

POGÁNY JÓZSEF

A
FÖLDRESZÁLLT
POKOL

- AZ ISONZÓ EPOSZA -

BUDAPEST 1916
DICK MANÓ KIADÁSA

Nap nyomda részvénytársaság. Budapest.

Ki tudná, bár prózában, elbeszélni
a vért, sebet mind, amit láttam akkor,
akárhányszor próbálná elmesélni?

Ah, minden nyelv kifogyna a szavakból!
gyenge nyelve a gyenge értelemnek,
melynek ilyent már elgondolni nagy sor.

Dante: A Pokol. Huszonnyolcadik ének.

A földreszállt pokol.

A Doberdo tábornoka mondotta először ezt a keresű, kénköszagú, rőt lángba, fekete füstbe burkolt szót. És aki valaha ott járt a Karszton, e szennyesszürke kősvatagon, e sziklák és szakadékok zavaros tömkelegében, az látta, ahogy ez a kötömb emelkedni kezdeti, ahogy dörgés és villámlás között szállni kezdett fölfelé az alvilágból, amíg éles szirtjeivel át nem törte a föld humuszát és kivetette magát a föld felszínére. És látta, ahogy alvilági szállása közben lemaródott, lesodródott róla minden élet. Vize, folyója ott maradt alatta, fűje, fája lemorzsolódott testéről. Csak a szikla, csak a kő szállt föl a földre. A legenda beszél bukott angyalokról, akik a mennyből a földre zuhantak. Itt fordítva történt: itt a pokol szállt föl a földre. A Doberdo a földreszállt pokol.

A népmonda meséli, hogy sok század előtt itt járt a nagy Dante és ezek a sziklamarlok és sziklaszakadékok lettek volna az „Inferno” mintája. Ezeken a sziklákön alélt el pokolbanjárása közben, itt támogatta Vergilius és üt biztatta az angyali Beatrice a nagy vatest. Itt látta az emberi bűnök és szem védekek örült kavargását, itt a vérpatakban fuldoklókat, a ronda

esőben azokat, az eleven erdőként szenvedőket, az ólomcsuhában görnyedőket, a tűzeső alatt égőket, az ostorozástól vonaglókat, a rühben vakaródzókat, az örök munkát görgetőket, itt látta a pokol annyi fantasztikus kínját, itt nyúlt meg arca keskennyé, itt éleződött orra vékonyá, fogyott teste aszkétává, mialatt a nagy mű, a Pokol képe, az emberi bűn és szenvedés legnagyobb eposza terzinákká formálódott benne.

Hat évszázad telt el azóta. 1316 volt a Dante ideje. Hat évszázadja telt el azóta a felvilágosodásnak, a civilizációnak, az emberi élet értékéről, a halálbüntetés eltörléséről való vitáknak. Hatszáz olyan esztendő, amely egyebet se tett, csak csúfolta azt a komor, középkori fantáziát, amely sötét életre hívta a Pokol rémeit, amely boldogan sütkérezett a maga fölvilágosultsága, tanultsága, modernsége napjában. Hatszáz év óta dicsekszik az emberiség: íme, mily sokra vittük, mily messze tartunk, hogy elkergettük a középkor borzalmáról huhogó baglyait. 1316 a Dante ideje és íme 1916-ban újra pokol a szürke Doberdo, újra a pokol előtt folyik el Styxként a zöld Isonzó, Pluto városává lett Görz városa.

Megint pokol a Doberdo. És milyen pokol! Dehogy tudott a Dante komor, nagy fantáziája olyan borzalmakat elképzelni, mint azok az olasz hullahalmok, amik szagát csak parfümmel meg foghagymával birták elviselni katonáink. Dehogy tudott Dante leírni olyan szenvedést, amit a júliusi, az augusztusi szomjúság jelentett a víztelen Doberdon. Hol látott, hol hallott az ő képzelete olyan poklot, aminővel a pergőtűz tébolyí-

tott? Volt-e fogalma a lánglövelő gépek, a könny-fakasztó gázok pokoli kínzó eszközeiről?

A földreszállt pokol: — ez az Isonzó, ez a Doberdo, ez Görz eposza. Mai hőskötemény, tehát szenvedésről, tűrésről, munkáról szól, hősei, ha harcosok is, a szenvedés, a tűrés, a munka hősei.

„Én rajtam jutsz a kínnal telt hazába,
én rajtam át oda, hol nincs vigasság,
rajtam a kárhozott nép városába.

Én nem vagyok egykorú semmi lénynyel,
csupán örökkel; s én örökkön állok.
Ki itt belépsz, hagyj fel minden reménynyel!”

Dante: A Pokol. Harmadik ének.

Páncélvonaton a frontig

Zömök és vaskos szörnyeteg. Szürkészöld a színe. Mintha már hónapok előtt megsejtette volna az új uniformis t. A Karszt sziklái között áll a páncélvonat. Alig veszi ki a szem tökéletes mimikrijét. Mintha valami roppant, őskori szörnyeteg volna, valami óriási csúszómászó. Ilyenek lehettek évmilliók előtt az ichtiozaurusok. A mai háborúnak kellett jönnie, hogy az ilyen őskori szörny, annyi más atavizmussal; együtt, vasból és acélból újra föltámadhasson. Páncélos Vonatostén egyetlen nyílás sincs. Csak kazán tüdeje mutatja, hogy élet van benne, ahogy hörghi ki a gőzt. Csak parázsló kőszénzívének dobogása árulja el, hogy akaratosa van, hogy vágyai vannak, hogy, ha most nyugodtan meglapul is, mégis minden pillanatban öldöklésre és támadásra (kész).

Autó száguldott velünk hozzá. A hosszú út bevitt bennünket az estébe, az aranyszínű lemenő naphól belevezetett az ezüstösen fölkelő holdba. Az égen mintha a háború szimbóluma úszott volna. Véresen bíboros Volt a horizont éppen arra, amerre kilőtt nyilként röpített a gépkocsi. És a véres égalja fölött, a még kék égen, a sötéten kéklő tenger fölött, rop-

pant fekete felhő emelkedett, két szárnya szétterpesztve a mennybolton, nyakát messzire előrenyújtja, mint valami óriás halálmadár, az öldöklés óriás keselyűje.

Megállunk a páncélvonat előtt. Mintha az autó egy percre visszahökölne a csodaszörny elöl. így szokott a ló visszariadni az autó elöl. Furcsa este a mai: mintha lelke volna minden tárgynak. A kórhásvonat mellettünk mintha sóhajtozna és nyögne. A muníció s vonatok mozdonyai mintha hangosan nyerítenének, mint harci paripák. A messzi sötétlő hegyek haragos bömböléssel ordítanak: gránátoktól megtépett iciklopsok. Még a csillagok is cselekszenek, harcolnak: most új, fehér csillag „száll fel az égre, körülnéz, kémleli az állásokat, aztán mint aki elvégezte dolgát, lassan alábukik. A távíródrót előttünk csupa suttogó sejtelem, csupa titokzatosság, ahogy élet és halál végigreszket rajta. új üstökösök, óriás fényszórók járnak végig lassan, fontoskodva a mennyboltot.

A páncélvonat megnyitja réseit, kifordul vastag acélbele. Belebújunk. Elnyel a sötétsége. Azután apró villanylámpák gyulladnak. Katonák szorongnak a szörnyeteg szűk gyomrában. Jobbról-balról gépfegyverek állnak, mint zömök fém-buldogok. Elöl ágyú nyújtja ki csövét a páncél nyílásán. Nem tagadja meg pokolbéli származását: rádium foszforeszkál zöldesen az irányzókészülékén, piros lámpácska fénylik a célzógömbjén. A gépfegyver-buldogok nehézkesen döcögnek, a karcsú sátán, a hajóágyú, kecses könnyűséggel mozog.

Megindul a páncélvonat. Sebes irammal fut lefelé. Kacsaringós az útja. Föltűnik a tenger. Azután újra elvész. Síkság... Szőlőkertek. Üvegházak. új kanyarodás. Már nem tudjuk követni az irányt. Mintha szándékkal azt akarná, hogy nyomát veszítsük, ahogy magával cepel éjszakai kalandjára. Most magas sziklafalak között vezet az útja. Belefúrja magát a Karsztba. Azután megint künn dohog a síkon. Mészszire látszik a holdfényben csillogó sínpár. Itt már ineini jár .semmiféle vonat, mintha nem merészkedhetnek larra ,az útra, ahol a páncélos szörnyeteg jár, mint ahogy minden állat elkerüli az éjszaka magányosan vadászó oroszlán csapását.

Hegyek emelkednek a páncélvonat előtt. Talán cs;ak dombok, de az éjszaka megnagyítja őket. A páncélos .szörnyeteg fölfelé kúszik: följutott a Doberdoi-fensíkra. Milyen közömbös tud maradni ez a Karszt. Nyugodt, csöndes, hideg, rosszindulatú szikla, nem lágyítja meg az ,emberi jajszó és nemi oldja puhává a ráomló emberi vér.

A Doberdon vagyunk. Balról látszik a tenger. A végtelenbe vesző Adria. Jobbról emelkedik az Isonzofolyó kályáriája: a Monte San Michele. Ha kiömlő piros vér szerez hazát, akkor ma a San Michèle a legmagyarabb hegy és a tövében fekvő San Martinig del Carso a legmagyarabb falu. Víziónk rémitének. Itt van, az a hely, ahol egyetlen ezredünk állásai előtt háromezer olasz holttest tornyosult halommá. Itt tették olyan pestisessé a levegőt, hogy fohagymával és parfüm-

mel kenték be az orrukat a katonáink, A halált el bírja az ember, de a halál szagát nem.

Alagúthoz ér a páncélos szörny. Leszállunk róla. Gyalog megyünk az alagúton keresztül. Mindenütt alvó katonák, pihenő tartalékok. Megint továbbdübörög a páncélos. Már közeledünk a fronthoz. A kapitány mindent mégegyszer megvizsgál. Még egy gyakorlattal kipróbálja, hogy pontosan jár-e az egész óramű. A vonat legénysége a fegyverekhez siet. Jobbra-balra hajladozik az ágyú. Csörömpölnek a gépfegyverek. A legénység egy része fölkúszik kívülről a páncél két oldalára, hogy figyelje, nem jön-e kutató röpdülőgép. A páncélvonatnak is vigyáznia kell magára, neki is van egy hatalmas ellensége: a páncélos, gépfegyveres, hárommotoros olasz repülőgép. Hangzanak a kommandók, de nem emberi szavak, hanem villamos csengések. Rövid és hosszú csengések sora megállítja a vonatot, gyorsítja, lassítja a járását, előretaszítja, visszalöki, tüzelteni, tüzét beszünteti. Félelmetes biztosságú harci eszköz a páncélvonat. Ha kell, vezeti a csapatok előrenyomulását. Gépfegyvereivel és ágyújával tisztára söpri az utat és mögötte gyors iramban fölvonulhatnak lovas és kérekpáros osztagok, ezek nyomán, pedig a gyalogság, mint ahogy az üstökös tömör magja nyomán; halad hosszú uszálya. Visszavonuláshál szabadon tartja az utat, lehetővé teszi a sebesültek elszállítását, raktárak kiürítését. Nem egy komoly harcot állt is már a páncélos. Háromszor verekedett Pravánál, egyszer Monfalconenál. Behatolt az ellenséges állásokba, mint

valami mérgezett tör a testbe, elpusztította az olasz hidat, szétszórta az olasz tartalékszázalóaljat. Éppen az a félelmetes ereje, hogy hirtelen meg tud jelenni az ellenséges svarmlénia előtt, acélfejével áttöri drótsövényét mintha vesszőkerítés volna, egyszerre be-robog az ellenség Vonalai mögé. Golyó nem fogja acél-mellét. Srapnel nem tudja áttörni páncélderekát. Ahhoz nagyon is gyors, hogy nehéz gránát roppantsa halálra gerincét. A romlást és pusztulást beleviszi az ellenfele belsejébe, de önmaga sebezhetetlen. Sebzhetetlen mint Achilles és ravasz, mint Odisszeus. Nagyon tud vigyázni magára. Ha előrenyomul, drótkötelen mindig valami lorikocsit lök maga előtt, hogy ha akna robannia a sínek alatt, hát az pusztuljon. És kitaró is. Vízet, .szenet három napra visz magával. Kíéheztetni, kiszomjaztatni se lehet. Betegség se fog rajta. Ha baj, haleset éri, rögtön maga orvosolja. Minden hozzávaló szerszám és masina vele megy a harcba.

Új alagút. A páncélos szörnyeteg eltűnik ,az alvilágban, mint a folyó, amelyik a föilld;alá tűnik, hogy azután újra fölbukkanjon. Marja maga alatt a Karcstot. Megáll. Leszállunk. A fronton vagyunk. Előttünk tekergődzik a vékony svarmlénia-kígyó. Poszt áll egyedül az éjszakában; összelőtt ház mellett. Ránkemeli a föltűzött szuronyú fegyvert:

- Halt! Wer da!
- Tiszt.
- Előre!

A vezetőnk néhány lépést tosz előre. A poszt megint parancsol:

– Halt!

A tiszt megáll, a poszt suttogva kérdi:

– Feldruf?

A tiszt suttogja felel, a poszt újra vállr veti a fegyverét:

— Richtig. Passiert.

És így megy ez háromszor egymásután. Dalmát bakák őrzik a pokol bejáratát. Lassan, egyenkint közeledünk. Hangos szónak nem szabad esnie. Vigyázni kell, hogy valami csillogó tárgyon ne törjön; meg a holdsugár. Ami hangzik, ami látszik, ami fénylik, az mind célpont. Itt némának, láthatatlannak és sötétnek kell lenni. Ez a pokol.

Mostanáig olasz ágyúszó szállt felénk jobbfelől, a hírhedt hegyek csúcsáról. Néha gyalogsági fegyver kattogott. De most hirtelen elül a zaj és ahogy légyre inkább közeledünk a svarmléniához, egyre baljósabb és némább a csönd, amely körülvesz bennünket. Minden lépésünk zaja tízszeresen csikorog a Karszton. Szinte félelmetesebb ez a csönd a hangos ágyúszónál. Valósággal kísértetivé növekszik az éjszakai csatatér csöndje. Csak valami halk, egyhangú zaj hallatszik most, mint amikor éjjel, magányos szobában, szúrágja a fát. Ahogy közeledünk, erősödik a zaj. Most már olyan mint amikor a harkály kopácsolja a fát. Katonák vésik a sziklát. Barlangokat vájnak a Karsztba. Nem az eső ellen, nem a korán leszálló hó ellen, nem az éjszaka hidege ellen, hanem az olasz gránátok ellen. Ha a halál dobja pereg, ha az olasz nehéz ágyúk örjögnek, akkor csak sok méternyire

a föld alatt él meg az ember. A dekkung maga nem véd meg. Itt nincs föld, amibe beleássza magát a katoná. Itt csak kő van. Csak kő és csupa kő. Körengteg. Mintha a föld kőmagja itt csupaszon lépne ki a fölszínre. Itt nem áthatja magát a földbe a svarm-lénia. Itt a lövészárók nem is árok, hanem kőfal. Egy-másra hordott és halmozott szikladarabok durva kőfala. Történelmi munkákban, régmúlt évezredek inéjpeiről, őskori ásatásokról való rajzok mutatnak ilyen nyers és primitív várfalakat. És a kőfalak között, mint imbolygó árnyékok, úgy járnak-kelnek, dolgoznak és öröködnék a katonák. Olyan reménytelenül, olyan árnyékmódon suhantak a holdas éjszakában, hogy alig mertem őket megszólítani. Egy pillanatra sem tudtam a valóságvoltagekra eszmélni. Hiába, a *látogató*, a *vendég* sohasem fogja kiérezni, mi a katonáélet, mi a katonászenvedés, mi a katonaharc. Doberdo hősei állottak előttem, annyi vér, szenvedés, kitartás és győz elem hősei és nem. tudtam, belőlük egyebet meglátni, csak mozgó és személytelen árnyékokat, fekete és valószerűtlen szilueteteket.

A páncélvonat vár. Indulni kell. A Karsztból le-érünk a síkra, a síkról a tengerre. A hideg tengeri szél elfújja a fantomokat, mint ahogy hajnali kakasszó elkergeti a kísérteteket. Megint valószerűvé lesznek la tárgyak és az emberek. A páncélból kiköltözik az élet és hidegen, szürkén áll ott az élettelen acél. Az éjszaka cikloppjai józan egyszerűségben lépnek elém: lakatosok, szerelők, bányászok, kovácsok, közöttük pesti szervezett munkások. A svarm-lénia árnyai és

sziluettjei megmutatják igazi „arcukat”: szegedi és .pest-környéki földmívesek, akik most is csak úgy túrják a földet, mint odahaza béke idején.

Megint előttünk áll minden emberi nagyság, hősiesség és dicsőség alapja: a *Munka*.

Van egy hely a pokolban, Rondabugyrod,
vasszínú kőiből, mint a hetedik kör,
mely fönn keríti e sok ronda bugyrot.

És e körének közepén nyílik föl
egy széles, mély kút óriási szája
(annak idején szólok mindezekről).

Dante: A Pokol Tizennyolcadik ének.

Így bátorságom kissé visszajött,
mely távol volt szívemből teljes éjjel,
melyet töltöttem annyi kin közölt.

És mint ki tengerről jött, sok veszéllyel,
amint kiért lihegve, visszafordul,
még egyszer a vad vizén nézni szélivel.

Úgy lelkem, még remegve borzalomlul,
végignézett a kiállt úton újra,
melyen még élve senkisémet jutott túl.

Dante: A Pokol. Első ének.

Egy éjszaka a Doberdon

Négy Isonzó-csatáról beszél a história. Hónapok során négyszer próbált Gorlicét az olasz és háromszor kellett közben megállania, hogy kifulladás tüdejét nj levegővel töltsse, hogy az iramtól kalapáló szívét csillapítsa. Négy nagy csata volt az Isonzó-fronton, csak éppen a Doberdo nem tud erről semmit. A Doberdon nem volt négy csata, itt csak egyetlen, soha el nem múló, egyszer ketté nem szakadó viadal áll hónapok hossza óta. A hetvenkilométeres Isonzo-fronton mindenütt volt már szünet, csak itt, a Doberdon nem volt soha egy percre sem elnyugvása a harcnak. A világháború egyik legemlékezetesebb és legszörnyűbb pontja ez. Félköralakban nyúlik bele a Doberdo-fensík az Isonzó völgyébe. Átlagban száz méter magas. Előtte az Isonzó szalagja, mögötte a mély Valloné-szakadék. Tömör, egységes kőhalmaz. Az egész területe nem nagy: hosszában hét-nyolc, széleiben öt-hat kilométer. A legmagasabb csúcsa az északi részen van: a 275 méter magas San Michèle. Ez a csúcs az egész fensík ura, ezért vannak érette a leghevesebb küzdelmek, mint ahogy az egész Doberdo-fensík jelentőségét az magyarázza, hogy ura Görznek és az Isonzó völgyének.

Kietlen karszt a Doberdo. Se fa, se fű nem terem meg rajta. Éles kövei feltépik nemcsak a tenyér bőrét, hanem a cipő talpát is, felmetszik a legjobb posztót is. Az úttalan körengetegbe a katonák véstek bele csak utakat, robbantottak utcákat. A türelmes emberi munka leggyönyörűbb ódái ezek a karsztba belemart út-ákombákomok. A Doberdo karsztján nincsen viz. A szikla elnyeli, a dolinák felisszák, a bóra felszárítja. A második Isonzó-csatában, július forró napjaiban megtörtént, hogy két álló napig nem vihettek az állásokig se vizet, se ennyivalót, annyira lőtték az utat az olaszok. Egyetlen falat kenyér és egyetlen korty nélkül álltak ott a katonák, de az olasz roham nem tört keresztül Példátlan csúcsa ez az emberi kitartásnak és kötelességtudásnak.

Gonosz és álnok a Doberdo. Egy korty víz nincs a tetején, de sziklatömbje alatt százötven méter mélységben nagy folyó folyik: a Timavo. Mit érezhették a katonák, amikor ajkuk kicserepesedett, amikor nyelvük odatapadt a szomjúságtól, amikor már hallucináló érzékeikkel hallották az alattuk eltemetkező folyó vizének a csörgését?

Esteledik a Doberdon. Megmozdul a front mögött épített nagy baraktábor élete. A mozgókonyhák füstölögnek. Nagy asztalokon vágják a húst. Vörös agyagpocsolyákban ökrök várják, hogy levágják őket. Sátrak alatt tisztálkodnak az emberek. Mintha a „Wallenstein tábora” elevenedett volna meg, Csak a markotányosnó hiányzik. Trénoszlopok készülődnek. Málhásállatok százai sorakoznak; apró hegyilovacs-

kák, öszvérek, törpe szamarak. Dolgozó orosz foglyok ugranak szét, dekkungot keresnek a repülőgép előtt, de hangosan kiáltozza az egyik: „Ne féljete! Hisz ez nem olasz, ez a *miénk*.”

Visz följebb az út. Nagy nyílás a sziklaföldben. Mintha a pokol tölcésére volna a kerek lyuk, amelyen leereszkedünk. Óriási kerek cseppkőbarlang. Fantasztikus cseppkőoszlopok merednek felfelé és lógnak le a mennyezetről. Köröskörül három emelet fából. Priccsek egymás fölött. Ezt a barlangot most, a háborúban fedezték föl. Ide már nem szállhat le sem srapnel, sem gránát. Sok száz katona bújhat meg benne. Ebben a percben villamos lámpák gyulladnak ki köröskörül. Szívárványossá lesz az egész barlang. Sárga, vörös, kék színben pompázik a cseppkő. Mint valami fönséges dóm. Jókai-regény.

Katonák készülődnek. Kerek kolbásszá csavarják a sátorlapba takart pokrócot. A tornisztert itt hagyják. Vállra vetik a puskát. Már négyes oszlopokban állanak a századok. Furcsa uniformis van rajtuk. A Doberdon nem csukasziürke és nem is zöld az uniformis színe, hanem rozsdavörös. Ilyenné festi a karszt a katonáit. Budapestiek. Zöld parolis vadászok. Indulnak föl a Monte San Michelére. Hat napig fognak odafönt maradni. A karszton kővé meredett arcú katonák. Fiatal kadétek. Hosszú hegymászó bottal a tiszték. Mind komoly és szóvalan. Mind volt már a San Michel én. Csak egy tartalékos tiszt hangos: ma megy először a frontra. Indulni kell. Csak még cigarettát osztanak ki köztük. József főherceg, a hadtest-

parancsnokuk küldte. Egy főhadnagy mondja: „Most fölme gyünk, ki tudja, ki jön közülünk vissza?” Indulnak. Elkígyóznak előttem a századok. Megpróbálok olvasni az arcokról: mindegyiken ott ül a halálraszántság merev maszkja, mint a görög amfiteatumi tragikus álarca. Új emberfajta ez: a San Michèle típusa. Utánuk nézek. Eltűnnek az estében a sziklák között. Ki tudja, ki jön közülük vissza?

Jön föl a hold, annyi harc sápadt tanúja. A régi csillagok mellé új csillagok repülnek: fehér és zöld fénygömbök. Pirosan száll ki az ágyútorok tüze. Nehéz teherautók dübörögnek. Egy harmincéseles mozsarat szállítanak. Ahol vége szakad az országútnak, ott új utat kell építeni a királyi szörnyeteg számára. Emberek százai dolgoznak a hirtelen leszakadó éjszakában az úton. Robog a nagy cső, zörög a lafetta, dübörög a nehéz alapzat. Harmincezer kilogram halad el előttünk. Százhusz lóerős gép húzza, de csak lépésről-lépésre tud haladni. Az út minduntatan be-süpped alatta. Vissza-visszahanyatlik, de gigászi erőlködéssel újra előretör. Egész tűzfelhőket izzad a katogó motor.

Csapatok jönnek le az országúton. A San Michelén voltak. Hat napig! Románok. Fáradtan vonulnak. Görnyedten a nehéz hátizsák alatt. Pihenni mennek. Hat nap, hal éjjel harcollak. Nem hátráltak egy lépést se. Hat napig feszült meg minden idegük, ahogy hallgatniuk kellett a halál dobolását. Most ernyedten lötyög a testük, csak félig nyitott a szemük, két mély ránc a szájuk körül. Ez a San Michèle másik maszkja.

A csapat végén a szanitécek. Vájjon hány vérző sebet kellett bekötniök? Jönnek sebesültek is. Könnyebb a sebük, a maguk lábán jöhetnek. Egyenként baktatnak elmaradt maródiak. Egypáran a karszt-falhoz dőlnek. Hátuk a torniszterre támaszkodik, arcuk a holdba néz.

Mély szakadék. Az út csupa gránátlyuk. Minden gránátlövés után azonnal reparálják. Összelőtt falvak a hegy lejtőjén, Oppachiasella, Devetaci, Colici. Senki se él bennük. Kísértetiesek a holdfényben. Megint a gránátok útja. Elöttem áll a Monte San Michèle. Fékeién mered a három csúcsa: a Cote 197, a 275 és a 242. Az egyik kettéhajlik, ezt az olaszok külön is elnevezték: a Cadorna „Bosco die Capucioia”. Mint valami nagy bálna, úgy terül el a hegy. Az egyik csúcsa a hírhedt hullahalom. Itt feküdt a hatvanegy es olasz ezred egyetlen hullahalomban. Itt volt egyetlen divíziónk állása előtt hatezer olasz halott. Minden századunk megszámolta, hány hulla hever a lövészárka előtt. Csak a gyalogsági tűz halottait lehetett összeszámolni, a tüzérség áldozatai messzebb, a tartalékokban voltak. Hetekig bűzlött a tízezernyi feloszló olasz holttest. Nem lehetett eltemetni őket, mert aki csak kidugta a fejét a dekungból, leterítették az olasz golyók. A katonák visszautasították már a menázsit. Nem tudtak enni a bűztől. Végül is egy lánglővelő készülékből folyékony tűzzel árasztották el és megégették a holttesteket, meg mézszel sikerült lelocsolniok.

Az összevissza út megint a harmincésféleshez vezet. Most már megérkezett. Kivájták számára a földet. Most

állítják föl roppant alapzatát. Száz ember dolgozik a nagy munkán. Hangzik az éjszakában a kommandó: „Fe—szítsd!” Kétszáz kar feszül neki az acéldrótnak. Élesen cseng a második kommandó: „Húzd — meg!” És ez így megy órákon át. A verejték csakoly fontos a csatatéren, mint a vér. Az emberi munka hatalmas szimbóluma ez az éjszakai jelenet. Meunier-relief. Ahogy elmegyünk, még messzire hallatszik: „Fe—szítsd!” „Húzd — meg!” És az izmok feszülnek, a homlokok verejtékeznek, a karok húznak. Ez a háború minden formájában az ember küzdelme a fémmel.

Néma csöndben kell tovább mennünk. Itt már nem szabad hangos szónak esnie. Itt már minden kiáltás árulóvá lehetne. Nem magunkért kell vigyáznunk, hanem a csapatokért. A legkisebb mozgásra örült tüzelésben törnek ki az olaszok. Ezért nem mehetünk a legelső svarmléniába sem. Az állandó olasz ágyútűz halálos keserűséget vált ki a katonákból. Egyetlen fronton sincsenek ilyen gyűlölettől fűtött vad harcok mint itt. Az olaszok nemcsak mindenfajta ágyúval dolgoznak, hanem, légi torpedót is vetnek. Sokszor két-három méter hosszú robbanó csöveket küldenek. Hacsak a bóra lehetővé teszi, mérgező gázbombákat hajítaiak. A kézigránát állandóan repül. A katonáink eleinte természetesen nehezen tűrték a doboló nehéz ágyútűzet. de ma már hozzáidomultok az idegek. Sokszor a humor könnyíti meg a pokol elviselését. Magyar honvédek mondogatják, ha nehéz gránát hull: „Jön a konyhakocsi”, ha pedig,

könnyebb srapel röpül: „Jön a kochkiszni”. Ez most a humor a San Michelén.

Megint új arca van a San Michelének, Most jobbra van tőlem, Csak az oldala látszik. Nagy hangyaboly. Csupa tartalék állás. Fa nincs rajta. Ami kevés volt, azt is szétlőtték. A hold éppen rásüt. Gyönyörű udvara van a holdnak. Ameddig a fénye ér, inain deniit! tele van az ég csillaggal. Új hang jelenik meg. Eddig csak az ágyú szólt, most fegyvertüz ropog San Martino felől. Már egész nap eldöntlenül ringott ott a harc, Most éjszakai kell eldőlnie. Magyar honvédek mennek most rohamra. Ezt jelenti a lövöldözés és azt is jelenti, hogy minden állást visszaszereztek és eményen megtartottak.

Két maródi sántikál el melletttem. Nem sebesültek, csak betegek. Egy csepp hősiesség sincs rajtuk. Népfölkelők, Egy csepp hősiesség sincs rajtuk, de ahogy elsántikálnak melletttem, megelevenedik előttem, mit vittek véghez ezek az emberek. Ők állották itt az olaszok első ostromát. Századok, álltak szemben battaillonokkal és följejlődésre kényszerítették a nagy olasz haderőt. Ők vésték és kaparták össze az első szegényes dekkungokat, amikben csak térdelni lehetett. Ezekben küzdöttük végig az első Isonzó-csatát. Ezekben az öreg népfölkelőkön vallott kudarcot Cadorna első napiparancsa, amely így szólt: „Holnap meg kell szállni a Doberdo-fensíkot és előre kell nyomulni Görz és Trieszt felé.” Ezekben a népfölkelőkön múlt, hogy a Doberdot még ma sem szállták meg az olaszok és hogy az olasz tiszték azon az első napon

hiába húztak glacékezyűt és lakk csizmát, sem aznap, sem azután nem; vonultak be Triesztbe és Görzbe.

Most már a San Michelen kúszunk. Munícióhalmok bevernek. Keskeny árkon lebotorkálunk. -Hatalmas sziklába Vájt üteg: egy kaverna. Az olasz nehéz ágyúk elől sziklaüregekbe kell huzódniok katonáinknak. Sokméternyi sziklaréteg fõdi a barlangot. Belül bádog, fõdélpapír, kő és deszka a tetõzete, beton a padlója. Villanyvilágítás. Száraz, furcsa hörgéssel fûrja a fûrókalapács a követ. Villamossággal és sûrített levegõvel fûrnak, folyékony levegõvel robbantanak. Száz ember fér a kavernába. Két sor deszkapriccs a hálõhelyûk. Fûlke a fegyvereknek, pad a holmiknak. Egy mozgó hegyfûrószakasz dolgozik benne. Hosszú hetek csodálatos szívõsságú munkája ez a föld alá vájt kaszánya. Megint az emberi munka példátlan Szívõssága. Mint valami bányában, úgy zakatol a szakadatlan munka. Még a „Germinal” vak bányalova is itt van: apró bosnyák málhás ló.

Nagy katonatemetõ. A kereszték fehérek a holdfényiben. A San Michèle halottai. Sebesültek jönnek. A San Michèle friss sebesültjei. Az egyiket megszólítom. Erdélyi román. Napszámos. Két hónapja áll a Doberdon, Harminckilenc esztendõs. A lábát lõtték át. Most néhány negyedórája. Mi történik? Mi van a San Michelen? Egyre hevesebb a gyalogsági lövõldõzés. Az olasz támad. Eddig nem juttott el állásunkig. Vájjon eljut-e? A hold udvara megint eltűnt, most olyan, mintha valami roppant emberi arc figyelné a San, Micbelét. A hegyre most gránátok csapkodnak.

Fölcsap a füstjük és aztán csattan a hangjuk. Most harmincas olasz hajóágyú lövedéke hullott. Ez alattomosabb, mint a többi gránát. Ennek a vonítása nem hosszú, elnyújtott figyelmeztetés, hanem csak pillanatnyi sikítás. Ez elől nem lehet hamar fedezékbe bújni.

Újra leszállunk. Megint a harmincésfeles mozsár. A talapzata már rég áll. Rajta ül a teste is. Ebbe taszítják bele a csövet, mint valami óriás karmantyúba. Megint feszülnek az zmoik, a munka láza megint fűti a katonám unkátok testét.

Hosszú, lassú sorban málhás állatok vonultak el. Viszik a vizet, az élelmet, a muníciót a lövészárkok lakomák. Csak ekkor elevenedik meg a lövészárkok, ha leszáll az éjjel. A csatatér éjszakai életet él. Most van a fölváltás. Az új csapatok most állítják föl a oszlopokat. Most jut el hozzájuk; a menázi, a melegen tartó „kochkisznikben”. Most faszolják a dohányt, a konzerveket, a kétszersültet. A svarmok sorra indulnak a lecsatolt csajkákkal, a kibontott sátorlapokkal. A katonák mohón lehajtják az áhított meleg levest szétmarcangolják a húst, kikanalazzák a főzeléket. Azután, azonmód, kimosatlan betöltik a csajkába a feketekávé. Akinek gyufája van, rágyújt a cigarettára. A többi áddig kunyorál, míg ő is kap a gyufakincsből. Most kezdődik a munka. Javítani kell az állásokat. Mélyebbre kell vájni a sziklát. Masabbra kell emelni a kőfalat.

Világító rakéták szállnak föl. Megint gránátok hulbanak a San Michelére. Most a legvégén állunk a

San Mehelének. Itt árnyékban van, mintha fátyolba takaródzott volna. Hányféle, arca van, ennek a hegynek? Konyhakocsi ballag. Fekелеkavé szaga csap ki belőle. Tábori ágyú megy az állásba. Tüzekek halkán beszélgetnek. Sebesültszállító kocsi jön. Négy ló huzza. Hordágyon halotat emelnek ki belőle. Lemegyünk a tizenötcentiméteres ágyúhoz. Kecses, könnyű a mozgása. Mintha valami acélballerina volna. A San Michèle északi oldalára lő. Miért, mi van a San Michelen? Az olaszok behatoltak az állásainkba, de karintiai ezredek kisodorják őket. Kattog a gyalogsági tűz. Néha mintha egész sortűz volna, néha egészen élesen elválnak minden lövés ropogása. A puskaharc egyre fokozódik. Az emberek most már felfokozott izgalommal állnak a lövészárkokban. Testük ebész súlyával odadől a hideg kőhöz. A puska-csővek már egészen tüzesek a sok lövéstől. Már fáradtak az kezek, sajognak a vállak a puskatartástól. verejtékesek a homlokok a harci munkától.

Mély, sötétkék az ég most. A hold kisebb lett, de fénye csodálatosan tiszta ezüstragyogású. Mennyi harc tombolt már a San Micheleért. Az első Isonzo-csata után oly össze-vissza volt a front, hogy négy hétbe telt, míg tájékozódhatták. Nem; lehetett rekognoszálni, mert a fejbűbját se dughatta ki elevenen senki a lövészárkóhól. Végül is repülőgépekről pilótákkal fényképeztették le a saját frontunkat, hogy tudjuk pontosan, hol állunk. Azóta azután változatlanul áll a front. Az olaszok nem egyszer törtek be állásainkban de mindannyiszor kivetették őket. Sohasem szabad elfe-

lejteni a debreceni harminckilencesek bravúros és győzelmes ellentámadásai. A kassai harmincnégyesek meg az utolsó pillanatban, amikor az olaszok már a San Michèle gerincén masíroztak, ellenállhatatlan erővel újra lesodorták őket. Egy olasz fogoly, aki a 39-esekkel szemben harcolt, panaszkodott: „Rettentő volt, milyen ordítással jöttek ránk.” Egy másik, aki a 34-esekkel szemben állott: „Borzasztó volt, olyan nesztelenül jöttek, mint a macskák. A stájer landwehrek „Avianti” kiáltásokkal biztatták az olaszt, amikor nem bírt nyolevan lépesnél tovább előrehatolni.

Hatlovas muníciós kocsi megy le a hegyről. Leadta a terhét és elvonul. Ló nem maradhat a Doberdon. Itt nem lehetne ellátni. Csak az ember ad úgy alkalmazkodni, hogy üt is megél. A domboldalba befütyülniek a gyalogsági golyók. Monfalcone felől rakéta száll föl. Kísérteties) falun visz át az ut. A fehér templomi úgy áll a holdfényben, mint Valami kulissza. A tornyát lelőtték. Az ég acélfekete most. A hold Vakítón süt ki belőle. Most percekig halálos csöhd Van. Egyetlen lövés denn; jesik. Csak a borai sivit egyre erősebben. Arbeitosok jönnek. Fűrész, kapa, csákány a vállukon. A munka zászlóaljai. A háborúnak a harcoló katonáinál nem kisebb hősei.

Megkeressük megint a harmincésfeles mozsarat. Már mindenestül készen áll. Tüzérek veszik körül. Csöve mozogni kezd. Oldalra tolódik. Aztán fölfelé mozgatja, mintha valami roppant elefánt ormánya volna. Egyre inkább fölfelé emelkedik, most egy pil-

lanatra olyan, mintha a már sárga holdra lőne. Ott áll mellette a külön bombakocsi, még az emelődaru. A tüzerek fenyőfát vágnak, hogy takarják vele a szörnyeteget. Az egyik ásítva, mondja magyarul: „Fene egye meg, elég is lesz már.”

Zölden hajnalodik az ég. Sebesült erdön át visz az út. Nincs ép fája. Az olasz tizenötös gránátok gyilkolják. A hosszú erdön végén hirtelen kibukkan Görz. A sáppadt reggelben is élesen látszanak romjai. Tragikus komorság veszi körül az elpusztított varost. Moist is röpköd imég egy-egy olasz gránát a romjai közé.

Tüzérségi megfigyelő. Nagyító távcső. Világosan látszanak az olasz állások az Isonzó partján. Most olasz katonák futnak a fedezékjeikben. Csodálatos tisztasággal látszik a sok kilométernyire levő Cormoris. A házak, a tornyok szivárványos tűzben égnek, mintha fata morgana volna.

A léghajóállomás. Ott áll duzzadva a ballon aransárga gömbje. Mintha köszönteni akarná a másik aransárga gömböt: az égen magasra szálló Napot.

És ím, valóban part mögé kerültem:
partjára a fájdalmas völgyű mélynek,
mely dörgéssé gyűjté a jajt körültem.

Dante: A Pokol. Negyedik ének.

Mint Szicília ökre, melynek első
bőgése méltán lett nyögése annak,
kinek kefében mintázta a véső,

bőgött bangjával a boldogtalannak
úgy, hogy elhitted volna, mint az írást,
hogy réz bár, rémes fájdalmai vannak:

úgy ennek hangja sem utat, se nyilast
egy jó darabig nem lelvén a tűztül,
a láng nyelvére fordítá a sírást.

Dante: A Pokol. Huszonhetedik ének.

A harmadik Isonzo-csata

Az Isonzónál küzd az osztrák-nvagyar monarchia a legfontosabb érdekéért: az Adria megtartásáért. Nemcsak többé-kevésbé fontos hadállásokról van itt szó, hanem, a nagyvilággal való kapcsolatról: a tengerpartról. A Doberdon és a Podgorán nemcsak Görzről, hanem Trieszt és Fiume sorsáról is döntenek. Hosszú hetek feszült izgalima között tartott a nagy harc, nagy enyhülést jelentett hát, amikor a győztes Boroevics kijelentette: „A harmadik Isonzó-csata befejeződött. Megnyetünk!”

Boroevics hadiszállásáról repült világgá ez a mondat előttünk, amerikai, német, osztrák., magyar újságírók, svéd és svájci tisztek jelenlétében, — mintha szimbóluma akart volna lenni ez a nemzetközi közönség az Isonzo-csata világraszóló jelentő »égőnek.

Ma már, a csata befejeztével, meg, lehet állapítani, hogy a harmadik Isonzó-csatával a világháború egyik legnagyobb eseménye játszódott le. Önkéntelenül is afelé a hadvezér felé fordul hát a figyelem, aki ennek a harcnak a győztesé tudott maradni. Boroevics hadvezéri karaktere a legérdekesebbek egyike.

Grodek-nél a harmadik hadsereg parancsnoka, s a centrumban harcolva, gyönyörű győzelmet verekszik ki. Az ő hadserege mentette fel 1914 októberében Przemyslt s azután szakadatlan harcokban elfoglalta a híres Magiera-imagaslatot. A Kárpátokban, oldalállásba került Boroevics és fontos szerepe volt a nagy limanovai győzelemben. Oldalról az ő vasszorítása kényszerítette az oroszokat a Dunajec mögé való visszavonulásra. Egész télen át ő tartja a Kárpátok legfontosabb pontját: a Dukla-szorost. Itt próbált leg többször áttörni az orosz. Itt volt a kárpáti-vonal legkényesebb pontja. Rajta állt ekkor, vajjon előzőnli-e az orosz Magyarországot. Itt élte bele magát Boroevics a *defenzíva* nagy feladathiba, itt szerezte meg a hozzávaló lelki tulajdonságokat: a szívósságot és a türelmes idegeket. Gorlicénél az volt a főfeladata, hogy délről roppantsa össze a már megtört gerincű orosz hadat. Grodek, Przemysl, Limanova, a Kárpátok, Gorlice, — a legnagyobb feladatok és a legszebb győzelmek színhelyeihez kapcsolódik a Boroevics neve is. Győzött, annyira győzött, hogy fölöslegessé tette magát az orosz harctéren és májusban hirtelen az olasz frontra kerül. Három csatát állott immár alatta a hadsereg az Isonzónál és Boroevics most a harmadik után, joggal elmondhatta: „Ahogy május huszonegyedikén átvetem az állásokat, így tartom őket ma is.”

Frissek, még vértől melegek a nagy csata eseményei, de azért a kontúrjait már ma is fel lehet ismerni. A részletek még az emberi szenvedés és szívósság csodáival kápráztatnak, de azért ma már meglátja a szem

mögöttük a stratégiai alapvonalakat is. Még nyíltak az eleven húson ütött sebek, de azért már most kell kiboncolni a roppant csata csontváz-szerkezetét.

Hónapok óta tartó-állóharcból nőtt ki ez a nagy viaskodás. Az olasz támadás alapjellemvonása az át-törési kísérlet. Az Isonzo-esata az olaszok részéről voltaképpen egy elvetélt Gorlice. A mi részünkről a harc a legnagyobbszabású defenzíva volt, hasonló a németek franciaországi defenzívájához.

Az olaszok hosszú, rendszeres előkészítéssel mentek bele a harcba. Joffre egy hónappal előbb megnézte az olasz frontot, hogy a francia tapasztalatok alapján tanácsokat adhasson. Az olaszok a csak négy hétig képzett katonákat is harcba vitték. Szigora parancsokat adtak ki a fegyelem erősítésére. Halálbüntetéssel fenyegették a megfuto, vagy magát megadó katonát. Pecori-Giraldi tábornok, a VII. olasz hadtest parancsnoka, a támadás előtt napiparancsot adott ki, hogy „az ellenség már megörlődött és ingadozik”. Ebben a meggyőződésben indultak harcba az olaszok, de csakhamar keservesen csalódnuk kellett.

Nagy hadseregmasszákból formálta meg az olasz főparancsnokság a támadóéket. Doberdo ellen szegeződött a harmadik olasz hadsereg, Aosta hercegének vezérlete alatt, Görz felé irányult, a második olasz hadsereg éle Fragoni generális parancsnokságával. Huszon-négy divízió és két alpini-brigád, összesen kilenc hadtest mozdult meg. Több mint háromszázezer fegyvercső és másfélezer ágyú tüze szórta a halált az Isonzó védőire. Igen nagy túlerő próbált áttörni a fronton és

a modern áttörési taktika minden raffinériájával és borzalmaival felszerelten indult meg az olasz támadás.

Október közepén mutatkoztak az első jelek. Ágyúharc puhaltotta végig a frontot. Tizenötödikén estek az első nehéz gránátok és tizennyolcadikán volt az első gyalogsági közelharc. Ezen a napon már világossá lett, hogy az olaszok igazi nagy vállalkozásra készülnek, hogy az apróbb ütközetek csatává sűrűsödnek.

A front északi része ellen irányul az első támadás. A Krm és a tolmeini hídfő az első cél. Ugyanekkor a Doberdon is hevesen viharzik a harc. Ez a bevezetés. A nagy csata dereka huszonegyedikén kezdődik. Ezen a napon van az első igazán nagyarányú gyalogsági harc, de a pokol már az első nap megnyílik. Október huszadikán és huszonegyedikén teljes erővel dühöng az olasz ágyúzás. Mindenfajta ágyú szól, az egyszerű tábori ágyútól a legnagyobb kaliberű, legnehezebb gránátokat küldő mozsarakig. Ötven óra hosszat morzsolják az olasz gránátok állásainkat, ötven óra hosszat gyötörrik az Isonzó védőinek az idegzetét. Amikor aztán már azt hiszik, hogy szétporladt a szikla és megbomlott az ideg, — megindul az egész vonalon a gyalogság általános rohama. Sok helyütt sikerül is behatolniok állásainkba, de az elfoglalt állások csak elfoglalt sirgödöröket jelentenek a számukra. Mind ott pusztultak. A csata megállás és lankadás nélkül dühöng egész nap és utána egész éjjel. Több az eseménye ennek a napnak és több vér folyt benne, több emberi szívósság és bátorság jelentkezett benne, mint a régi hadjáratok egész esztendei alatt.

A csata egyre fokozódik. új meg új olasz tömegek rohamoznak és a küzdelem-október huszonnegyedikéig- eléri csúcspontján Ekkor megszűnnek a Doberdo déli része ellen szegeződő támadások, hogy annál Hevesebben törjenek a San Michelere és San Martinora. Október huszonhatodikán egy pillanatra, úgy látszott, hogy csillagul a harc. Az olaszok nem tékoztak úgy az embert és muníciót. Sokkal lassabban és óvatosabban vetették tűzbe tartalékaikat. De október huszonnyolcadikán új lánggal lobogott föl a titáni küzdelem. Csak-hogy most már inkább a front északi részén. A tolméini hídfő állja most három napig a vad ostromot. De kiállja becsülettel. Visszaver minden támadást.

Ekkor megint új fordulatot vesz a harc. Most délen adja ki veszett erejét. November első napjaiban a görzi hídfő az olasz rohamok főcélja. Görz különösen áhított eredmény lett volna az olasz offenzíva számára. Nem-csak azért, mert a szép Görz városa látható szimbóluma lett volna a győzelemnek, hanem még inkább azért, mert stratégiaileg legelsőrendű fontosságú hely. Nagy rés nyílik itt a hegység és a tenger között. Szép síkság, ahol nincsenek természeti akadályok és éppen azért egy harminc kilométeres fronton hat kitűnő útvonal visz Olaszországból Ausztriába. Itt nyílnék az egyetlen lehetőség arra, hogy nagy olasz hadsereg-tömeg a monarchia testébe vonulhasson, itt volt tehát a legerősebb az olasz támadás és itt is szenvedte leg-rettentőbb vereségeit.

Még október huszonnyolcadikán véres fejjel veri vissza az olaszt a bánáti 45-ös regiment, de már no-

vember elsején új olasz tartalékok jelennek meg. Két brigádot vonnak el sietve a Dolomit-frontról. Megint visszaverik őket. Másodikán és harmadikán új meg új rezervák; új meg új kétségbeesett erőlködések; új meg új vereségek. A Podgora hegyet, a görzi állások urát, bravúrral megvédi a 23-as dalmát landwehr-ezred és másodikán délután hat rohamot ver vissza rajta a magyar 52-es pécsi regiment.

Ez volt nagyjában a nagy csata. *Három nagy területi* szakaszra bomlott, amelyek mindegyikének önálló egyéni élete volt: a doberdoi fensíkra, a görzi hídfőre és a tolmeini hídfőre. És *három nagy időbeli* szakaszra oszlott: Az *első* október tizennyolcadikától huszonkettedikéig tartott. Ezt a periódust heves támadások jellemzik egyszerre az *egész fronton*. A *második* korszak huszonkettedikétől huszonhatodikáig tart. Ekkor már nincs elég ereje az olasz offenzívának, hogy az egész fronton egyszerre törjön előre, hanem csak *egy résszel*, az *északi* szakasszal, a tolmeini hídfővel próbálkozik. A *harmadik* korszak szintén a *részlet-offenzíva* ideje, csakhogy most már a *déli* részen, a *görzi* hídfő ellen dühöng november első napjaiban.

De van egyetlen része a frontnak, ahol az október tizennyolcadikától november harmadikáig tarló egész nagy csata alatt soha, egyetlen pillanatra sem csitult el a harc. Ez a szakasz a doberdoi fensík északi része. San Michèle és San Martino igazi csúcsai voltak ennek a hatalmas küzdelemnek. Itt dühöngött legerősebben az olasz nehéz tüzérség és ebben a poklok poklában voltak legveszettebbek a kéziharccok. A San Michelen no-

v ember elsején a 3-ik és a 4. magyar honvédezred másodikán a budapesti első huszárezred viaskodott a földreszállt pokollal. San Martinónál a gráciák küzdöttek páratlan szívóssággal. Itt már nem hogy az egyes egyének, hanem az egyes ezredek hőstetteit, vagy ami egyre megy, szívósságát és szenvedését se lehet fölso-rolni. Doberdo mindörökre emlékezetes marad minden korok harci hagyományában.

A harmadik Isonzó-csatát, e gigantikus áttörési kísérletet, a harc két fajtája jellemzi: a tombolásig fokozódó *ágyúharc* és a szó szoros értelmében nem is késhegyig, hanem késmarkolatig menő *közelharc*. Eredménye pedig: a támadás teljes kudarca és a defenzíva teljes sikere. Az olasz hadsereg eddig legnagyobb vállalkozása teljességgel kudarcot vallott és mégis, épp ez alkalommal az ellenfél is kénytelen meghajolni az olasz csapatok hihetetlen bátorsága előtt. Boroevics tábornok kijelentette: „Az olaszok nagyszerűen verekedtek. Ha egész ezredek holtan ottmaradnak, ha más ezredek valamennyi tisztjüket elvesztik, akkor ez azt mutatja, hogy a csapatok megtették a kötelességüket.” Az olaszok az Isonzó-csatában vagy másfél-száz ezer embert vesztek. Rettentő szám ez. Szinte fele az ott harcoló olasz hadseregnek. Az a hadsereg pedig, amely ily roppant százaléku veszteséget el tud tűrni, nem lehet gyáva hadsereg. Csak a magunk katonáinak szenvedéseit kicsinyelnők le, ha tagadnók vitéz ellenfeleink bátorságát. Hogy milyen keseredetten küzdött mindkét fél, mutatja, hogy mindkét részről alig esett néhány ezer fogoly.

A harmadik Isonzo-csata minden téren felülmúlja az első kettőt. Az első csak a doberdo—görzi fronton dübörgött, a második csak Görztől Tolmeinig, a harmadik váltakozó előretörésekkel az egész fronton viharzott. Csapatok és ágyúk dolgában is nagyobb mennyiség és fokozottabb keserűség jellemzi. Históriai jelentősége is a legnagyobb. Mint ahogy a nagy lemergi csatának az a jelentősége, hogy magára vonta a nagy orosz masszákat és ezzel lehetővé tette a németek franciaországi előretörését, úgy a harmadik Isonzó-csatának is az a történelmi fontossága, hogy magára vonta a nagy olasz masszákat és ezzel lehetővé tette a szövetségesek balkáni háborújának zavartalan dialát.

Szemem, amintbeléptem, körbehordlam
és láttam kínnal-bajjal teli rónát,
amerre látásommal elhatoltam.

Dante: A Pokol. Kilencedik ének.

A sok sebnek, a sebes sokaságnak,
lát tán szemeim úgy megrészegedtek,
hogy csak pihenni és csak sírni vágylak.

De költöm szolt: „Mi baja a szemednek?
hogy oly merően mélyed a bugyorba
láttára e bus, nyomorék seregnek?

Nem tetted ezt ennyire más pokolba.
Tudd meg: e völgy huszonkét hosszú mérföld —
minden lakója! vágnád látni sorba?

S lábunk alatt mutatja már a félkört
a hold, — és időnk szűken van kimérve:
sok látnivalót rejt még ez a mély föld.”

Dante: A Pokol. Huszonkilencedik ének.

Csatatér-panoráma

Csak egy heti szünetet tartott az olasz támadás. A harmadik Isonzó-csatát győztesen befejeztük és új, nagy tartalékok bevonásával máris új, nagy csatát kezd az olasz.

A kivételes véletlen olyan helyzetbe sodort, hogy jelen lehettem ennek az új, negyedik Isonzó-csatának a kezdeténél. Még csak kezdődött a harc, de már minden jel arra mutatott, hogy az apróbb ütközetek valóban új egységgé, nagy csatává tömörülnek. Olyan érzése volt az embernek, mint mikor valami folyó forrásánál áll: most még kicsiny ér, de nemsokára hatalmas folyam lesz belőle. De nemcsak ily kivételes időben, hanem kivételes helyről is lehettem ennek a nagy eseménynek a szemtanúja. Egy olyan hegy csúcán álltam, ahonnan egyszerre végig lehetett tekinteni az egész görzi csatatérre, a tengertől, a Monte dei sei Busitól egészen Plaváig. Éppen azt a frontdarabot lehetett végignézni, amelyen aznap veszett erővel tört ki újra a csata. Az a nap volt ez, amelyről Höfer azt jelentette, hogy Plavától a Monte dei sei Busiig terjedő szakaszon nagy erővel általános támadást kezdett az olasz. Ritka alkalom volt. A térkép világosságával tárult ki előttünk az egész csatatér. Mintha a

régi „Feldherrenhügel” elevenednék meg. Ez csakugyan az a pont, ahonnan a hadvezér egyetlen tekintettel átfuthatná az egész csatateret.

Megdöböntő a panoráma nagyszerűsége. Halálgyűrű előttünk az a félkör, melynek a középpontjában állunk. Mindenütt dül a harc. Lenn délen a tengerpart felé az egész vonal ágyútűzben ég. Pereg a halál dobja. De az olaszok nem tudnak kibújni fedezékeikből. Leköti őket a mi tüzérségünk tüze. A Monte dei sei Busin ötször próbál támadást az olasz gyalogság, ötször verik a mieink vissza. San Martino del Carsonál magyar ezredek küzdenek most. Bajonctt-harc . . . Kézigránát. .. Már számon se lehet íartani, hányszor támad az olasz. Még északabbra nyúlik ki a 275 méter magas San Michèle. Itt küzdöttek annyiszor a pokollal a magyar honvédek. Most »az északi lejtőjén tombol a csata. Az olaszok behatolnak állásainkba, de a vadászok kiverik őket. Északabbra, Pcteanonál csak egyetlenegyszer tud támadni az olasz. Mint valami láthatatlan tűzfal, úgy tartja őket távol a tüzérségi tűz.

Íme így dül a harc a Doberdo-fensík egész északi részén és nem pihen el egy pillanatra sem, délelőtt tizenegy órától a sötétség leszálltáig.

A Doberdo-fensík északi része után mindenütt az Isonzó mente a csatater. Ezen a darabon csönd van. Itt nem tudnak támadni az olaszok. Ha jönnek, balról a San Michèle, jobbról a Podgora csúcsáról fogadja őket lenn a síkságon megsemmisítő ágyútűz.

De a csönd szakasza után megint a harc szakasza

következik. Luciniconál tartalékjait gyűjti össze az olasz. De vállalkozása nem tud rohammá érni, mert tüzéségünk szétszórja csapatait. Egyes helyeken kürtszóval mégis megindul az olasz roham, de a 240 méter magas Podgora-hegyről lecsapó tüzelés oldalba kapja és inegsemmisili. Még északabbra, az alacsonyabb Pevrriánál ^megint sikerül ágyúval szétszórni az olasz tartalékok gyülekezését. Följebb, az apró Oslavija falunál, amely annyit szenvedett a lecsapó olasz gránátoktól, visszaüzik a védő csapatok a fáradhatatlan szívóssággal rohamozó olaszokat. Északkelet felé keresztben terül egy kopasz hegy, a 609 méter magas Monte Sabotino. Itt is rövid lélekzetű volt az olasz támadás. Egyetlen iram után végleg összeomlott drót-sövényeink előtt. A hegy lábánál bújik meg az Isonzó két partján két falu, San Mauro és Salcano. Mindkettőt pusztítja az olasz bomba.

Ez a helyzet a görzi hídfő területén, a nagy csala centrumában, de tőle északra, a jobbszárnyon is kemény harc áll. Állásaink a Monte Sabotino csúcsáról lekigyózva, ott, ahol az Isonzó balra kanyarodik, át lépik a folyót és a 682 méter magas Monte Santorai kúsznak. Az olasz gránátok rommá lötték a hegy tején gubbasztó öreg kolostort. Mindenütt az Isonzóval meg a vasúti vonallal párhuzamosan futnak az állásaink. Ellátni egészen az Isonzó kiszögellésébe hatoló Plaváig. De még előtte, a sűrűn halmozott kis dombok közé rejtekezik Zagora. A kis falunak néhány házát tegnap estefelé hétszeres roham és vérpazarlás után elfoglalták az olaszok. De ma reggelre már vége

volt pütkösdi királyságuknak. A házcsoportot visszafoglaltuk és tetőzésül még az olaszok néhány lövészárkát az Isonzó partján.

Gigászi nagyszerűséggel kerül el előttünk a családter. Szinte belelátni a városok és falvak gyomrába. Ott van Görz. Ott csillog az Isonzó hosszú, kanyargós pántlikája. Ott látszanak az Isonzo-hid pillérei. Amott látszik Cormons. És a roppant panoráma déli szélén végtelenül nyúlik el a tenger. Látszanak a lagúnák, tisztán kivehetők a Gradonál álló olasz hadihajók.

Íme így kerül ki a Csatatér, mint valami borzalmas képeskönyv. És mégis mily keveset árul el titkai-ból a szem számára. Csak az állások vékony kigyóvonalait látni, de katonát nem lát meg a szem az állásokban. A modern csatatér üres. Még a legkitűnőbb távcső is csak a nagyobb masszákat tudja kivenni: egy-egy tartalékcsoportot, egy-egy trént, néha egy vonatot. Ágyú se látszik sehol, csak arról tudjuk, hogy hol van, mert torka tüzet okádik. A legerősebb impresszió az ágyúdübörgés, a gépfegyverkattogás, a puskagolyók csattanása. Hallatszik a kilövés robaja, a robbanás pukkanása és a levegőt hasító lövedék jajgatása. Fehér srappelfelhők borítják végesvégig a hegyoldalakat. Szennyesbarnán nehezedik a földre az ekrazit-bombák füstje. Mindenütt látszik, ahogy lecsap a gránát, mindenütt tudjuk, hogy most a halál száll le a földre, de a roppant panoráma távlat magasságába nem hat föl az emberi jajszó.

A sík földre kell újra leszállni, ha meg akarjuk tudni, hogyan küzdenek az emberek a Monte dei sei

Busitól Plaváig terjedő csatatéren. A hangyabolyt csak lentől lehet megfigyelni.

Két feltűnően jellemző sajátása van most az Isonzó-harcnak: a dobpergésszerű ágyútüzelés és az ellenfelek egymáshoz való közelsége. Szinte hihetetlen, hogy mit bírnak ki az emberi kiégek. Az olaszok minden támadásukat órákig tartó örült ágyútüzzel készítik elő. Egy esetben megtörtént, hogy az olaszok a halálmars ez órákig való dobolása után patrult küldtek ki, vajjon él-e még valaki az osztrák-magyar állásokban? A patrul azt a hihetetlen hírt vitte vissza, hogy még nagyon sokan élnek. Újabb patrult küldtek ki. Ez is azzal ment vissza, hogy a „tedeschik” még élnek. Nem hitték. Most már tisztí patrult küldtek ki. Ez is meggyőződött róla, hogy a katonáink élnek még a gránátoktól feltűrt Karsztban, de — ez már nem tért vissza a jelentésével. Amikor tábori őrségünkhöz értek, a két olasz katonát lelőtték posztjaink, a tiszt combját bajonettel átszúrták, keservesen átvonszolják a drótkadályon és foglyul ejtik.

Sokszor alapjában rendíti meg a lelket az ideget ölő ágyútűz. Egészen zavartan jött le a lövészárokból egy dalmát katonánk. Nem akart se enni, se inni, folyton azt hajtogatta, hogy az olaszok megmérgezték mindent. Végül az ezredorvos hirtelen ötlettel azt mondta neki, hogy ne bolondozzon, hisz ez nem lehet mérgezett étel, hisz a császár küldte neki egyenesen Bécsből. A dalmata evett és fölszabadult a pszichózis kényszere alól. Persze nemcsak a mi csapataink, hanem az olaszok is erősen érzik a nehéz ágyúk hatását.

Amikor a harmincésfeleseink megszólalnak, gyakran pállani, amint odaát az olasz állásokban buzgón .só-hajtozzák: „Santa Maria”. „Mamma mia.” Be bizony se az Istennek anyja se az édes .anyja nem tud segíteni az olasz katonán. Rettentőek az olasz veszteségek. Egy-egy olasz támadás után olyan hullahalmazok tornyosodnak föl állásaink előtt, hogy pestisessé teszik a levegőt büzükkel. Katonáink sokszor hánynak a rőszszulléttől.

Az olasz tüzérség ellen nagy munkával vájt sziklaüregekbe meg természetes sziklabarlangokba húzódnak csapataink. A gyalogsági tűz ellen páncéllemezekkel védekeznek. De így is az első állások védői állandóan ki vannak téve a pusztító veszedelemnek. Az emberi szívósság és szenvedés legnagyobb hősei ezek a katonák. Különösen sok veszedelem okozói az olasz ágyútüzelés által fölvert repülő kövek. De ezek szerencsére nagyrészt könnyű sebesüléseket okoznak.

A két ellenfél csapatai egészen közel fekszenek egymáshoz; vannak helyek, ahol a csapatok csak tizenöt méternyire vannak egymástól beásva. Oly közel vannak egymáshoz, hogy mint ahogy egy katona mondotta: „akár szembeköpnének egymást”. Gyakran újságokat dobálnak át egyik lövészárokból a másikba. Megesett, hogy levelekkel disputált a két lövészárók. Meg akarták győzni egymást ügyük igazságáról, a mieink legfőbb érve az volt, hogy Ausztria-Magyarországon jobb a munkásember élete, hogy több a szociális intézmény. Az olasz katonák ezt el is ismerték. Azt írták, hogy ezt ők is tudják, hiszen ők is dolgoz-

tak Németországban meg Ausztriában. Persze a szavak vitája után megint a golyók vitája következett. A lövészárkok élete nem olyan idillikus, mint ahogy a képes újságok mutatják. Minden páncél ellenére is, aki csak egy ujjnyira is mutatkozik a lövészárokból, irgalmatlanul a halálé. Olyan kicsi a távolság, hogy az olaszok nem egyszer megpróbálták hosszú rudakkal magukhoz húzni drótkadályainkat. A válasz erre mindig kézigránát-zápor.

Így harcolnak most a görzi csatában. A föld felszínére emelkedett pokol most az Isonzó völgye. Sok század előtt üt, a Monte Sabotino lábánál, Salcanoban járt Dante és azt mondják, hogy a Monte Sabotino egyik ága volt az „Inferno” mintája. Most csakugyan pokollá lett ez a vidék. És nagyon meg lehet érteni, ha a katonáink ebből a karsztpokolból a síkságra vágyakoznak és az olasz alföld ellen szegeződő offenzíváról ábrándoznak. A pokol lakójának vágyódása ez a purgatórium felé.

Indulunk visszafelé. Leszáll az este. Kurta-korcsma az útszélen. Katonák ülnek benne: a front-ról jönnek, vagy oda mennek. Temető mellett megünneljük el. Doberdo halottai. Fehér virágból gyönyörű cirádák minden síron. A kápolna bejáratán szlávul a fölírás: „Imádkozz érettünk!” Feketén, misztikusan nyúlnak föl a nemes ciprusfák. Böcklin-kép. Tovább az úton hosszú sorban sebesültek fekszenek. Kocsikból lassú gonddal sebesülteket raknak ki. Vörös faklyafény világítja meg a sápadt arcokat. Egy haladékos meztelen szemek tekint rám, ahogy felemeli a

fejét. Éjszaka van. A kórházban alszunk. Nincs másutt hely. A szomszéd szobából behallatszik a sebesültek nyögése. Künn dübörög a föld a muníciót szállító teherautók nehéz teste alatt.

Új reggel virrad. Görz felé! Az utat Sankt Peter felől lövik az olaszok. Átfuttatunk a srapnel-zónán. Benn vagyunk Görzben. Mintha földrengés gyötörné, úgy érzi a város az olasz nehéz lövedékek hatását. Az ablakok állandóan reszketnek. Egész városrészek és utcák vannak, amelyeket állandóan érnek az olasz gránátok. Szinte alig van nap, hogy emberhalál ne esne miattuk. Az olaszok nehéz hajóágyúval is lőttek már a városra. Két százharminc centiméteres bomba, amely a városra esett, állandóan közszemlére van téve. Van egy utca, amelynek most Srapnel-utca a neve. Az egyik kávéházba gránát repült. Az ablakon jött be (még látszik a lyuk) és az ajtón ment ki hivatlan vendégként. A vörös bársony pamlagba, amelyen ülök, csak tegnapelőtt fűródott bele egy puskagolyó. A Piazza vásárját majd mindig szétugrasztja néhány srapnel. Vannak egész hosszú utcák, ahol minden házat ért a golyó. A Giardino Publicoban, a gyönyörű parkban szerelmes pár ült a padon, — bomba választotta el őket. A vendéglőben, a szállodában gyakori vendég az olasz golyó és az emberek mégis ott maradnak Görzben. Harmincezer lakosából még vagy tizenkétezer ottmaradt. Különösen a szegényebb rétegek élnek és dolgoznak bombák és gránátok között. Sokan valószínűleg dicsekedve mutogatják, hogy az lakásuk ablakán is srapnelgolyó repült be. Az üzletekben már

úgy ülnek a boltosok, hogy a golyó nem járta „holt térben” legyenek.

Elindulunk az Isonzo-part felé. Hosszú, széles fasonon visz át az út. A halál allée-ja (békében Via del Ponte Niiovonak nevezik). Nincs nap, hogy olasz srapel vagy fegyvergolyó ne érné. Egyetlen lélek se jár az úton, a házakban itt már nem merészkedik ember lakni. Leérünk az Isonzó hídjához. Ámulat fog el. Mily közönyösen fogadta magába a tömérdek nemes embervért ez a folyó. Szennyes-zöld vizét nem festette valami csoda feketére, gyászolóvá. A hídfőnél minden ház porrá van löve. Abban a pillanatban, amint rálépek a híd első deszkáira, észreveszik az olaszok. Csak nyolcszáz méter innen a legközelebbi, a pevmai olasz állás. Valamivel hátrább kell menni. Már röpül is egy olasz srapel. Arcunkba vágja a sarat. Teljes tisztasággal látjuk innen a Podgora lejtőjének az életét. Csodálatosan kiépített állások. Valóságos labirintusok. A Podgora gerincén néhány össze-lőtt fa búsul. Itt valaha sűrű erdő volt, de az olasz gránátok kiirtották. Az állások, búvóhelyek, futó-árkok élete úgy nyüzsög előttünk, mint valami óriási hangyaboly.

Katonák jönnek át a hídon. Csak néhányan vannak, de futva és egyenként jöhetnek csak át rajta. Oslavija faluból jönnek. Magyarok. Mesélik, hogy éppen most vertek vissza egy heves olasz támadást; még arcukon ül a harc minden borzalmassága, még köpenyegükre tapad a lövészárok agyagos sara. Velük együtt visszafordulunk. A halál-alléera még egy puska-

golyót küld utánunk az olasz. Furcsán csattan fejünk felett a házfalon.

Délután megint új képe a háborúnak: elkeseredett légi harc. A Wippach völgyében jártunk. Egy apró domb tetejére jutottunk. Hirtelen olasz repülőgép jelent meg a fejünk felett. A csoportunkban valami stábot gyanított. Még a fejünk fölé se kerülhetett, már apró fehér srapnel-felhők borultak az égre. A mi védőágyúink lötték az olasz repülőt. És már megjelent az égen a mi repülőnk is. Harc kezdődik a két repülő között. Gépfegyverrel lövik egymást. A harc nagyon egyenlőtlen. Az olasz aeroplán óriási harci gép. Harminc méter a hossza. Testét páncél borítja. Három motorja dolgozik. Három gépfegyvere szórja a halált. A mi repülőgépünk csak apró, megfigyelő aeroplán. Nem tudja megakadályozni, hogy az olasz repülő egészen a fejünk fölé ne kerekedjen. Bombát dob le. Furcsa érzés, ahogy meg kell várni, amíg a levegőn végigjajgató bomba leesik. Az utolsó pillanatig nem lehet tudni, ránk vagy mellénk fog-esni? Mellénk esett. Ötven méternyire tőlünk hatalmas tölcseért vajt magának. Még egy olasz harci repülőgép jön fölénk. Még egy osztrák-magyar aeroplán próbál vele mérközni. Mindenfelől srapnelek támadják meg az égen, mint amikor az idegen lábikrájába kuvaszok kapnak bele. A levegő egyre népesebb. Két aranyárga léghajónk áll a kék égen mozdulatlanul, csak a kötélüket lóbálja a szél. Messzibb ezüstös fényvel csillog egy olasz léggömb. Mozdulatlanok, mintha nem is érdekelné őket a repülőgépek piaci

lár mája. A második olasz repülő is a fejünk fölé kerül. Bombát hajít le. Két kis leány fölsikolt. Kecskét őriznek. Egy ember a Wippachba veti magát rémültében. A bomba lehull. Nyolcvan lépésre tőlünk. Megint nem tett kárt semmiben. Az egész légi háború meglehetősen céltalan.

Megint új kép: olasz foglyok menete. Harcba fogták el őket, de vannak, akik önként jöttek át. Végigkérdzem őket. Csupa proletár. Kocsis, .szuster, építőmunkás, tokács, pék, cukrász, földmunkás. Az olasz hadsereg, úgy látszik, egészen munkáshadsereg. Megkérdem az egyiket: „Miért fogatta el magát?” „Mert már fáradt vagyok.” „És sokan vannak így?” „Igen, majd mindenki. Így gondolkodik nálunk minden szegény ember. Csak a hatalmasok és gazdagok nem fáradtak bele még a háborúba, dehát nem csoda, hiszen ők csinálták.”

S még nem soká néztem az éjszakát,
hát mintha arra sok nagy tornyot látnék,
s kérdöm: „Milyen város van odaát?”
Dante: A Pokol. Harmincegyedik ének.

Készen álltam csúcsán a hídoromnak
lenézni már egész a nyílt fenékig,
mely könnyében furdött a fájdalomnak.

S láttam ,a kerek völgyön jönmi végig
néma népet, mely sírva járdogála,
mint litániák ütemét ha lépik.
Dante: A Pokol. Huszadik ének.

Jaj, mennyi seb volt, arcon, mellen, háton,
(új s régi seb) húsukba égvé mélyen:
borzadok, ha csak emlékemben látom.
Dante: A Pokol. Tizenhatodik ének.

A halálra bombázott Görz

November 20.

Az olaszok mindent megpróbáltak, hogy Görzöt elfoglalják és mert nem bírnak a várost védő Podgora nagyszerű védőivel, hát úgy állnak boszút, hogy Görzöt — halálra ítélték. Szinte pontos terminusra rendelték el a város bombák útján való kivégzését.

A negyedik Isonzo-csata elején beszéltem egy éppen foglyul ejtett olasz altiszttel, aki elmondotta, hogy ha november tizennyolcadikáig nem tudják bevenni Görzöt, akkor bombákkal fogják elpusztítani a várost. És így is történt. Csakugyan november tizennyolcadikán indult meg Görz szándékos és nagyarányú bombázása.

Hogy az olasz hadvezetőség készült Görz bombázására, annak legcsattanóbb bizonyága, hogy egyes olasz ütegek csak azért változtattak állást, hogy jobban lőhessenek a várost.

Az istenítélet tizennyolcadikán szakadt Görzre. Hajnali félőtkor nyílt meg az ágyúpokol és négy teljes óra hosszat szórta minden fajtájú és nagyságú lövedékét a városra. Aztán csönd, halálos csönd következett. De délután öltől hétig, újra két óra hosszat,

megint gránátzapor hullott a városra. Ezen az egy napon háromezer olasz lövedék okozta sebből vérzett a szerencsétlen város. És másnap folytatódott a szörnyőség. Hajnalodott még csak, amikor Görzre ráborult az új gyász. Két óra hosszat jöttek a gránátok. Egyetlen óra alatt négyszáz darab hullott le. És még harmadnap is tombolt az őrjöngés, megint egy óra hosszat lőttek az olaszok minden ágyújuk erejével a városra.

Az olasz hadvezetőség halálra ítélte Görzöt és a halálbüntetést három napos kínzással végre is hajtotta. Görz, a régi, szép, kedves és idilli Görz nincs többé. Helyén ma romhalmaz áll és lakói ma szerteszórt földönfutók.

Görz szenvedéseinek a története a szörnyőségek krónikája.

Az olasz ágyúk leginkább gyújtó gránátokkal lőttek. Ahová egy-egy gránát eseti, ott nemcsak porrá omlott, hanem porrá is égett minden. Egész utcatorokba kapott bele a tűz. Gyújtó gránátok égették össze a Municipio épületét. Láng csapott föl a Szemináriumból. A régi Luzzato-palota lobogó lángjai megvilágították mellette az egész régi temetőt. A Castello egyik gránát a másik után csapolt. A Bader-féle gyertyagyár valósággal megolvadt a tűzvészben. Görz legnagyobb szállodája, a Park-Hotel leégett. Hat gránát érte. Lángoltak a házak a Via Morellin, a Via Labartán. Összelőtték az olaszok az érseki palotát, szétbombázták a Chambord grófok régi palotáját. Fölégették a szlovének egyleti házát. Nem maradt épen

Görzben egyetlen templom sem, a jezsuita templom toronyóráját egy mellette lecsapó gránát légnyomása kivetette az utcára.

Az utcákat mindenfelé füst és láng töltötte meg. A Via del Ponte Niiovo, az Isonzo-hídhöz vezető faszorompó a halál allée-jává lett. A Piazza Granden, ezen a gyönyörű, hatalmas téren egyetlen ház sem maradt épen. A téren egyáltalán nem lehet járni. Egészen ellepte a gránátok dőngetése alatt leomló házak törmeléke. Kövekből és falrészekből mindenfelé egész barrikádok emelkednek a téren. Kockakövezete teljesen fölhasítva. Bútorok, szobaroncsok hevernek az utcán. Itt a Piazza Granden tartja minden esztendő november harmincadikán, Szent András napján Görz a nagy országos vásárját. Az egész környék népe idegyűl ilyenkor a hegyekből, meg a síkságról ez ősi, vidám és kurjantós Fierára. Nemsokára megint András-napja lesz, de a Piazza Granden most csak a siralom hegyei fognak emelkedni a siralom e völgyében.

Görz lakói már hetek óta ágyútűzben élnek. A harmadik Isonzo-csata kezdete óta, október tizennyolcadika óta állandóan hullottak a gránátok a városra. Ötvennyolc polgárember meg is halt, ötven megsebesült ebben az egy hónapig tartó lassú ágyútűzben. De ezekben az időkben csak véletlenül hullott le a halál Görzben, csak eltévedt ágyú- és puskaanyagok kószáltak a városban. De most másként jött a romlás. Most a szándékos pusztítás tombolt. Most magát a várost vették célba az olasz ágyúk. Elképzelhetetlen pánikkal szakadt rá Görzre tizennyolcadikának haj-

nalán az új réműlet. Az utcák egyszerre megteltek füsttel. Mindenfelől láng csapott föl. Halál és pusztulás lett úrrá mindenütt. Az emberek bezárkóztak házaikba a gránátok elől. A felső emeletek lakói lefutottak a pincékbe, a vastagfalú kapualjakba. De ez se használt, mert a gránátok nemcsak az utcán gyilkoltak, hanem a házakban is gyújtogattak. A Via Rasetellon négy gyermek aludt egy szobában. Gránát megölte mind a négyet. A Paternolli-házban kiterítve feküdt egy öregasszony holtteste. Két katona virrasztott mellette. Az utolsó időben oly gyakori vendég volt Görzben a halál, hogy csak szabad pihenő idejükben önként vállalkozó fegyvertelen katonák voltak a halottvirrasztók. Gránát hullott a halottaszobába és új halott terült a régi mellé: az egyik katona fejét szaggatta le a gránát.

De ki győzné felsorolni mindé borzalmakat? Ki tudja ma még megszámolni, hányan haltak meg a réműlettől, hányan gránáttól, hányan égtek benn az elhamvadt házakban? Voltak, akik megőrültek az ijedségtől. A szörnyőség minden elképzelhetetlen formája megjelent. Voltak olyan szerencsétlenek, akik künn rekedtek, amikor a halálraremült emberek becsukták a kapukat. Őrjöngve futkostak ezek kapuról kapura, utcáról utcára, hogy menedéket keressenek. Ezeken a napokon nem főzött senki Görzben és nagyon sokan nem is ettek. Minden üzlet zárva volt, a piacok kihaltak, de meg nem is merészelt utcára menni senki. A szegények és nyomorultak kétszeresen azok voltak ezekben a napokban. Igen sok proletár-

család egy falat kenyér nélkül szenvedte végig a rémségek idejét.

De még ez sem minden. Még ezt a poklot is lehet fokozni. Amikor az ágyútűz elcsendesedett és az emberek újra az utcára merészkedtek, hirtelen egész légi flotta jelent meg Görz fölött. Hatalmas olasz harci repülőgépek egész raja. Nem maradtak egy csomóban, hanem szétszórtak az egész városra. Gépfegyverekkel sortüzeket adtak mindenfelé és roppant mennyiségű repülőnyilat hajítottak le. Mintha valami fantasztikus regény rettenetei elevenedtek volna meg.

A Piazzuttán egy asszony vizet húzott a kútból. Repülőnyíl találta. Egyetlen pillanat alatt keresztüldöfte koponyájától a lába hegyéig. Szörnyethalt. Egy másik asszony három gyermekével futott végig a külvárosi téren. Vájjon tudta-e az olasz repülő, amikor nyilait lehajította, hogy egy anyát és három apró gyermeket gyilkolt meg? Itt a Piazzuttán nyarankint a falusiasan kedélyes Görzben minden vasárnap nagy népbált szoktak tartani. Muzsika, tánc, játék, ital körül rögtönzött kis korcsmák mulattatták a nyers, egyszerű vidámságú friauli népet. Ha ezt tudja, vájjon akkor is ledobta volna-e nyilait az olasz repülő?

Íme, ez a halálra bombázott Görz sorsa. És erről a tragikumról jelentette az olasz hadvezetőség, hogy „tüzérségi párbajban bombázták a görzi kaszányákat, harcoltak a várostól keletre levő magaslatokon és a határ gyümölcsöseiben meg kertjeiben elhelyezett ellenséges tüzérség ellen és lőttek végül csapatoszlopokra, amelyek nagy sietséggel özönlöttek vissza

Görzből”. De szomorú és felháborító tüzérségi párbaj az, ahol az ágyúk bömbölésére csak asszonyok és gyerekek sírása felel. Furcsa kaszárnyák a Görzben összeomlott régi paloták és templomok. A visszaözönlő csapatoszlopok pedig Görz földönfutóvá tett és menekülő asszonyai meg gyermekei voltak.

Milyen kár a szép Görzért! Hát az olaszok tudják, hogy a város határában gyönyörű gyümölcsösök és csodálatos kertek vannak és mégis halomra lövik őket? Furcsa erődök az üvegházak. Az olaszok tudják, hogy Görz az ibolyák városa, hogy ennek a szerencsétlen városnak a neve valaha az „osztrák Nizza” volt, hogy gyümölcsöseiből naponkint vagononkint vitték Berlinig és Pétervárig a legszebb cseresznyét. Az olaszok mindezt tudták és mégis halálra bombázták az ibolya és cseresznyevirág ez illatos fészket. És ne feleljék erre, hogy ez a háború. Ez már nem háború, ez már fölösleges és szomorú kegyetlenkedés.

Ha volna rímem, olyan durva, vak,
hogy megfeleljen e gonosz veremnek,
melynek a többi szikla hídja csak,

bővebb levét préselném szellememnek,
de mert szavam nem tud rekedve nyögni,
csak félelemmel fogok énekelemnek.

Mert a világ mélyét rímekbe kötni
csacsogó nyelvnek nem való, sem annak,
(ki csak papát, mamát képes gügyögni.

Dante: A Pokol. Harminckettedik ének.

A földalatti Görzben

December 1.

Görz most már nem dráma, hanem csak temető. Hogy most újra bennjártam a szerencsétlen városban, már elült a jajgatás, a halálhörgés, a pánik és a menekülés. Görz megszűnt. A harmincezres városban csak néhány száz ember maradt meg. De megdöbbenő az emberi lélek: most megint új fordulat történik Görzben. A földfeletti Görz megszűnt, de most megint beszivárognak az emberek. Minden nap új gránátok hullnak a városra, de minden nap új meg új csoportok térnek vissza. De ezek az új lakosok már nem a régi földfeletti Görz lakosai, hanem új Görzöt alapítottak: a földalatti Görzöt. Most megint vagy (háromezer lakosa van a városnak. De ezek az új honalapítók nem a házak, hanem a pincék lakói. Csodálatos ezeknek az embereknek a szívóssága. úgy élnek most katakombáikban, mint az első keresztények. Az aréna vadállatai helyett a gránátok üvöltése riasztja fel őket álmukból. Ők is a kicsinyek és a proletárok közül való, mint az első krisztushívek: csupa cseléd, házmester, napszámos, kiskereskedő bujkál most Görzben.

Még az életmódjuk is hasonló az őskeresztényekéhez: valami megható primitív kommunizmus köti őket valamennyiüket össze.

Az emberek a pincékben laknak. Csak néha látni egy egy asszonyt az utcán: viszi haza az élelmiszert, föltűnő és szinte bántó a hajadonfővel járó asszonyok után egyetlen kalapos hölgy: valami hivatalnok itt-ragadt felesége. De nemcsak a magánosok, hanem az egész hivatalos Görz is a föld alá temetkezett. Az egész közigazgatás egyetlen roppant pincébe húzódott. A Municipio ősi boltozatos pincéje ma Görz főkatakombája. Boltívei alatt a hivatalok egész tömkelege. Ahogy belép az ember, beleütközik egy íróasztalba, meg egy szalmaszékbe. Ez a pénzügyigazgatóság. Itt van egy szalmaszék is: ott alszik a pénzügyigazgató. Mellette van mindjárt az elnöki ügyosztály: asztal, fotel, telefon, mosdó, dívány két méternyi helyen. Innen elnököl Conte Dandini, a kormánybiztos. Jobbra tőle egy másik asztal: az egészségügyi osztály. Ott ül a város főorvosa meg iskolafelügyelője. újabb asztal: az építési hivatal. Kis asztalka: szegényügyi hivatal... Más asztal: a statisztikai osztály. Aztán a nagy kincs, ami megmaradt: az írógép és az írógépkiasszony. És sorra jön az expedíció, a könyvelés, a pénztár, a katonai ügyosztály és a — konyha. Mert az természetes, hogy egy jól rendezett pincei városi háztartásban konyhának is kell lenni. A hivatalnok urak itt alszanak, minden hivatalhoz hozzátartozik egy szalmaszék vagy egy matrac is, de itt is esznek. Éjszaka különben tömeglakássá változik a pincevárosháza: néhány száz ember

alszik állandóan a boltívek alatt. Görz ide, a föld alá temetkezett, de ez a pinceélet hamar kifejlesztette a maga furcsa humorát is. Mikor az egyik hivatal után kérdezősködöm, az egyik hivatalnok feleli: „Leégett, de sajnos, rögtön el tudtuk oltani. Temérdek fölösleges aktát sikerült megmentenünk.” Görz a föld alatt él, de él. A pince félhomályában is meg kellett látni, hogy az egyik ifjú tisztviselő milyen szemeket vetett a gépirókisasszonyra, a fekete, friauli szépségre.

Görzöt most is állandóan bombázzák az olaszok. Egy-egy éjszaka néhány száz nehéz gránát esik a városra. A város kétezeröttszáz háza közül valamennyi megsérült és ezeröttszáz súlyosan megromgálódott. Egyetlen templom sincsen, amely telitalálatot ne kapott volna. A kerületi kapitányság épületébe egyik gránát a másik után csapott bele. Ahogy végigmegegyek rajta, nincsen sehol egy ép szoba. Ötven szobája közül ma kettő használható. Egyik szobából a másikba kellett menekülnünk. Egy éjjel az ágyamból hajított ki a gránát légnyomása” — mondotta a kerületi kapitány. A városban nincsen egyetlen ép ablaküveg. Mindenfelé emeletnyi romhalmazok. Mindenfelé a széttépett telefondrótok, a föld felszínére került törött vízvezetéki csövek. Amióta az olaszok szétlőtték a városi gázművet, a városnak nincsen világítása. Éjszakánként tizenkét óra hosszat teljes sötétség szakad a városra. Csak a Podgoráról felszálló rakéták és robbanó golyók fénye vet borzalmas világosságot a borzalmak városára. A földfeletti városnak még élnek csökevényei: egy félkávéház, ahol kávét mérnek és újságot adnak

és egy negyedvendéglő, ahol enni adnak. Katonák a pincérek, mert a civil pincérek mind elmenekültek.

Mialatt a városban jártain, aránylag csönd volt. Mindössze négy nehéz gránátot küldtek át az olaszok. Olyan köd volt, hogy ötven lépésre se lehetett látni — ez volt az oka, hogy egyszerre olyan népjogtisztelő lett Cadorna tüzérsége. Egy gránát — óriás hajóágyú küldte — egy kávéház elé esett. Az utcát az egész szélességében egyetlen mély lyukká tette. Az omló eső néhány pillanat alatt lóvá, furcsa gránáttengerszemmé változtatta. A régóta zárt., halott kávéház hirtelen (megelevenedett. A biliárdasztalt a légnyomás jobbra-balra gördítette. A fal mellől lepattantak a dákók, csattanó zörgéssel futkároztak a fehér és piros elefánt-csontgolyók. Mintha láthatatlan kísértetek billiárdoztak volna. A szekrényekből csörömpölve indultak meg a poharak és csészék, mintha kísértetek kávéztak volna. Az asztalokon csengve koppantak a kanalak, mintha egész kísértetsereg hívta volna türelmetlenül a fizetőpincér!

Két utcányira a kísértetek kávéházától a friss embervér borzalmas tere. A kereskedelmi kamara nagy fehér épülete előtt még ott van a gránáttól frissen kiontott vér. Huszonnyolcas mozsár mázsás lövege esett ide. Föltépte a teret és őrzőgő bestiaként szét-tépte az emberi húst. Ahogy bömbölve csapott az emberek közé, fejek repültek szerteszét és embervér ömlött a Piazza Rocca kőkockáira. A halottakat már elvitték innen. Csak az egyik vértócsában hever egyetlen nadrággomb. Ennyi maradt itt egy egész emberből.

A borzadály fut át a gerinceken. Minden percben attól kell félni, hogy mint a mesében a kis királylány kiontott vércseppje: itt is hirtelen megszólalnak a vértócsák és elujongják: Én is, én is voltam szép, ifjú eleven ember. Az eső szakadatlanul mossa a vérfoltokat, mint a ballada Ágnes asszonya. El kell tüntetni a borzalom nyomát. Egy hatalmas, két méter magas dalmata katona jön át a téren. Nehéz bakancsaival rálép a nadrággombra és beletapossa a véres, catakos sárba. Így gázol át az élet a halálon . . .

Sokan haltak, és halnak most is Görzben. És még csak a csatátér glóriája se veszi körül ezeket a halottakat. Pontosan még mindig nem tudják a halottak számát. Még a legfőbb hatóság: a kerületi kapitányság se tudja. A statisztikai hivatalt gránát zúzta össze. A kórházakat hirtelen kellett kiüríteni. A temetőt egyre lövik az olaszok. A katakambavárosháza ideiglenes statisztikája szerint az új bombázás áldozatainak a száma: százharminc halott, kétszáz súlyos és sok száz könnyű sebesült. Amint látszik tehát, az olaszok könnyű diadalt aratták Gorz fegyvertelen polgárain és asszonyain. A gyermekeket is beleszámítva körülbelül ezer ember tette „harcképtelenné”. Ugyanekkor azonban Görz előtt, az igazi csatátéren nem tudnák sehol se győzni a olasz csapatok. Az Isonzón innen, Görz városában olasz polgárvér folyik, az Isonzón túl, a görzi hídfő állásaiban olasz katonák vére ömlik patakokban.

A görzi hídfő ellen szegeződő harcokat voltaképpen nem stratégiai, hanem politikai cél vezeti. Olasz

foglyok vallották, hogy Görz elfoglalását a parlament megnyitásához akarja az olasz kormány. A görzi hídfő védői a negyedik Isonzó-csatát nem is nevezik másként csak parlamenti csatának. A görzi hadtest egyik vezérkari tisztje a következő világos és tömör mondatokban foglalta össze a „parlamenti csata” főmozzanatait:

„A görzi hídfő területén különböző csomópontok köré kristályosodik a harc. Először a Monte Sabotino volt a csomópont. Az olaszok mindenáron itt akarták áttörni. A mi oldaltüzelésünk azonban oly hatásos volt, hogy itt be kellett szüntetniük támadásaikat. Azután a Podgora volt a főcsomópont. Hetekig csak a Podgorát erőltették. Rettentő harcok voltak itt. Egyszer ezt jelentette a görzi hídfő parancsnoksága: „Fedezőkeink síksággá lettek, drótakadályainkat elsöpörték a gránátok” — és a Podgorán mégse tudtak áttörni. Ellentámadásunk mindig visszahajtotta őket. A legutóbbi időkben Oslavija Itt a csomópont. Most ide irányul minden olasz támadás. Ide csoportosítják minden nélkülözhető erejüket. Csapataik állandóan fölváltják egymást. Naponta hat-nyolc olasz támadás van most itt. A San-Floriariól állandóan ágyútüzzel árasztják el. A 172-es és 18-as magaslat között van az olaszok támadási vonal? itt akarnak minden áron áttörni. A templom és az országút között néhány száz méternyi területen sikerül is néhányszor behatolniuk, de ellentámadásaink mindig kivetették őket”.

„Elmondhatatlanul sokat kell itt szenvednie és küzdenie a gyalogságnak. Erős szív és erős ideg kell

ide. Csak két napig is kitartani az olasz orkántúzben, a legnagyobb emberi szívósság. A sok szenvedést azzal iparkodik a csapatok vezetősége meghálálni, hogy a pihenő időben a legnagyobb bőséggel gondoskodik róluk. Teheti is, mert az utánpótlás szervezete tökéletesen működik. A görzi hídfő védői első sorban dalmaták. Nyugodt, bátor, szívós emberek. De városi emberek is küzdenek itt, akik ha testileg nem is oly elnyűhetetlenek, mint a dalmaták, erős morállal és fölényes intelligenciával állják meg a helyüket. Minden csapat jól harcol itt. Mintha a görzi hídfő „lelke” szállna valamennyiükbe.”

„A többi csapatok mindent elkövetnek a gyalogság nehéz munkájának a támogatására. Az immár halott Körner alezredes klasszikus tüzérségi szervezetet teremtett a görzi hídfőnél. A kis és nagy, az új és régi ágyúk csodálatos koncertbe vannak hangolva. Vannak egyes battériák, melyek egyesegyedül egy egész olasz támadásit föl tudnak tartóztatni. A tüzérség és gyalogság összeműködése valósággal precíz óramű. A gyalogság maga kormányozza a tüzérségét. A tüzérségi megfigyelő elől áll a gyalogsági állásoknál, a gyalogság parancsnoka figyeli az ellenséges tartalékok gyülekezését, a támadás előjeleit, egyetlen telefonszó elegendő és egész batérior sor szólal meg, A pionirek és a szapörök nemcsak dolgoznak, hanem minden ásovágással az életüket is kockára teszik. A repülők működése megbecsülhetetlen. Nemcsak a csata előtt jelentik pontosan az ellenség mozdulatait, hanem a csata közben is dolgoznak. Pontosán meg

tudták figyelni, hogy a front mögött álló olasz tartalékmasszák egyre inkább összezsugorodtak, úgy, amint az olasz hadvezetőség sorra a tűzvonalba vetette őket. A repülőik fényképei nyomán valósággal össze lehet állítani így a csata egész taktikai menetét.”

„Az olaszok ezekben a harcokban mindig túlerőben voltak. Eleinte a II-ik olasz hadtest egy divíziója és az egész VI-ik hadtest harcolt a görzi hídfő ellen. Ezek a csapatok lassanként felőrlődtek. A tiroli front-ról jöttek friss, még el nem nyűtt erők. Egyetlen napon a következő nagy olasz masszák hömpölyögtek a görzi hídfő ellen: az egész 10., 4., 11., és 12. divízió, a 32. divízió nagyrésze és a 13., 35. és 9. divízió fele. Mindössze tehát hat és fél olasz hadosztály erejét vetették a harcba. Minden áron próbálják erőszakolni a sikert a megingás nélkül álló görzi hídfőnél. Az olasz parlament december elsején megnyílt, már javában foly-
nak a tárgyalásai is, de az olaszok parlamenti csatája még mindig folyik és az olasz hadvezetőség még mindig nem tud sikerekkel szolgálni a parlamenti kritikától reszkető kormánynak”.

Úgy néztem én csüggedve mesteremre
látva, hogy elborul a drága homlok,
de flastromot lett rögtön a szemre,
mivel a hídhöz érve, mely leomlott
biztatva nézett újra, mint midőn
először láttam, elhagyván a dombot.

Dante: A Pokol. Huszonnegyedik ének.

A hamvaiból éledő Görzben

Február 13.

Történnék csodák: az olaszoktól halálrabombázott Görz újraéled. Jártam a háborús Görzben a város tűzhalála előtt, láttam a halott, a kiterített Görzöt és most látom a halottaiból föltámadó Görz első mozdulását. Az utcákon már megint járnak emberek, az üzletek már megint rakott polcokkal állanak. Az utcán járó asszonyok és gyerekek élete még most se biztos és mégis visszajöttek. A pultok mögött ülő kereskedők még mindig „helyezkednek”; hadvezéri szemmel még mindig arra a „holt” területre tolják a széküket, amit tapasztalás szerint nem söpör az olasz golyó — de itt vannak és a 28-as gránáttal szemben a rőf meg a kilós súly az egyetlen fegyverük.

Lázás irammal lüktet Görzben a nagytakarítás. Ha a város föl akart támadni, először is az útja fölé nehezedő föld-, kő- és téglatörmelékelt kellett eltávolítania. Az olasz gránátok a házak tetejét leszórták az utca kövére; az utca köveit fölrepítették a levegőbe és a föld belsejét minden vízvezeték-ereivel együtt fölkavarták a föld felszínére. A park fáit beröpítették

szalonokba, a hálósobák ágyait pedig kitárták a leomló falak. A romhalmazt, a törmeléket, a roncsokat, a rongyokat kellett először is összeszedni és kivetni a városból. Ma megint lehet járni Görz utcáin és nem kell se se selyempaplanokon, se vértócsákon átgázolni. Most már Görzben nemcsak a halott embereket, de a halott házakat is eltemették.

Az ember alkalmazkodó állat. A Havatzin-féle virágüzlet átalakult a legkülönbözőbb háborús emlékek üzletévé. A virágvázák helyén srapnel-hüvelyek állanak. A lehullott lövedékek alumínium és réz alkatrészeiből gyűrűket, függőket, karkötőket mesterkedtek. Olyan a bolt, mint valami torz ékszerüzlet. Ilyen most a divat Görzben és ez most a legújabb és egyetlen ipara a szép, szomorú, de már megint mosolyogni kezdő Görznek.

Sokban úgy kellett hozzáfogni a nagy munkához, mintha valami őserdőben vadonatúj várost alapítottak volna. A vízvezetéket gránát zúzta össze — helyre kellett állítani. Az utcák helyén gránátyukak terültek el, ha eső esett, egész gránáttavak csillogtak — új utcatesteket kellett formálni. A villamos vezeték drótjai szerteszakadtak — új hálózatot kellett szőni. A középületeket, legalább a legfontosabb hivatalokat újra fel kellett úgy-ahogy építeni.

Így lett Görz megint élő várossá. Ma már megint vagy tízezer ember él Görzben. És boldog mindenki, ha földműves vagy munkásember visszatér, mert minden ekét meg szerszámot fogó kézre halálos szükség van. Nemcsak a városban, de a környéken is meg-

indult már a munka. Mindenki dolgozik künn a földeken, a gyönyörű Isonzó völgy gazdag, dus földjein. Férfi, asszony, gyerek. Az evakuált falvakban a katonák művelik a földet. Most szántanak és trágyáznak.

Ennek a sok dolgos embernek enni is kell adni. Trieszttől függ a város élelmezése. Triesztnak a szocialista képviselő, Valentino Pittoni szellemi vezetése matt mintaszerűen működő élelmező bizottsága látja el Görzöt élelemmel Trieszt dús raktárai árasztják ide az életet,

Görz minden érében újra áramlik az élet; de azért nem távozott el még tőle a pusztító halál sem. Az olasz gránát még most is néha belezúg a városba. De nem hagyta el még Görzöt az olasz csábítás sem. Csak most néhány napja dobott le olasz repülő bádogtokba bújtatva új csábító írást. Apró, négyoldalas újság a formája, „Die Feldpost” a címe. A német viszonyokat ismerteti és elrettentő képét akarja adni a háborús Németországnak. De Ausztriát sem kíméli és a bécsi bakkancscsalók pöréről ír. Még illusztráció is van benne: a Simplicissimusnak a kenyérjegyet csúfoló képét hozza, nyilvánvaló bizonyosságul annak, hogy Németország az éhhalál küszöbén áll. A kedves kis írás francia tákolmány és német nyelven, sőt gót betűkkel szerkesztették. úgy látszik, mint ahogy a franciáktól kapják repülőiket és aeroplánjaikat az olaszok, tőlük kapják a légi csábító irataikat is. De nincs sok szerencsájük velük, Görzben minden nyelven értenek, csak éppen németül nem.

De ennél a levegőben és a levegőből szerkesztett

kis újságnál komolyabb és öldöklőbb ajándékaik is vannak az olaszoknak. GÖTZ környékén megint két falut lőttek össze. Az egyiket, Salcanot, északra, nyolc nap előtt, a másikat, Vertojbát, délre, három napja. Szerencsére halottja nem volt ennek a falugyilkolásnak, csak sebesültje. Az első odacélzott lövésre, a már hónapok alkalmazkodásában fegyelmezett lakosság minden barmával, nyájával, lovával együtt valami védő domb mögé menekült. Az olasz gránátok csak az elhagyott házakat zúzták.

Az olasz 28-asoktól csúnyán meggyötört, de már nagyban épülő kerületi kapitányságon kikérdezzük a kerületi kapitányt a sokat próbált város dolgairól:

— Hát bizony sokszor fázunk, de nem merjük még mindig megcsináltatni az ablakokat. Minden nehéz olasz ágyú lövése egész utcák ablakait törí ki újra. Micsoda aratásuk lesz itt háború után az üvegeseknek, kőműveseknek, ácsoknak.

— Még nem kaptunk Berlintől semmi hivatalos értesítést. Boldogok voltunk, mikor olvastuk, hogy Berlin városa hozzá akar járulni Görz újjáépítéséhez. Nem is annyira a várható pénzsegítségnek örültünk, mint inkább annak, hogy német szövetségeseink város-építő művészete fog támogatni bennünket. Nem úgy akarjuk Görzöt fölépíteni, mint amilyen volt. Jobbá, célszerűbbé akarjuk tenni. Csatornázást akarunk. jobb vízellátásra van szükségünk. De a város karakterét meg akarjuk őrizni, a város szépségeit nem akarjuk fölládozni. Görz barokk és reneszánsz város és annak is kell maradnia.

— Így is a gyönyörű Görz tömérdek szépsége örökre odaveszett. Most is, éppen nyolc napja, az olaszok gyújtó gránátokkal összebombázták az Isonzó legszebb hídját, a gyönyörű Al Pontet.”

Lemegyünk az Isonzóhoz. Az úton nincs ép ház. Egy-egy házhomlokzatba kapunyi lyukat vert a gránát, száz meg száz kisebb sebet hasított a Podgora felől jövő puskagolyó. Ahol látszatra épen áll is az épület, ott is csak a homlokzat kőfala áll, de belülről a padlástól a pincéig kiégette a gyújtó gránát. Keskeny, csatakos ösvény vezet le a vízig. Mély szakadék az Isonzó medre, magasra emelkedik a két partja. A kiégett hid két pillére, mint két füstös, csonka képmény, úgy emelkedik ki a vízből. Most alig négy méter mély az Isonzó, de ha megárad, betölti magas medrét. A smaragdos zölden csillogó vízen dereglye visz át. Debreceni pionír a révésze. A dereglye orra a túlsó partba ütődik. Kiugrunk és átlábolunk az Isonzó-meder hófehér kavicsain. Aztán visz föl a sáros ösvény, a minden utak közül a legtöbb gránátlyuktól föltépett út, be a hegyoldalba, Oslavija felé, az Isonzó-front legfrissebben hódított olasz állásai felé.

De nézz a völgyre: látod már folyását
a vérpataknak, melyben forrva nyög,
ki erőszakkal bánija földi társát!

Dante: A Pokol. Tizenkettedik ének.

Ezer sóhajt hallottam és sikojtott,
de kitől jönne, nem volt senkisé
és megálltam, nem tudva ki sikoltott.

Dante: A Pokol Tizenharmadik ének.

Oslavija

dráma 3 felvonásban, szatírajátékkal

Gigászi arányú, háromfelvonásos dráma játszódott le Oslavijánál, a görzi hídfő körének véres arénájában.

Oslavija apró, hitvány falucska az Isonzó nyugati partján. Hat rossz kis háza néhány kilométerre van a folyótól. Szomorú, vánnyadt, kis templom áll közöttük. És most mégis ezért a hat kalyibáért és ezért a iörpetornyu templomocskáért haltak és véreztek sok ezren. Csak egy paraszti kis templom, de ha vér és gránát műemlékké emelhet valamit, akkor apró tornya vetekszik magasságban a rheimsi dóméval és ócska téglája Löwen városházával. Egy hegygerincnél húzódik meg a kis falu. A templomról nevezték el „Templomgerincnek”. Ez az egész környék legmagasabb foltja. Vagy 180 méter a nem messzi tőle kéklő Adria-tengerszíne fölött Kelet felé a nyitott Isonzó-völgy felé uralkodik mindenben. Mint valami lapos tepsi, úgy terül ki előtte az egész síkság. Itt álltak az olaszok tüzérmeqfigyelői és mindig tudták, hogy a mieink mit sütnek a nagy tepsiben. Minden mozdulatunkat meg

tudták innen figyelni és innen irányították a mögötte fekvő 277 méteres Sant Florian-hegy olasz ágyúinak tüzeit. Erről a hegygerincről el kellett kergetni a kényelmetlen kíváncsiságot. De azért is fontos Oslavija, mert őrzi azt a nagy szerpentinutat, amely Hum és Florian között csavarodik Pevnián át Görz hídjá felé. Le kellett tépni ezt a nagy lakatot.

Már a negyedik isonzo-csata idején is nagy harcok voltak Oslavijánál. De akkor, a „parlamentí” csatában az olaszok támadtak. Akkor a templom és az országút között nem egyszer be is hatoltak állásainkba és (eggyel sem kevesebbszer verték ki őket a mieink. Kilenc napon át rohamoztak akkor Oslavijánál az olaszok hiába. Valósággal sémája alakult ki akkor az oslavijai harcoknak: 1. Olasz támadás. 2. Elfoglalnak egy árokdarabot. 3. Éjszakai ellentámadás. 4. Reggelre az árok újra a miénk. Az olasz Pavia-dandár és Re-brigád sohasem fogja elfelejteni ezeket a napokat.

Most mi kezdtük a támadást. A Púinica-patak és a szerpentinut közti darabon. Az olasz tömegroham - sorozat akkor vagy 800 lépésnyi szakaszon történt, a mi támadásunk most vagy egy kilométer széles front-rész ellen szegeződött. Talán nincs is a világháborúnak más csatateré, ahol ilyen roppant vérfolyam ilyen szűk mederbe préselődött volna. A halál belterjes gazdálkodást folytat Oslavijánál.

Csendben, halkkal kezdődött most a véres dráma első felvonása. sűrű köd ült január tizennegyedikének estéjén a nagy harci arénán. A ködfüggöny eltakart minden készülődést, ami a színpalak mögött folyt.

Órákig kellett a türelmetlen bórának fityülnie, míg a ködfüggöny fölment, sápadtan megjelent a hold, az égi reflektor és megkezdődött a színjáték. Az árkászok kezdik. Hasoncsúszva másznak elő a dekkungfalak mögül. Nem igaz az, hogy az a bátor katona, aki megáll egyenesen, mint a jegenyefa és csupasz mellét tárja az ellenségnek. A jó katona a hasán csúszik és homokzsákkal védi a mellét. Lassan csúsznak előrem drótvágó olló az egyetlen fegyverük. Csak hatvan métert kell így megtenniük. Ennyire vannak tőlük az olasz állók. Csak hatvan méter. De ez a hatszor tíz méter hosszabb út és a meggyötört idegeknek tovább tart, mint akármi földkörüli utazás. Néma csöndnek kell lenni, különben egy se ér el elevenen a drótsövényhez. De jaj, egyszer a szikla koppan, egyszer a nagy olló csörren meg, egyszer valamelyik eltüsszenti magát. Ez az a helyzet, ahol egy halk koppanás, egy apró tüsszentés nagyobbat szól a negyvenkettes mozsár menydörgésénél. Elérnek végre az akadályokhoz.... Vágják, nyesik a drótot és minden metszés után kalapáló szívvel lesik, nem halották-e meg odaát az elvágott drót sírását.

Még készen sincsenek, már csúsznak a nyomukban a pionírok. A sok egyforma, sötét szikla közt sohse ismerné ki magát a gyalogság és sohse tudná, hol van elvágva a drót, hol van rés ütve a roham számára. Ezért kell előrekúszniuk az utászoknak. Ahol a szapörök szétnyesték a drótot, ott ők jelződeszkákat vernek a földbe. (Hogy viszik, végbe a csodát, hogy nesz nélkül csinálják?) A deszkáknak azt a lapját,

amely a mi állásaink felé méz, foszforeszkáló anyaggal kenik be. Az olasz felé a csupasz fa sötétlik, a mieink felé a sötét éjszakában a foszfor világít, minden cölöp így lesz egy-egy vezérlő lángoszloppá a kőpusztán.

A gyalogság ezalatt az állásokban ül és vár. A perc-esztendők telnek. A pécsi magyarok és a lembergi lengyelek a szívük lázas kattogásán számolják a másodperceket. Végre! Halk hangon végigsuttog a soron a parancs: Ki a fedezékekből. Igen. végre! Minden jobb a várakozásnál. A halál is jobb a halálfélelemnél. Átkúsznak az áldások kőfalán. Hason előre! A szikla tépi a ruhát, szaggatja a tenyér bőrét. De csak előre, most már nincs vissza. Innen élve már csak előretörvem csak az olasz testén át lehet szabadulni. Lassan, kínos lassúsággal csúsznak előre. Nem az a nehéz, ha rohanva kell futni. Ahhoz kell bátorság, hogy ilyenkor ne kezdjen előre rohanni az ember, hanem az idegei bírják ezt a lassú csúszómászótempót. Mily könnyű a régi frázis: „dalolva a halálba rohanni mily nehéz az új valóság: némán a halálba csúszni.

Észrevétlen elérik az olasz drótsövényt. Átbújnak a szapőrök nyitotta réséken. Az olasz posztok ekkor észreveszik őket. Megindul az olasz lövöldözés. Szerencsére, már olyan közel vannak, hogy a legtöbb golyó a fejük fölött zizeg el. Most aztán vége a hasoncsúszásnak és vége a némaságnak. Most aztán hajrá, előre. Előre, mennél gyorsabban, mert annál kevesebb olasz golyó található. Ahol még áll a drótsövény, ott robbantják. Záporként hull a kézigránát. Fölbred az olasz tüzéség is, de gránátjai a saját csapataiba vágódnak.

A gyalogságunk új meg új sorokban özönlik most már. Most már lendülni kell előre, most már nem szabad egyetlen pillanatnyi megtorpanásnak lenni a rohamban, különben megtizedelve özönlik vissza az egész áradat és hiábavaló volt minden áldozat. De nincs megállítás. Az első beugranak az olasz dekkungokba. Rohamnál az ellenséges dekkung a legjobb fedezék. Aki már odáig jutott, azt nem érheti se ágyú, se puska golyója. Még csak a már rémült ellenség végső, test test ellen feszülő ellenállása. A krízis elmúlt, az olasz elfut, Oslavija. a pécsieké és a lebergieké. Aki olasz ottmaradt, az már fogoly, Az olasz fronton igen nagy számú: 933 fogoly marad a mieink kezén ezen az éjszakán és velük 3 gépfegyver és 3 aknavető. Ez volt a véres dráma első felvonása És január tizenhatodikán megkezdődött a második fölvonás. Ez már nem éjszaka, hanem nappal játszódott le. Ebben már nem a gyalogság a hős, hanem a tüzérség. Az első fölvonásban a hős dicsősége csúcsára hágott, de most, a másodikban, megindul az ellenjáték. Az első fölvonás főszereplője: a roham, a másodiké: a pergőtűz. Az olasz tüzérség az egész görzi hídfőnél megmozdult. Mint az orkeszterben: egyik hangszer a másik után szólalt meg, egyik a másikat erősítette, fokozta, hangsúlyozta. Minden kaliber szórta végül a vasat. Tábori ágyúk, tizenötösök és huszonnyolcas mozsarak mind Oslavijára támadtak. Erre az egy kilométeres frontdarabra zuhogott le az egész görzi hídfőnek hetekre szánt olasz gránátéső. Kő kövön, emberfej embertörzsön nem maradhatott, ha a pécsiek és

a lebergiek ottmaradnak. De ma már okosak vagyunk, ma már annyiszor győztünk, bogy minden emberélet drága és ma már nem jelszó a „minden áron”, ba lehet olcsóbb áron is. Január tizenhetedikén, felsőbb parancsra, Pécs és Lemberg otthagyja Oslaviját. A dráma hőse megpróbáltatása legmélyebb vermébe zuhan.

De január huszonnegyedikén kezdődik a harmadik felvonás. Most a kórus kezdi. Nagy tűzérési erőnk mozdul meg. Most mi játszunk a mindenfajta kaliber zenekarán. A kis tábori ágyú fuvolájától, a tizenötös haubiliz csellójától, a huszonnégyes mozsár trombitájáig és a harmincéseles nagydobjáig minden hangszer megszólal. Csak aztán lép föl a főhős: a gyalogsági támadás. A bataillonok rohamoznak. Az olasz szívósan bátran állja a ágyútüzet. Kézigránátra, bajonettre kerül a sor. Láng és vér áradatába fül az olasz ellenállás. Oslavija a mieinké. Ezen a napon 1197 fogoly, köztük feltűnően sok, negyvenöt tiszt marad a kezükben és megint 2 gépfegyver. A drámának vége van: a hős győzött. Vájjon a néző publikum megtisztult-e a szánalom, a részvét, a félelem, a hála nagy katarzisében?

De még nincs vége. A dráma befejeződött. De mint a görög aréna ünnepi játékaiban a hosszú tragédia után mindig a rövid szatírxjáték következett, így van ez a görzi hídfő arénájában is, az oslavijai drámában is, Január huszonhetedikén jelenti Höfer, hogy ágyútüzünk még ötven Überläufert szalajtott át hozzánk.

És én itt elmerülve, bámulatban
láttam sáros népet a sáros lében,
mind meztelen s látszólag nagy haragban.

ütötték egymást — nemcsak kézzel épen,
de fejjel, mellel, lábbal — s még mohóbban
fogakkal téplek — mindenféleképen.

Dante: A Pokol. Hetedik ének.

Oslavija véres, sáros földje

Mialatt ott jártam Oslavija frissen elfoglalt állásainál és mialatt önkéntelenül e négy szóban formálódott meg bennem a vörös, csatakos, agyagos sziklák között való vándorutunk: „Oslavija véres, sáros földje”, mialatt kapaszkodtunk fölfelé a gránátépte ösvényen, ezalatt, talán épp abban az órában, indult neki a hegynek a másik oldalon Luigi Barzini, a nagy olasz haditudósító. És íme bizonyosság: Vannak gigászi impressziók, amikkel szemközt elmúlnak a legnagyobb különbségek is, amikkel szemben mindegy, magyar-e, olasz-e Valaki, ellensége-e vagy rajongója-e a háborúnak. Barzini írt Oslavijjáról és a sáros, rőt, agyagos sziklahátról neki is ezt a négy szót kellett leírnia: „Oslavija véres, sáros földje.” És vájjon a nagy Barzini is, amikor fölfelé lábolt Oslavija véres, sáros agyagjában, ugyanazt gondolta-e, amit szerény magyar kollegája, hogy ennél a keskeny, tekergő s ösvénynél gránátéptettebb útja nincs is a Világnak? Hisz neki is minden lépésénél meg kellett botolnia az osztrák-magyar harmincésfelesek vastömbjeiben, mint ahogy mi botlottunk az olasz huszonnyolcasok gránátadarabjaiban. A sok méteres gránátölciséreket neki csakúgy

meg kellett kerülnie. A kapaszkodónál az ő bakancsa talpa is megsiklott. Talán egyszer, amikor a kacskaringós örvényt úttalan egyenessel akarta rövidíteni, ő is végignyekkent a tüskés bozótok között? És amikor látta a tenyerén kiszivárgó néhány vércsöppet, eszébe jutott-e, hogy milyen mérhetlen tengere ömlött a vérnek erre a földre? És vájjon csodálkozott-e ő is azon, hogy ez a konokja agyagos szikla, amely a víznek egy csöppjei se bocsátja magán keresztül, milyen mohó szomjúsággal szívja magába mindezt a töméntelen vért? Érezte-e ő is, hogy a nap, az életetadó nap milyen hideg gyűlölettel néz le az életeteltevő emberre? És amikor fölért a hegyre és ő is rövidlátó szeméhez igazgatta az amúgy is kézzelfoghatóan közeli borzalmakat sokszorossá nagyító távcsőt, vájjon ő is ugyanazt látta-e? Vájjon ők, a legyőzöttek, az Oslavijától elűzöttek is ugyanazt csinálták-e, mint mi, a győztesek, az Oslaviját elhódítók? Vájjon ott is temettek-e? Vájjon látta-e ő is az elhagyott olasz állások előtt a mi katonáinkat, ahogy takarították a csatateret, ahogy szedték össze a csatater nagy anyagcseréjének az ürülékét: otthagytott fegyvert, szétszórt anyagot, letepert halottat, szétrepedt bombát? Látta-e ő is a drótkerítést tartó spanyol lovasokat, vagy ahogy ő nevezi, friz lovasokat, egy gomolyaggá löve a volt olasz állások előtt, mint ahogy a reszkető ménes egy gomolyaggá verődik össze, ha dörög az égiháború? Összecsavarta-e valami láthatatlan kéz az ő szívét is, amikor meglátta a csonka fákat, mintha sebesült, tört ágaikkal segítséget kérnének a közömbös égtől? Be-

szélt-e ő is azokkal, akik végigélték és túléltek a nagy ütközetet?

Akik túléltek a harcot.

„Én láttam a harcot”, éneкли Arany János két apródja, „Én láttam a harcot”, ezt éneкли itt Oslavijánál minden erreüvöltő gránáttal minden üteg, ezt sívítja minden szél, amely a sebesült fákat lóbálja, ezt csikorogja minden bakancsszög a sáros, véres sziklán, ezt kiáltják a legmesszibbszólo harsonázással az eleseitek néma ajkai és erről suttognak benn a vezérkar irodájában, meg künn, az állások dekkungjaiban azok akik nemcsak végigélték, de tul is élték a harcot.

Én láttam a harcot . . .

A vezérkari tiszt, aki kitervelte a támadást:

— Támadnunk *kellett* OsJavijánál. Az olasz állás itt ék volt az eleven húsunkban. Operáció kellett és műtét, sajnos, nem eshetik vér nélkül. Két vár állt itt egymással szemközt. Ez már nem tábori állás volt, de nálunk is, náluk is, annak rendje-módja szerint -kiépített vár. Oslavija szerepe voltaképpen egy nagy távcsőé volt: rajta keresztül az olaszok beláttak a görzi hídfő területére. A görzi hídfő parancsnoksága ezért elhatározta Oslavijából való kivetésüket. Két gyalogos rohammal és pergőtűzzel vittek keresztül csapataink iá támadást és ma az olasz állások ezerötszáz lépés szélességben, ezerötszáz lépéssel behorpadva, hátrább húzódnak. Rossz idő miatt halasztanunk kellett a dolgot. A negyedik Isonzo-csata óta lestük résen állva az alkalmat. Ha sáros, vizes a föld (mert itt a Karszt agyaggal kevert), akkor rosszak az utak és

nemcsak az emberek, hanem a lövedékek is beássák magukat a talajba. Január 14-én mentünk neki először. Sikerült. De 17-én vissza kellett vonulnunk. Január 24-én mentünk neki másodszer. Sikerült. Most már végleg. Először hosszabb ideig tartó, de gyöngö pergőtűzzel kezdtük a támadást, másodszer csak két óráig, de teljes erővel tüzeltünk. Hetekig tartó munka volt a vállalkozás terveinek ja kidolgozásba. Hetekig kellett nappal künn studírozni az állásokat, éjjel kitervelni az utasításokat. Az ilyen támadás csak úgy sikerül, ha minden tényező precízen összevág. Ezúttal is került precíziós munkát végeznünk. Minden keréknek és minden fognak egymásba kell illeszkednie. Pedig a tüzérségnek igen nehéz volt a főadata, mert a két gyalogság állásai csak néhány lépésnyire voltak egymástól és ilyen kis távolságnál mindig megvan az a veszedelem, hogy a magunk gyalogságát éri a tüzelés: Minden órát össze kellett igazítani, öt óra ötvenöt perckor hagyta abba a tüzérség a bombázást és pontban hat órakor indult meg a gyalogság rohamtámadása. Vigyázni kellett, hogy a ikét szárny egyazon pillanatban döngessen. Ki kellett számítani, hogy a tartalékok a kellő helyen gyűljenek és a kellő pillanatban vessék magukat a harcba. Pontosan számba kellett venni, mennyi idő alatt ér el a gyalogságunk az ellenséges állásokig, hogy ettől a perctől kezdve a tüzérség megszüntesse az olasz állások szétzúzását és az állások mögé vetett zárótűzzel akadályozza egyrészt az olasz tartalékok előrenyomulását, másrészt az állásokban levő még élő olaszok hátrafutását.

Percnyi pontossággal tudni kellett, mennyi idő kell minden egyes úton és ösvényen a mi katonáinknak az egyvonalba jutásra és mennyi az olasz tartaléknak gyűlőhelyeiről az első állásokig való lendülésre. Számba kellett venni, hogy a pergőtűz után hány embere maradhat az olaszok állásaiban, hány emberrel kell tehát rohamoztatni az ágyú, a gépfegyver, a puska, a kézigránát, az akna tűzében, hogy a kézi harc megállására elegendő ember jusson el. Készen kellett tartani a harctól fáradt legénység erősítésére elegendő pótlást. Számítani kellett rá, hogy olasz repülők megjelenése hallgatásra kényszerítheti egyik vagy másik ütegünket és helyettesét is be kellett állítani. Intézkedni kellett, hogy a köztözhelyeken elég orvos és szer, a tábori kórházakban elég ágy és ápoló várjon a sebesültekre. Ki kellett rendelni megfelelő számú embert az esetleges foglyok lekísérésére, mert az első támadásnál megtörtént, hogy a sok fogoly kísérésére visszaküldött katonák érzékenyen gyöngébbé tették elől a frontot. Minden zászlóalj morális értékét számba kellett venni. Minden háború, de különösen az állóharc a számvetések tudománya. Éppen azért is oly jelentős az oslavijai győzelem, mert állóharcból verekedtük ki. Erkölcsileg pedig fontos kettősen: pozitíve és negatíve. Pozitíve azért, mert erősíti a csapataink támadó szellemét. Negatíve azért, mert megmutattuk vele az olaszoknak, hogy ha defenzívában vagyunk is, nem ragadunk szolgálain oda, ahova .szóritanak.

Én láttam a harcot . . .

A gyalogos alezredes, aki a Hindenburg-bakákat rohamra vezette:

— Mi csak a második támadásban vettünk részt. Órával a kezemben vártam, míg elhallgat a tüzérség. Percnyi pontossággal a megállapított időben, hat óra-kor adtam parancsot a rohamra. Katonáim legszélről mentek. Nekik kellett jobbról a legmagasabb pontot, a 188-as magaslatot megvenniök. Ha mi feljutunk a Cote 188-ra, akkor győz a támadás, ha minket visszadornak, akkor minden összezúzódik. Följutottunk. Minden katonám csodálatos elszántsággal harcolt. Minden katonám, aki túlélte, kitüntetés, aki ottmaradt, koszorút érdemel. Oslavija, a nagy harc színhelye, most már csak elhagyott csatatér. Elrendeltem, hogy embereim tisztítsák ki a romhalmazt, építsék ki az új állásokat és temessék el a halottakat. Az olasz állások most messze vannak, most szabadabban mozoghatnak. Az olaszok igen sok halottat és sok foglyot vesztek. A mi pergőtüzünk ugyan alig hagyott élő olaszt az állásokban, hanem: épp a döntő pillanatban erős olasz tartalék jutott föl, de már nem használt semmit és mindenestől fogságba került. Föltűnően sok tisztet fogtunk el. Ezerkétszáz közlegényhez negyvenöt tiszt, köztük két őrnagy, tehát egy bataillonnyi katonasághoz két zászlóaljhoz valótiszt. Ez nem valami kitűnő bizonyítvány a máskülönb-pedig bátor olasz tisztekre.

Én láttam a harcot . . .

A főhadnagy, aki a csata után a csatatér kitakarítását vezette:

— Rendeikben feküdtek az olasz halottak. Több mint ötszáz halottat számláltam össze. Nagyrészt ágyúgolyó és kézigránát halottai. Rettenő összevisszaság volt a dúlt csatatéren. Fegyverek, patronok, gránáklarabok, tört szuronyok mindenfelé. Acélsisakok, vérrel borítva. Mind francia gyártmány. Rajtuk a respublika jelvénye, az „R. F.”. De bizony nem sokat használtak a gazdájuknak.

Én láttam a harcot ...

A csapattsiszt, aki századával a rohamba kúszott:

— Mit láttam? Nagyon keveset láttam. A 188-asra törtünk. A tüzérségünk eleinte egy kicsit rövidre lőtt. Telefonáltam. Korrigálták s azután nagy-szerűen ment minden. Az egész roham, alig akartam elhinni, mikor utána órára néztem, össze-vissza csak félóra hosszát tartott. Oly közel voltak az állások, hogy csak egész rövid utat, csak néhány lépést kellett megtennünk. Olyan közel voltak az olaszok, hogy már nemcsak azt tudtuk, milyen ezredek állnak velünk szemben, de szinte arcról és hangról is ismertük őket. Az olasz első állásokban a 135, 136, 141 és a florenci 128-as ezredek egy-egy zászólalja feküdt. Hátul voltak aztán a tartalékerőik. A mi pergőtüzünk, bár nem volt olyan erős, mint az olaszoké a harmadik és negyedik Isonzó-csatában, nagyon megtizedelte őket. Olyan rossz bőrben voltak az olasz katonák, hogy a vereség után maga az olasz királyi jött el, hogy csapatait bátorítsa. Valamelyest lelket is öntött beléjük, aztán újra tüzeltek és újra építeni kezdték új állásaikban a drótakadályokat.

Én láttam a harcot ...

A tüzértiszt, aki a megfigyelőállásból, a nagy távcső mellől dirigálja a tüzet:

— Még ilyen örült tüzelést nem értem meg. Nézzen át a távcsövön, úgy föl van itt dülva minden, hogy La Basséenál se lehet különb. Nincs négyzetméter, ahol ne volna gránátlyuk. A pergőtűz kezdetén *szép idő volt, de azután, minden valószínűség szerint* ettől a vad zengéstől, sűrű köd támadt. A tüzérségünk nagyon szépen dolgozott, mert a köd ellenére is zárőtűzzel megakadályozta az olasz ellentámadást.

Én láttam a harcot . . .

A tüzéraltsízt, aki a dombról figyel lefelé:

— Most épp a Podsabotinot nézem. Az olaszok éppen tisztát vesznek. A nagy oslavijai harcokat tesszik kérdezni? Én bizony nem is emlékszem, már. Tetszik tudni, itt mindig olyan nagy a lárma, hogy már ki se ismeri magát az ember. Én már bizony az egész világból csak azt hallom, ami ezen a fülemre akasztott telefonkagylón jut hozzám . . . Most mintha emlékeznék már valamire. Talán az volt az, hadnagy úr, mikor azt a sok telefonparancsot kaptuk, hogy zúgott tőle a fejünk? ... Hopp, most már pontosan tudom, mikor az a sok fogoly jött. Nahát, sohse felejttem el azt a bolond olasz tisztet, aki mindig csak azon ugrált, hogy éppen ma kellett őt elfogni, amikor zsebében van az Urलाubschein-ja, hogy holnap mehet szabadságra.

Én láttam a harcot ...

A közkatona, aki megélte a rohamot:

— Hát bizony fene meleg nap volt. Megrongyolódott térdemen a nadrág, lemaradt a bakancsomról a talp a kúszásban. A sarat még ma se tudtam leheverni a montúromról. Bizony ott is maradhattam volna. De győztünk. Most meg ugyan neki kell látni. Most előbbre vagyunk, hát ki kell építeni az új dekungokat. Nem is igen van most raszt a stellungban. Egyre faszolni kell mindenfélét, új szögesdrótot, új spanyol lovasokat. Éjszaka csak furtonfurt építünk. Fúrnak. Patronnal robbantunk, vésővel dolgozunk. Meg a montúrt is rendbe kell hozni, meg az agyag is bevette magát a gewerbe, azt is pucolni kell. Van itt, uram, dolog mindig. De menázi is van bőven. Bort is rendesen faszolunk. Meg most már lassan tavasz is lesz. Kibírjuk már csak valahogy. Én mindig azt mondom, hogy előre kéne menni, itthagyni ezt a bűdös, komisz követ. Le kéne kergetni a talját a völgybe, hogy mink is lemehecsünk ezek közül a kövek közül. Hisz itt, ha egy gránát jön, annyi, mintha Oroszországban száz csapna le.

Én láttam a harcot . . .

Az olasz katona, akit az oslavijai árkokban fogtak el a mieink:

— Ötvenünket előreküldték patrulba, signor. Az ötvenből csak öten maradtunk életben. Én bizony keveset láttam a háborúból, signor. Csak négy napig voltam állásban Oslavijánál. Tirolból hoztak bennünket ide. Ott meg, míg én ott voltam, nem voltak har-

cok. Kétszázan voltunk egy században. Egy kapitányunk, egy főhadnagyunk, meg egy hadnagyunk volt. Hát ha kellett volna, signor, én is meghaltam volna, de hát jobb, hogy így történt. Szeretnék még egyszer hazakerülni. Menyasszonyom van otthon. Nézze a fényképe. úgy-e, szép leány? Borzasztó ez a háború, hogy így elszakítja az embert hazulról. Csak legalább ne soká tartson és csak levelet kapjak hazulról.

Én láttam a harcot . . . «

A vezérkari tiszt, az alezredes, az adjutáns, a csapattiszt, a tüzértiszt, a tüzér, a baka, az olasz fogoly, mind látták a harcot, mind benne voltak, mint föl-kavart és szálló avar a nagy forgószelemben. Mind csináltak, éltek, küzdöttek, látták a harcot, de a harc Medúza-feje mindegyikük felé más arcot fordított. Kövülten néz mind feléje. Nemcsak a (cipőjükhöz és a bakancsukhoz, hanem a lelkükhöz is ragadt valami (soha le nem vakarhatón) Oslavija véres, sáros földjéből.

Új szenvedők és újabb szenvedések,
tolonganak körém, bármerre járok,
bármerre fordulok, bármerre nézek.

Dante: A Pokol Hatodik ének.

Mint mikor víz a vízzel szembezájgott
Charibdis fölött, bab törik a babban
a nép itt, kényszerülve, úgy kavargott
és voltak itt, mint máshol, számosabban
üvöltve hozta kétfelől a forgó
mellükön súlyt görgetve, nagy darabban.

Dante: A Pokol. Hetedik ének.

A tábor

Gránátlyukak az úton. Óriási tölcserként fűrődnek a Karsztba, és ahogy a szürke és vörös kövek szétszóródtak: mintha a föld belei fordultak volna ki. A föld nem akar itt tudni az emberről és ádáz gonoszúsággal fordul ellene. A Doberdon a háború nemcsak ember harca az ember ellen, hanem az ember harca a kőszikla ellen. Az olasz ólom és vas csak időnkint támad a katona ellen, de a Karszt köveivel való küzdelmében nincs egyetlen pillanatnyi megállás sem. Még itt a Doberdon is csak a végső pillanatok mártírságában ontja vérét a katona, de verejtéke szakadatlanul, heteken, hónapokon át ömlik a munka harcában. Amerre néz az ember ez elátkozott, meddő fensíkon, mindenütt folyik a nagy ütközet: a katona csatája a kővel.

A tábort sok tízezernyi katona verejtéke varázsolta ki a Karszt kövéből. Barakok végtelen sora. Szürkén lapulnak a sziklára, tetejük szürke kővel kirakva, hogy elbújjanak az egyre fölöttük kóválygó olasz repülőek elől. Roppant hangyaboly az egész fensík. Katonatízezrek szürke hangyák dolgoznak rajta. Utakat vésnek a kőbe. Mint a magyar Alföld ország-

útjai mentén az eperfák, úgy ül itt a félig kész ut mentén minden húszlépésnyire egy-egy katona. Vasfűrója vájja a sziklát. A társa ott áll előtte és pörölyével rá-rácsap a fűró fejére. Csattog a vas, száll a sziklapor. Naphosszat így haladnak szikláról-sziklára az emberek. Munka, aminek soha sincsen vége. A Karszton sohse fogy el a szikla. A Dante poklának egyik tölcésére. Mindenütt robban a dinamit, ahogy veti szét a konok követ. A barakok közt, fa lejtőkön megint mindenütt kálónak ülnek. Mindegyik alatt egy kis halom, kőből. Sárga pápaszem az orrukon. Pörölyvel törik apróra a sziklát, valósággal maguk alatt vágják a követ. Még följebb, a hegyek oldalán nagy pukkanások: ott nagy dinamitadagokkal fejtik ki a roppant sziklatömböket, hogy elszállítsák le az útépítő katonákhoz. A kővel teleszórt utat nagy gép tapossa. Ahogy zakatol és legyűr idomtalan teste alá mindent, mintha a d slingelnek falvakat maga alá tipró dühöngő elefántja volna.

Mindenfelé a munka panorámája. Hosszú gerendákat emelnek le. Barakvázak készülnek. Három baka hosszú rúdon „kochkisznit” cipel. A József-főhercegúton valami műhelyben vékony deszkákat fűrészolnak. Kocsik iparkodnak a hegyre. A nehéz lovak minden izma feszül, ahogy kapaszkodnak a kövön. Lovasok ugratnak. Az útkereszteződésnél trágyalerakódó helyi katonák szalmakötegeket hurcolnak a hátukon. Kocsijavító műhely. Benn izmok feszülnek, künn tétlen kerekek hevernek. A Krautwald-utcán hordók hosszú sorával málhás állatok jönnek: öszvé-

rek, csacsik, törpe bosnyák lovak. A Szegedi-úton katonacsapat jön. Fegyver helyett csákány a vállukon. Lovakat itatnak balra a vízvezeték kútjánál. Lárma, zsbongás, káromkodás. Az egyik ló elszabadul, vágatni kezd, a patkója csattog és szikrázik a kövön. Nagy hajszával végigkergetik a táboron. Mindenfelől füst száll fel. Füstölnek a tábori konyhák, a barak-kémények, a tüzelő ágyúk. Mindenfelé drótok futnak. Katonák szénát raknak ki egy pajtából szekerekre. Az istállóban tehenek állnak, előtte karóhoz kötve kecskék mekegnek. A Radetzky-úton katonamunkások vakító fehér követ csiszolnak. Emlékpiramis lesz három halott katonatiszt sírjára. Arébb, a kovácsműhelyben döng az üllő, szuszog a fújtató, magasra száll a piros láng. Katonacsapat vonul a Custozza-úton ásóval, kapával. Művelik a földet, ahol nem lepte be a szikla, nyesik a szőlőt, ahol egy-egy dolinában fölemelgeti ösztövév vesszőit. Amerre kanyarognak az utak, mindenfelé új meg új barakok, apró és nagy katonaházak. Mindenfelé csatornák húzódnak, villanydrótok ágaznak el, ásók pengenek, pörölyök döngenek, csákányok csattannak. Mint valami ropant gyártelepen, nyugalom nélkül, szakadatlanul zakatol itt a munka, a katonák tízezreinek soha el nem pihenő gigászi munkája.

Hirtelen éles, metsző sípolás. Minden munka megáll. Az emberek mind földél alá futnak. Olasz repülőgép kóvályog a tábor fölött, mint a kánya a csirkék fölött. Egyre közelebb jön és egyre alacsonyabban futnak körei. Már a színei is látszanak. Zümmögve száll

a nagy zöld-fehér-piros hasú bogár. A háta csupa színarany, ahogy rásüt a délutáni nap. Hatalmas Caproni-gép. Vagy harminc méter a hossza. Páncélos a teste. Három motor hajtja. Három gépfegyver a hármás fullánkja. Jön egyre közelebb és egyre nő az izgalom. Mit keres? Kire akar halált leküldeni? Ebben a pillanatban apró fehér csillag jelenik meg az égen, nem messze jobbra az aranyhátú szitakötőtől. Azután még egy fehér csillag balra tőle. És egy harmadik csillag is. Most három tompa dörrenés. A védőágyúk tüzelnek a Capronira! Lélekszakadva lefutunk az ágyúkhöz. Nagy munkában vannak. Egyik lövés a másik után. Mint valami kecses ballerina, úgy mozog az ágyú karcsú csöve. Követni próbálja a repülőgépet. Reszket a föld a dörgések alatt, szinte szétreped a koponya a süketítő zajtól. A tüzerek egyik srapnel a másik után tolják be. Az égen egyre több srapnel-csillag jelenik meg. A repülőgép érzi a veszedelmét és ki akar térni előle. Balra manőverezik. Az ágyúk követik minden mozdulatát: mind balra hajlanak. Az égen most jobbról-balra húzódnak a fehér csillagok. Hosszú darabon csillagos lett az ég, ahogy egyre több srapnel fut föl rá. Mint valami hosszú mennyei uszályt, úgy húzza maga után a csillagsort a repülőgép. Egyre gyorsabban lönek az ágyúk. Egyre lázasabban csatannak a kommandók. Egyre magasabbra és egyre inkább balra kell tüzelni. A tüzerekről már csurog a verejték. Most csúcsára hág az izgalom. Egy srapnel elfödi a repülőgépet. A nagy rovar meginog, mintha előre akarna bukni. Ujjongva kiált fel az egyik tüzer-

tiszt: „Eltaláltuk!” De a Caproni megint felegyenesedik, csak a srapnel szele érte. Most már futva menekül, a srapnelek üldözik, egyre ott ugatnak a nyomában, mint vad után az agarak. De a Caproni gyorsabb. Érti, hogy a bőréről van szó a hajzában. Egyre magasabbra tart és fut, fut balra, hazafelé. Elhallgatnak az ágyúk. Vége a vadászatnak. A vad elmenekült. Izzadtágtól és sportlázától fénylő arccal magyaráz a tüzérszt:

„Eza legizgalmasabb sport a világon!”

„De, úgy-e, ritkán lehet így a levegőből lelőni a repülőgépet?” kérdezem.

„Nagyon ritkán. Hisz éppen ez az izgató benne. Én voltam Ostendében is az ágyúimmal. A német fronton is így van ez. Ott csak azért tudnak több gépet lelőni, mert a levegőből, repülőgépről hajszoják. Óh, hogy szeretnék én repülő lenni!”

Íme a vadász, aki vad szeretne lenni. De nemcsak a tüzérek tüzesedtek ki a nagy munkában, hanem az ágyúk is. Vizes pokróccal letakarják őket, úgy gőzölgnek, mint a lovak, ha nagy munka után vannak.

Továbbmegyünk a tábor útjain. A srapnel-csillagok elhomályosodtak az égen. Szétfolytak. Most olyan ez az égdarab, mint a tejút felhőtlen éjszakán. Kanyarognak az utak és egyre szabályosabb renddé bontakozik a tábor káosza. Szakaszokra oszlik a tábor. Minden bataillonnak megvan a maga szakaisza. Minden századnak megvannak a maga barakjai. Külön barakok a legénységnek, a tiszteknek, a kony-

háknak. Fürdők. Egészségügyi intézet. Maródiházak. Négy kápolna, egy zsidótemplom. Kávéház a tiszteknek és a legénységnek, — a trieszti asszonyok kedvességéből. Tetvektől megszabadító intézet. Nagy robbantott gödrök, — a latrinák. Nagy lőtér, ahol kézigránátokkal, aknavetőkkel, gépfegyverekkel és egyéb újdivatú pokolbeli gépekkel gyakorlatoznak. új kanyarodó: álmós rühes lovak számára. Most a Debreceni-tér következik. Honvédek állanak két hosszú, merev sorban. Vezényszavak hallatszanak: Kettős rendek jobbra át! Jobbra arc! Feküdj! Csörrennek a fegyverek, nyakig csúsznak a nehéz hátizsákok, ahogy zökkenve hasravágódnak a Karszton a népfelkelők. Gyakorlatoznak. És a tiszt továbbkommandíroz: „Föl!” Aztán újra: „Feküdj!” Megint lezuhan a század. A hivatalos mellett privátkommandó is süvít: „Ne hasalás legyen!” Újra: „Föl!” Megint kritika: „Ez a föl is hogy megy!” Megint: „Feküdj!” Utasítás hozzá: „Egyenesen ajánlom!” És ez így megy egymásután, szabályos időközökben állnak föl csörrenve és zuhanak le a tompán, a nehéz paraszti testek.

Megint tovább. Vérvörösen, mintha a szíve vérezene, megy le az óriássá növekedett nap a Debreceni-tér fölött. Mintha nem is ő volna az igazi nap, hanem, a nagy, még mindig aransárga és közömbösen mozdatlanul álló léggömb az ég keletén. Most már az esteli derengésben fantasztikussá növekszik a tábor képe. Mindenfelé fények gyulladnak ki. Mindenünnen emberek özönlenek elő. Az élet meleg ereiként lüktetnek az utak. A tömegszervezés új csodái kápráztat-

nak. Mindenfelé gazdasági hivatalok, amelyek az ez-jedek táplálását látják el. Óriás raktárak tele minden-fajta áruval. Az egyik raktárban liszt, cukor, kávé, konzervek, sajt, kétszersült, bab. A másikban: bor, konyak, ásványvíz. A harmadikban: szalámi, kolbász, füstöltnyelv. Társzekerek színültig rakva kenyérral. Finom kenyérszag ül a levegőben. Nagy pékműhelyek kenyereket sütnek a legénységnek, sós kiflit, császár-zsemlyét a tiszteknek. Vágóhidak, a párologó vér csípős szaga lengi körül őket. Húsföstöldék: színültig megtöltve friss és füstölt hússal. Bárányok és sertések félbevágva, felkoncolt marhák szárai. Már elvesznek az arányok, már minden óriássá nő. Egy roppant tömegszervezet él és lélegzik az estében. Állatok szaga vegyül az emberi verejték szagával és a kenyér illata a hús illatával. A raktárak mindenütt ontják az árut. A konyhák mind füstölnek: — a tábor enni kezd . . . Szinte hallja a felizgult fantázia a tízezernyi fog rá-igását. Egyre nagyobb a csönd. Már nem zakatol a munka. Most már meghallani az emberi szót is. Mindenfelé magyar ,szó. Az ország minden tájszólása beszél itt magyarul. Debreceniek, székesfehérváriak, nagyváradiak, pestiek. Mintha egész Magyarország itt adott volna találkozót. A tábor beszél és beszéde: magyar szimfónia. Egyre sötétebben száll le az este. A tábor elalszik... Szinte hallani a sötétben a tízezrek egyforma lélekezését. Színes fala morganaként szinte látni a tízezrek álmát, a harcban és munkában elfáradt testű magyar parasztok és munkások asszonyra, gyerekre való hazagondolását.

Este van. Millió csillag szikrázik az égen. A hold nem jön föl, de helyette fölszáll az égre az olasz fény-szóró. Szüntelenül futkos az égen. Nagy fénycsóvája,; ahogy végighalad félkörben az egész horizonton, mintha valami óriási páva kiterjesztett farka volna, vagy valami földöntúli legyező. Rakétacsillagok fut-mak fel fényesen a mennyboltra. Ágyúszó dübörög tompán. Kocsizörgés csikorog a Karszton. A gyalog-ság szétszórt tüzelése ropog. Aztán csönd. Mintha a falu enyhe, békés csöndje szállna le. A sötétben nem látszik a Karszt köve. Mintha mezők terülnének el. Emberek mennek el mellettem. A sötétben nem lát-szik az uniformisuk. Hadd higyjem, hogy nem is ka-tonák. Magyarul beszélnek. Bihariak. Parasztok. Mintha a mezőről mennének haza, munka után, a bé-kesség falujába.

Éjszaka. Mögöttünk a tábor. A csapatai jó része már kivonult, föl az állásokba. Most új csapatok lihe-gik ki benne a harcok elfulladászó napjait. A gránát-lyukgatta ut lassan csavarodik a (hegyoldalra. A ne-héz mozsárnál állunk meg. Világlátott szörnyeteg. Hónapokig Belgiumban és Franciaországban harcolt. Lüttich . . . Namur . . . a fordulatot jelentő marnei csata . . . Maubeuge ... az argonnei erdő . . . ott volt mindenütt a szörnyeteg, ott voítak vele a tüzei is. A mellükön a német vaskereszt fehér-fekete szal-lagja. Ott vannak ezek az osztrák-magyar ütegek min-denfelé. Egyszer Oostendében állanak, egyszer Galli-polinál bukkannak fel, egyszer Namurnál szólalnak meg, máskor meg a Karszton okádják a halált.

Az olasz ágyúk most Sagradonól ide tüzelnek. A hegyek közt végiggurul a dübörgésük. A San Michèle hegye kigyullad előttünk. A tartalékállásokból mindenütt kicsillan valami kis fény. Mindenütt élet van itt a föld alatt. Mindenütt zsúfoltan katonák vannak. Elöl az első állásokban egymást ijeszti a gyalogosok vak, éjszakai tüzelése.

Hajnal . . . Sápadt és szomorú az ég, mintha tudná, hogy alatta temető terül el. Kerítés veszi körül a temetődolinát. Katonák építették. Keresztek sorakoznak benne. Katonák faragták. Lapos sírok egymás mellett. Katonák fekszenek bennük. A sírok között a földön hever egy halott katona. Még nem temették el. Ruhája, bakancsa rajta van. Felső teste letakarva a pokrócával. Ki lehet? Talán pesti? Talán ismerős? A keze, ahogy kilátszik a pokróc alól, ökölbe szorul. Ki ellen égett benne gyűlölet? Megyünk, le a hegyről, katonák magyarázzák: Ez a „hulladomb”, mert annyi olasz hallott borította, a másik meg a „vas domb”, mert egészen ellepték az olasz srapnelek és gránátok. A San Michelet egyre lövik az olaszok. Füstfelhő füstfelhő után száll föl. A szerpentínúton már dolgoznak a katonák: fúrják a sziklát, A kopácsolás zaja már betölti a völgyet. Az úton, éppen a közepén, halott kis madár fekszik. Fekete a csöpp teste, sárga a nyaka. Azt mondják, a gyilkolás ösztöne vérében van az embernek és íme az ut porában tisztán látszik a nehéz bakancsok nyoma, ahogy a katonasorok elvonultak fel a hegyre öldökölni, de egyik bakancs szöge se taposta szét a halott kis mada-

rat. Világosan látszik, ahogy a lábak kitértek, ahogy egész századok két lépést kerültek, hogy ne kelljen széttaposniuk a halott kis madarat. Ki tudja, nem volt-e köztük az a halott katona is, aki most ott fekszik temetetlenül? Ki tudja, nem került-e ő is óvatosan két lépést, hogy rá ne taposson a kis fekete madár testre?

Reggel van . . . Leértünk. Előttünk újra a táborváros. Ébred a tábor. Katonák bújnak ki álmos szemmel a barakokból. Csajkákban hordják a vizet mosdani. Friss feketekávé szaga árad szét. „Már mozdul, újra a tábor. Már mennek az első csapatok ásóval, pörölyvel a vállukon a mohón váró munkára.

Most minden fénytől néma helyhez értem,
mely, mint a tenger a viharba, zúgott,
mint tenger, zúgott, ellenséges szélben.

Pokol szélvésze, mely sohase nyugodt,
itt örvényében vitt sok béna lelket
s gyötörve őket és forgatva bűgött.

Dante: A Pokol. Ötödik ének.

A frontmögötti világváros

A legsötétebb város mostanában talán az egész világon Trieszt. Ha leszáll rá az este, akkor csakugyan meghal benne minden fény. Az utcákon nem ég egyetlen lámpa. Az üzletek ablakai feketén taton-; ganak. A vendéglők, kávéházak ablakai sötétre lefüggönyözve, kék, zöld papírral leragasztva. Triesztnek sötétnek kell lennie, mert fél az olasz röptülök-: tői. A harmadik Isonzo-csata idején történt, hogy olasz hidroplánok jelentek meg Trieszt fölött. A város éjszakánként lelkiismeretes pedánsággal koromsötét volt, de a nagy olasz vízimadarak fényes délb-: ben jöttek. Nyugodalmas vásárnapi hangulatba csat-: tant bele lehulló bombájuk. A pályaudvart szerették volna halálrazúzni, de csak békés, jámbor, senkinek sem ártó polgárebek életét találták halálra. Négy halottja volt a bombának, köztük egy nyolc eszten-: dős picic leány, aki igazán nem lehetett komoly komb-: battáns a vad háborúban. Sebesültek tucatja maradt a nyílt, meg nem erősített város „csataterén”, hogy újabb bizonyága legyen, mennyire céltalan és vak dolog a légi harc. Egész Trieszt zokogott a haloltakért és nagyszerű temetést rendezett nekik. Különösen

megható volt a kis Mária temetése. Tömérdek aszszony, az egész város síró kisleánya és minden, letephető virága követte a koporsót. Az olaszok nem nagyon okos módszerekkel akarják maguk számára megnyerni Trieszt „meg nem váltott” olasz lakosságát.

Az olasz röpülők fényes délben is idemerészkednek, de azért az óvatos város éjszaka vaksötét, flyenek lehetnek a középkor városai. A sötétben csak kóválygó emberárnyékokat lát az ember és valami misztikus sejtelemmel telnek, meg a házak és terek. Mintha a Maupassant gyönyörű novellájának, a fekete városnak, a kísérteti hangulata kelne életre.

Furcsa varázsa van ma Triesztnak. Egy világváros, amely alig huszonöt kilométerre van a fronttal. Nincs is még egy igazán nagyváros, amely ennyire a front tőszomszédságában élne. Egész nap, iszűnet nélkül, hallatszik az ágyúbömbölés. A triesztiek már pontosan tudják, hogy milyen kaliberű ágyú szól, már tisztán kiveszik, hogy most a nehéz olasz hajóágyú dübörgött, most meg a kisebb ágyúk vakkantanak. Az Adria partjára, a mólóra esténként valóssággal koncertet hallgatni mennek ki az emberek. Mint régi, békés, nyárspolgári idillekben az estéli harangszó, úgy szerepel most Triesztben az estéli ágyúszó. De nemcsak koncert van esténként az Adria partján, hanem nagy kivilágítás, tűzijáték is. Piros fényvel villog ide az ágyúk tűztorka. Zöld fényben száll föl az égre az olasz világító bomba, fehér rakéta-

ként röpül föl a mi lánggömbünk. Néha oly erős és hosszú az elsütés pillanatában az ágyútorok tüze, hogy mint valami lángoló kard hasítja végig az eget.

Esténként melankolikus fájdalom fogja el az embert. Itt nem lehet egy pillanatra sem elfelejteni a háborút. Belemennydörgi és belevillámolja magát az ember tudatába. Ha nagyon szól az ágyú, föl kell sóhajtani: „Istenem, szegény katonáink!” Ha eső esik, ha bóra fúj „a tengeren, aggódva kutat a szem a tengeren túlra: „Hogy bírják a katonák?” Amikor havas eső kavarg a hóhoz nem szokott délvidéki városban, amikor megjön a hire, hogy Doberdo karszt-szikláira lehullott az első hó, megint az első kérdés: „Ki tudja, hogy fáznak künn szegények?”

*

Sajátos varázsa Triesztnek, hogy világváros tudott maradni így, a Karsztba vajt svarmléniától néhány kilométerre is. Ennek a világvárosiasságnak a legláthatóbb jelképe a nagy Palotahotel. Hatalmas szálloda, amilyen csak világvárosban van. Ezek között is legeslegesőrendű. Idegenek persze most nem keresik föl. Csak a frontról jövő, frontra menő tisztek lakják. Csak hetven fillér most a legdrágább, erkélyes, tengerre néző, hideg-meleg vizes, villanylámpás, gőzfűtéses szobáinak az ára, de azért büszke szívósággal — mint valami száműzött király — tartja fenn békében volt luxusát és előkelőségét. Esténként finom vonósnegyes játszik pompás halljában. Félhomály van a nagy csarnokban, de a szemek csillognak az asztalok mellett. Kényelmes angol fotelmamutok. Egy

kis zászlós épp most jön a frontról. Mint a hiúz, úgy csap le az első szabaddá levő fotelóriásra. Végigveti magát, hátradől. Kéjes élvezettel hunyja le a szemét. De aztán egyetlen nyújtózkodással veti le a lövész-árok minden fátadalmát. A szeme most már csillog. Éhes minden kultúrelvezetre. Kávét iszik. Újságot olvas. Nőkkel kokettál.

Üvegajtó nyílik a hallból a kisterembe. Ott táncolnak. Föl se kell kelni a fotelből és, mintha mozi vászna volna, úgy jelennek meg az üvegen a táncos sziluettek. Könnyű nők könnyű tánca. A testek egybefonódnak. Most mintha a muzsikán át csók csattanna, beleegyező sikoltás tiltakozna. Itt csupa hónapok óta asszonyt nem látott férfi van, itt csupa engedékeny, férfiváró leány van: — itt most nincs reménytelen szerelem. Ki mer erkölcsös enni? Ezek a férfiak talán már holnap meghalnak. Ezek a lányok talán már holnap megrútnak.

*

A kikötő. A trieszti öböl parija a város közepe. A nagy mólók, a hatalmas raktárak, a világitótorony, a hullámtörő gátak adják meg Trieszt igazi karakterét, A város Triesztben, egyet jelent a kikötővel. Még sohasem láttam várost, amely ennyire egyetlen céllá csomózódott volna, Triesztben minden a kikötőért van, mindenki a kikötőből él: a sok ezer kikötőmunkás, a hajógyárak munkáslegiói, a velük összefüggő sok mellékipar. Az export és az import a város lelke. A kikötő a város szíve. Ide fut össze minden vérere, ide szalad minden utcája és útja. Ide sodró-

dik forgalmának egész emberáradata. Mintha még a természet is a kikötőhöz igazodnék: a kikötő felé lejtősödnék a Triesztet körülvevő hegyek is. Trieszt közvetlen kapcsolatban áll a világgal. Fiume mellett az osztrák-magyar monarchia egyetlen kikötője, amelyen át egy nagy birodalom egész külső kereskedelme keresztüláradhat. Ezért van az, hogy a monarchia a Trieszttel való gazdasági kapcsolatról nem mondhat le soha, ha nem akar gazdasági öngyilkosságot elkövetni. Az Adria nélkül a nagyvilágtól, a modern élettől elzárt provinciává lenne Ausztria-Magyarország. De csakúgy, mint ahogy Ausztria-Magyarország nem élhet Trieszt nélkül, Trieszt sem élhet a monarchia nélkül. A gazdasági szükségesség vasláncá kapcsolja őket egymáshoz. Trieszt attól a pillanattól elsorvadna, amikor Olaszország kikötőjévé lenne. Trieszt egész történelme ezt bizonyítja. Hiszen éppen azért, hogy Velence, a nagy olasz tengeri hatalmasság el ne nyelje, csatlakozott Trieszt ötszáz esztendővel ezelőtt önként Ausztriához.

Trieszt olasz város volt mindig és az ma is. Évszázadok folyamán idevándorolt Európa minden kereskedőfajtája: görögök, örmények, zsidók, albánok, szlovének, svájciak, jöttek Epirusból és Peloponneszből, Aleppóból és Erdélyből, Durazzóból és Szkutariából, Boszniából, Dalmáciából és Graubündenből. De mind beolvadt és a város olasz város maradt mindvégig. A régi városrészek tisztára olaszok. Szűk utcák. Tarka házak. Minden ablakban a száradó ruha. Az

emberek szinte az utcán élnek. Fantasztikus zsák-utcákban az olasz nyelv muzsikája hangzik. Olasz minden utcanév, minden színház, olasz az emberek temperamentuma, olasz könyvek a könyvkereskedések kirakatában. Verdi neve a legnépszerűbb név és a város olasz voltára jellemző, hogy milyen nagy a zenei kultúrája. A híres operákat (és nem a vásári operetteket) dúdolják az utcán a legegyszerűbb kis sartorellák is.

Trieszt olasz város és képtelenség arra gondolni, hogy valaha is elszakadjon az olasz kultúrától, de épp oly képtelenség az is, hogy Trieszt valaha egyesülni akarjon az olasz állami vagy gazdasági egységgel. Éppen a háború megmutatta, hogy csak az intellektuelek vékony rétegében van talaja az irredentizmusnak és hogy a két döntő fontosságú osztály: a burzsoázia és a proletárság egyformán az Ausztriával való kapcsolatot látja a maga érdekében valónak. Bebizonyult, hogy mennyire helyes és következetes volt az a politika, amit a trieszti olasz szociáldemokrácia és vezére, Valentino Pittoni tizenöt év óta folytatott a túlzóan sovinszta irredentizmus ellen. Azok is, akik a háborúig azt hirdették, hogy a „meg nem váltott” Triesztet meg kell váltani az osztrák rabságtól, kijózanodtak abban a pillanatban, amikor komolyan gazdasági halállal fenyegette Triesztet a monarchia testétől való gazdasági elszakadás. Csakugyan úgy áll a dolog, ahogy Pittoni mondotta nekem: „Trieszt nem ipari város, Trieszt minden kincse a kikötő, a kikötő pedig csak úgy tud élni, ha Ausztria

kikötője.” Trieszt olaszságának hangulatváltozására jellemző, hogy a háború előtt legelterjedtebb lapja, az „Il Piccolo” volt, a háború kitörésekor azonban nagy tömegtüntetés fölégette az irredentizmushoz hajló lap épületét és ma Trieszt legelterjedtebb lapja a megtízszerezett példányszámban megjelenő irredentaellenes szociáldemokrata „Il Lavoratore”.

Ritka nagyszerűség és nagyvonalúság van ebben a városban. Nemcsak a kikötő hat monumentálisan és nemcsak a móló palotasora. Az új városrészekben csupa nyugodt és komoly épület. A fehér szín, a nagy síkok, a kőoszlopok az uralkodók. Nem aszfalt és nem is apró kőkockák, hanem nagy, hosszúkás kőnégyesögek. Közel van a Karszt. Olcsó a kő. Az épületek nagyrésze is nem téglából, hanem kőből épült. Szinte a régi, a világalom korabeli antik Rómára emlékeztet ez a nagyszerű kőkultúra. Különösen impozáns ez a hatás az oroszlengyel síkság favárosai és a magyar alföld téglá- és vályogfalvai után. Hiába, a szántóföld sohasem tud olyan igazán városias városokat alkotni, mint a tenger. A gabonatengerből mindig csak vidéki városok emelkedhetnek, a mérhetetlen vizek tengere azonban világvárosokat teremt.

Trieszt világváros. Bárhol jár is benne az ember, éreznie kell, hogy a tenger felől az egész világ lehellete csap az arcába. A város legigazibb szimbóluma az a Piazza Granden álló szobormű, amely a négy másik világrészt és Neptunt, a tengerek urát ábrázolja. Ma Trieszt kikötője kihalt. A mólón nem nvü-

zsög a sok ezernyi kikötőmunkás. A nagy raktárak üresen állanak. Nem töltik most meg a trieszti öblöt az amerikajáró óriáshajók. Hiányzanak az Indiába, a Japánba menő gőzösök. Kicoltott fénnel áll a világítótorony. De a Piazza Granden ott áll a négy világrész alakja és megvigasztalja a fantáziát: Nem mindig marad így és el fog következni az az idő, amikor, megint összefonódnak az elszakadt nemzetközi kapcsolatok, amikor megint távoli világrészek vágyódó sóhajtását hozza el a tenger felől a bőra és testvérepek meleg lehellelével cirógat a szirokkó...

Feleli: „Tudod, hogy a pokol kerek;
s bár adatott neked jó mélyre szállni,
s mind balra tartva, látni sok helyet,

mégsem tudtad az egész kört bejárni:
azért, ha új dolog tűnik fel olykor
szemed előtt, ezt nem lehet csodálni.”

Dante: A Pokol. Tizennegyedik ének.

Oly helyen voltunk, hol már zaja hallik
a túlsó körben hulló nagy vízárnak:
olyan zaj, mint a méhkas hogyha zajlik,

mikor kiválni hármat láttam árnyat
együtt azoknak egyik csapatából,
kik itt e kínok záporában járnak.

Dante: A Pokol. Tizenhatodik ének.

Tengerészek a lövészárookban

A lövészárokháború fölfordít minden régi dicsőséget. A huszárokat leszedi Limanovánál a lóról, a tengerészeket leszedi az Adriánál a hajóról. Az olasz fronton matrózok is harcolnak most. Négy hosszú éven át a tengeri háborút tanulták (náluk nincsenek póttartalékosok és négy év a szolgálati idő) és most mégis a szárazföldi háború viszontagságaiba sodródtak. De nagyszerűen csinálják ezt is. A mai háborúban az ember a leghihetlenebb körülményekhez is hozzáalkalmazkodott. Valóságos kételtűek ezek a matrózok: vizen és szárazon egyformán meg tudnak élni. Persze legelső dolguk volt, ahogy kivetette őket a szárazra a háború vihara, hogy mimikrivel hozzáidomuljanak a szárazföldi élet színéhez. A sötétkék matrózruha helyett az nj zöldesszürke uniformis van rajtuk. Az egész fölszerelésük is a szárazföldi gyalogoskatona fölszerelése. Puskájuk, borjújuk, bajonettjük, spátnijuk csakolyan, mint az infanteristaké, csak éppen a kerek, lapos, s kék tányérsapkájuk maradt meg a régi matrózéletükből. De ezt is bevonták zöldesszürke posztóval. A kék Adria helyett a szürke Karszthoz kell most hasonlítaniuk. A fődélzet helyett

most a lövészárokban kell szolgálniuk. Kajüt helyett most a dekkung az ágyuk. A parancsnokuk admirálisból brigadéroszá lett. A fregatt-kapitány most őrnagy és bataillonkommandáns, a fregatthadnagy most kapitány és (századparancsnok.

Valóra vált (csakhogy verejtékesen komoly formában) a régi tréfa a lovasított tengerészekről. Itt csakugyan lóra is, kerékpárra is ültették a matrózokat. A hornisták, a melderajterek, a kompaniekommandánsok mind paripákat kaptak. A tisztek között sok az olyan, aki civiléletben hosszújárátú hajóskapitány, aki egész életében mindig a messzi óceánokat járta. Mily furcsa lehet most, az öt világrész végételen horizonja után, a szűk dekkung négy falának a szemhatára.

Gyönyörű ifjú tengeri fürdő a tengerészek frontja. A napban szinte vakítóan csillognak a fehér hotel-épületek, a kacér villák. Gondozott, kavicsos utak mindenfelé. Soha nem hervadó, örökzöld növények. Szinte hódít a babér szaga. Másutt apró, ritka cserépvirágok itt méteres fákká nőnek. December van és a tavasz lehelletét hozza el a tengeri szél. A nap süt. Fényes sávot hasít ki a tengeren, mintha Swift óriási királykisasszonyának az ezüst tükre volna. Most csön-des a tenger. Csak simogatja a partot. De az éjszaka vad, viharos volt, korbáccsal csapkodta az ifjú tengeri fürdő sima, sárga fővényét, mintha valami rop-pant kényúr verte volna a drága, ifjú rabszolganőjét. Most már elült a haragja, csak néha tör (ki még belőle egy-egy dühös lihegés: a bóra lökése néha szinte

lesodorja az embert a pariról. A map meg a víz és a szél... a tavaszba, más világokba, a békébe, az örökös nap és az örökös szépség országaiba álmodja magát az ember. Ott a tengeren túl, messze, szivárványos fényben, mintha csak a délibáb mutatná, házak csillognak, karcsú torony magaslik . . . Talán ám Egyiptom . . . Talán már India . . . Nem, nem, csak Aquileja tornya. Ott szokott állni az olasz király és messzilátóján vágyódva néz a trieszti partok felé. Igen, az ott csak Aquileja és itt drótsövények zárják el a tengerparthoz vezető szép, kavicsos utakat. Itt a szárazföldre vetett tengerészek véres verejtékkel fődözéket vájnak a sziklába. Itt most az egyetlen fürdővendég a messzirevivő olasz hajóagyú gránátja. Itt most nemcsak tüskés délszaki bokrok, de még tüskésebb »spanyol lovasok teremnek, És nem véletlen, hogy éppen tengerészeik Ivódik ezt a partot. A szárazföldön harcolnak ezek a matrózok, de voltaképpen a fődözékben mégis a hajóikat védik. Az Isonzo-menti háború elsősorban a tengerért, az Adriáért vívott háború. Itt igazán nagy, reális érdekek ikockázása folyik, arról van itt szó, hogy Ausztria ipari áruí, Magyarország agrártermékei kijuthatnak-e a világcpiacra, hogy Ázsia meg Afrika áruí eljuthatnak-e hozzánk? Szerbia immár a harmadik háborúját verekszi egy darabka Adriáért. A monarchia fejlődése évtizedek¹⁰ vetődne vissza, ha sikerülne eltaszítani az Adria partjától. Tenger nélkül ma nem élhet meg semmi ország. A matrózok dolgoznak a tenger partján. Kavernákat robbantanak az olasz gránátok ellen. Bara-

kokat építenek teli szállásul. Sehol, soha, egyik fronton se láttam ilyen szépen, ilyen tökéletesen dolgozni. A sziklabarlangok tágasak, téresek, tiszták. A barakok valósággal kackiásan csinosak. Mindenütt pontos, gondos, hozzáértő munka. Nem is csoda. A tengerészek válogatott legények. Csupa szakképzett munkás. Lakatosok, szerelők, kovácsok, asztalosok, fémcsiszolók, gépészek. Kétféle embert soroznak matrónak: isztriai meg dalmát tengerparti hajósokat, halászokat és osztrák meg magyar ipari munkásokat. A munka szeretete a vérükben van ezeknek a német és magyar munkásoknak... Nem igaz az, hogy az ember természettől lusta. Nemcsak a szükséges munkát végzik el itt a matrónok, hanem sokszor megható buzgósággal és kedvvel díszítenek, fűrnak, faragnak, szerelnek, minden cél nélkül, csak a munka ösztönétől hajtva, mint a középkori barát, aki egy életen át rajzolta krónikák apró betűinek ezreit es munkatémaközlő iniciáléit. A munka szeretete ösztönyszerűen benne él az emberben és csak a gyárak gépies munkája öli ki.

A matrónok dolgoznak, mint ahogy a katonák mindig dolgoznak. Egyoldalú minden jelentés, minden tudósítás a háborúról, mert csak a kiontott vérről emlékezik meg és megfélelkezik a kiontott verejtékről. A tengerparton gyűjtik a matrónok a fatörzseket, gerendákat, amiket a vihar vetett ki az éjszaka. Egy nagy fabárka is feketéllik a parton: olasz hadibárka; ezt is a vihar tépte le láncáról és sodorta az ellenséges partra. A tenger nem feledkezik meg a fiairól; ő maga

hoz nekik fát a födözékhez, védelmet a szárazföld veszedelmei ellen.

Nemcsak férfiak vannak itt, hanem gyerekifjak is. Fiatal „ifjú matrózok” sűrögnek mindenfelé zöldes-szürke tengerézsapkával. Önként jelentkeztek. Nagyrészt trieszti diákok, gimnazisták, realisták, a tengerésziskola, meg a kereskedelmi iskola növendékei. Tizenhat-tizenhét éves gyerekek, de itt a fronton ők is férfiak. Az egyik kis gimnazistával történt: A tábori telefonnál ült valami kis házban. Olasz hajóágyú gránátjai jöttek. Jobbra-balra tőle vagy ötven gránát hull egymásután. A fiú telefonon egyre jelenti: „Gránát húsz méterre tőlem”. „Gránát tíz méterre tőlem”. „Gránát öt méterre a háztól”. amíg aztán egy gránát kettétépte a telefondrótot is. Csak ekkor hagyta ott ez a gyerekférfi a halálra ítélt házat.

Sok érdekes típust talál az ember ezek között a szárazföldi tengerészek között. Egy fregatthadnagy. Magyar. Sportember. Nem iszik, nem szivarozik. Az élete: csak a sport és a szabad levegő. Önként jelentkezett ide. Otthagyta a hadihajót. Szereti a szárazföldi életet. Unalmas a hajó parancsnoki hídján hat óra hosszat mozdulatlanul állni. Csak akkor él igazán, ha minden izma feszül, ha minden idege szikrázik.

Csoport a tengerparton. Gépfegyver áll a sziklán. Messziről olyan, mintha valami magányos nagy madár gubbasztana feketén. Két matróz guggol mellette. Tűz ég a sziklán. Csajka áll fölötte. Főznek. Egy harmadik matróz is néhány lépésnyire. Áll. Merreven néz ki a tengerre. Őrszem. Megszólal magyarul,

csak úgy magának mormogja: „No, mi az, csak nem röplőgép”. Magyarul köszöntöm, boldogan feleli:

— Szerencsés jó napot kívánok. Hát hogy tetszett idekerülni, ahol még a madár se jár. Legfeljebb, ha valami nagy talján vízimadár. Tegnap is járt erre egy. Mindjárt ide is tojta a tojását. Vasból. Van vagy ötven kilós.

— Hát hogy vannak itt? Mit csinálnak?

— Hát főzünk. Hat hónapja ülünk itt négyen és főzünk. Itt még lövés nem volt. Valamit mindig csak kilalálunk, oszt egész nap főzünk. Itt állunk a gép-fegyverrel, hogyha olasz hajó vagy vízi röplőgép jönne, hát szitává lőjjük. Egy mindig soros, annak a szeme mindig a tengeren van. Most én állok poszton.

— A többiek is magyarok?

— Dehogy magyarok azok, kérem. Olaszok. Idevalók. Triesztiek.

— Hát hogy beszél velük?

— Valahogy csak eldiskurálgatunk. Együtt főzünk már fél esztendeje.

— Megtanult persze már olaszul?

— Nem én, kérem, de ők már kezdenek magyarul beszélni.

A csajka körül guggoló matrózokra nézünk. Öreg isztriai népfölkelők. Halászok békeidőben. Csöndes, lassú észjárású emberek. A mesterségük szóltan, türelmes, idegtelen emberekké nevelte őket. Közöttük ez a magyar fiú a legfiatalabb. Szerelő a pesti Ganz-Danubius-gyárban. Típusa az értelmes, fölényes magyar parasztnak, aki bekerült a városba, kitanulta az

intelligens mesterséget, de akiről még nem tudta le-
törölni a paraszti (kedvességet és üdeséget a nagy
város. Úgyesen rajzol. Mellette áll egy fügefafa. Két
rajzszöggel ráaggatva fehér papírlap, önmagát rajzolta
le és mindjárt képkiállítás rendezett belőle. Alatta az
aláírás, kicsit magyaros helyesírással, de csinos kerek
betűkkel: „Zéebatalionj”.

Azután újra beszélni kezd. Mintha valami fonó-
ban népmesét mondana:

— Mink állunk itt legszélről. Innen százötven
lépésre áll megint egy őrszem. Ott is úgy áll egy mat-
róz, mint én. Azután százötven lépésre megint egy
matróz. És így megy ez tovább. Olyan ez, mint valami
nagy lánc. Ha valami történik, hát hármat füttyülök.
A legközelebbi meghallja. Ő is hármat füttyül. Ez a
füttyülés így végigszalad az egész parton. Így tudja
meg a kommandó, ha valami mutatkozik. Olyan éle-
seket füttyülünk, hogy meghallatszik a legnagyobb
bórában is, amikor két kézzel kell megölelni ezt a
sziklát, hogy a bolond szél le ne sodorja az embert.
Nagy ám itt a felelősség. Nem is lehet ide akármi
bolond embert ideállítani. Mert, tetszik tudni, itt kezdő-
dik a hosszú lánc. Én vagyok a legszélén. Most én állok
az egész svarmlénia linke flügeljén. És utánam már
nincs front. Balra tőlem béke van, csak jobbra tőlem
van háború.

Búcsúztunk. Még messzire is látszott, ahogy ott
állt a sziklán a magyar alföldi matrózfiú. Szeme min-
dig a tengeren. A feje csak oly ügyes, mint a keze.
Öntudatos, kicsit fantaszta. Egy pillanatra mintha a

gyarak és földek magyar népének a szimbóluma volna. Még talán nem tudja, mit kell akarnia, de tekintete már előre néz, messze, ki a nagyvilágba. Mozdulatlanul áll, magas, karcsú alakja élesen, szinte emberfölötti nagyságban válik ki a napfényben. Nem, nem véletlen, hogy magyar munkás áll őrt az Isonzofront legszélső balszárnyán.

De itt szólnom kell. Hát Komédiámat
hívom esküdve olvasó, tanúmul,
ha nem igaz, akár ma sutba hányjad.

hogy láttam, a nagy vak ködből alulról
úszkálva egy nagy szörny emelkedik föl
csodául s minden bátorságra gúnyul.

Dante: A Pokol. Tizenhatodik ének,

A tengeralattjáró szeme

Vonatsebességgel szalad a kis motorcsónak. Hihetetlenül kék az Adria. A sorhajókapitány magyaráz. Mindent tud az Adriáról. Futunk, csak futunk kifelé. Már köröskörül nincs is egyéb, csak Adria. A tudós tengerész minden szava csak az Adria. És hogy egészen beteljük véle: a sirokkó a szemünk közé, a kinyíló szánkba fújja a sós vizet.

Elérjük az olasz aknamezőt. Furcsa kacskarinókban jöttünk el ideig. Vigyáznunk kellett, hogy a magunk aknáira ne fussunk. Jól kell ismerni a tenger utcáit. Aki itt eltéved, az a halálba téved.

Megindul az aknakeresés. Úgy fogják ki pányvával az aknát a tengerből, mint a vad, rosszindulatú csikót a ménesből.

Az olasz aknák ellen sohsincs teljes biztosság. Ma kihalásszák őket és másnap éjszaka új aknákat raknak le az olasz hajók. Valósággal külön tengeri rendőrséget kellett szervezni az aknák ellen, amely mindennap razziaát tart e veszedelmes tengeri apasok nyakoncsípésére.

Indulunk tovább az olasz aknamező fölött. Nekünk nem árthat, az apró motorcsónak nagyon se-

kélyjárású. Olyanok ezek az aknák, mint az anarchisták: csak az uralkodókat, a nagy csatahajókat robbantják föl.

Közelebb hajlunk a parthoz.

Egy pillanatra nyugalanság. Mintha ellenséges röpülő közeledne. A motorcsónak közepén idegesen forog a gépfegyver. De csak a felhők úsznak az égen. Ám most a tengeren mutatkozik újság. Egy furcsa szürke cső látszik a vizén. Egyre közelebb úszik hozzánk. Aztán megáll. Egyre magasabb lesz. Mintha valami vízi növény nőne ki a tengerből. Azután zömök, szürke tömb látszik alatta, aztán hosszú, keskeny hajókörvonal. Egy tengeralattjáró hajó áll meg előttünk. Kerek lap pattan föl a szürke tömbről és kibújik a hajó gyomrából a kapitánya. Hosszú haja a homlokába lóg. Borotvált arca csupa ideg. Karcsú, hajlékony alakján fekete szviter. Érdekes, hogy mennyire egyformák a tengerésztisztek: Valósággal nemzetközi típus alakult ki belőlük. Az angol, a német, az osztrák-magyar tengerésztisztet egyszerűen nem lehet megkülönböztetni egymástól. úgy látszik, a tenger és a veszedelem a nága képére teremti őket.

A tengeralattjáró még jobban kiemelkedik. A kapitánya sárgarézcsövön valami parancsot kiabál le a hajó mélyébe. Az „U.” megint emelkedik és arcunkba szórja a keserű tengervizet, amit kiprésel magából, hogy könnyebb legyen a teste. Azután még két ember bújik ki a kerek lyukon. A kapitány helyettese meg egy matróz. Tizenöt ember él Jónásként ennek a cethal-

nak a gyomrában. Alig is matrózok. A legtöbb mechanikus meg szerelő. A hajó belseje voltaképpen egy kis gyár.

Különféle manővereket végez most az „U.”. Pontos, gyors a mozgása. Azután újra süllyedni kezd. Sohse is látszott belőle több, mint az, ami más hajónál a födélzet fölött van. A hajó testének csak a födele bújjik ki a víz felszínére. Amikor újra süllyedni kezd, ez is rögtön eltűnik. Csak kis fehér szökőkutak árulják el a körvonalait. Azután már csak a zömök, szürke tömb látszik és végül csak vékony, szürke csöve mered ki a vízből: a tengeralattjáró szeme, a periszkóp. Azután a szürke cső is lassan süllyedni kezd. Már csak húsz centiméternyi látszik belőle. Ekkor forogni kezd. Kerek kis üveg van beleékelve, ezt fordítja felénk. *Látni* akar bennünket. Amikor ez az egyetlen merev szem felénk fordul, a motorcsónakunk kapitánya lekapja ia sapkáját és integetni kezd. Mi is lekapjuk kalapjainkat és búcsúüdvözetet integetünk. Szinte kísérteti elgondolni, hogy ezt ők sok méternyire a tenger alatt *látják*. Hirtelen elindul a tengeralattjáró. Egyre jobban távolodik, de merev üvegszeme még mindig néz bennünket. Most messziről, ahogy a látó cső hasítja a vizet, mintha valami furcsa kacsza erőlködne a hullámokban.

Motorcsónakunk továbbfut. Valami úszik velünk szemben a tengeren. Csak nem valami elszabadult akna? A kapitány előveszi messzelátóját. „Isten szemének” nevezik a tengerészek ezt a minden tengeri

vállalkozáshoz nagyszerűen hozzáalkalmazott, hatszorosan nagyító látsövet. Isten szemének nevezik, mert — mindent lát. Most is rögtön meglátja, hogy csak fatörzs úszik a vizen. Az Isonzó megáradt vize sodorta ide. Csak nem a vértől áradt meg a folyó?

S mindenik alatt két nagy szárny motolláll,
amekkora illik ily nagy madárnak;
tengeren sem láttam még ily vitorlát.

S nem tollból vannak ám ezek a szárnyak;
böregérformák! — és csapkodja, rázza,
hogy három szelek tőlük szerteszállnak.

Dante: A Pokol. Harmincnegyedik ének.

Hálán, a lapockák gödrében, alszik
egy szörnyű sárkány, szárnyait kinyitván,
s ki szembe jő, arra lángot viharzik.

Dante: A Pokol. Huszonötödik ének.

A villámszóró Zeus

A hidroplán-állomáshoz ér a motorcsónak. Mint valami gyár, olyan ez a hidroplán-állomás. Mindenfelé gépek és géprészek. Kerekek, emelők. Raktárak. Mindenütt matrózok dolgoznak. Nagy hangárokban állanak a hatalmas gépek. Messzire nyúlik nagy szárnyuk, hosszú, széles csónak az aljuk. A levegőben repülnek, a vizen úsznak. Vízimadarak. Nagy csónakjukban két kényelmes hely, két bőrkarosszék, a pilótának és a megfigyelőnek. A megfigyelő itt egyet jelent a bombavetővel. Előtte jegyzőkönyv áll. Jobb keze felől az egyszerű célzókészülék. Mellette fogantyú. Egyetlen rántásra, lehull a gépről a lazán odakötött bomba.

A repülőtiszt, aki Velencét bombázta. Nagyon fiatal ember. Tengerész. Szinte megdöbben az ember, hogy milyen roppant hatalom van egy ilyen ifjú kezében: mint a villámszóró Zeus, tüzes villámokkal jelenhet meg egy százezres, ősi kultúrájú város fölött. Kemény, elszánt ember, akinek mintha már semmi kapcsolata nem volna a szárazfölddel. Mindenestől benne él a tengerész és repülő két elemében: a vízben és a

levegőben. Határozottan, városi, szárazföldi embernek szinte idegen keménységgel beszél városok sorsáról:

„Az olasz szárazföldi repülőgépek eddig nagyobbak és erősebbek voltak, mint a mieink, de a hidrolánjaink sokkal többet érnek, mint az olasz vízi-repülőgépek. Ma sehol a világon nincsenek jobb hidrolánok, mint a mieink. A mi hidrolánjaink az Adria fölött a levegő korlátlan urai. Mi vagyunk a légi hegemónia teljes hatalmú birtokosai. Nincs olyan olasz terület az Adria mentén, ahol már meg ne jelentünk és pusztulást ne okoztunk volna. Ancona, Taranto, Velence, Rimini, Brindisi, Bari, Portogruaro, Grado, Cervignano egyformán és egyaránt érezték hatalmukat. Az olasz hidrolánok ellenben eddig mindössze csak Trieszt és Fiume fölé merészkedtek.”

„Sohasem felejttem el Velence bombázásának a napját. Többször is bombázták Velencét, de ez a bombázás, amelyet én vezettem, mind között a legizgalmasabb volt. Este nyolc órától éjfélig és azután újra reggel hét órától déli tizenkét óráig, minden negyedórán egy-egy hidrolánunk jelent meg Velence fölött. A város már őrjöngött az izgalomtól. A pánik negyedóráról-negyedórára, repülőgépről-repülőgépre fokozódott. Az emberek — tisztán kivehettük a nagy felfordulást — tömegesen futkostak az utcákon. Sajátságos látvány volt éjszaka Velence, ahogy közeledtünk feléje. Nekünkvaló szép éjszaka volt. Sütött ugyan a hold, de vastag felhők takarták be. Alig tudtam a város megtalálni. Nagyon óvatosak. Minden fényt kioltanak éjszakára. Egyetlen lámpa nincs az

utcán, egyetlen kivilágított ablak nem mutatkozik. A vasúti sín pár volt az útjelzőnk a város felé. A városból magából legelőször a csatornákat láttuk meg, amelyek mint fehér csikók váltak ki a háztömbök közül. Különösen élesen látszott a nagy S-alakú Canale Grande. Elég tisztán láttuk a hajókat is a kikötőben. A háztömbökön belül először a Márkus-templom ki-magasló tornyát vettük észre. Ahogy keringtünk a város fölött, egyre térképszerűbben bontakozott ki előttünk a város képe.”

„Ledobtuk az első bombát. Ebben a pillanatban fölbredt az alvó Velence. Egyszerre számtalan fény villant föl. Reflektorok tucatjai fordultak az ég felé, hogy megkeressenek bennünket. Elkezdtek lövöldözni is ránk. Egyre lóttek bennünket, de szerencsére csak vaktában. Nem is lett semmi bajunk.”

„Sorra hajigáltuk a bombákat. Egyet dobtam az arzenálra, kettőt a pályaudvarra, hármat a villamos centráléra. Egy hatalmas, ötven kilogrammos bombát vettem le, a többi kisebb gyújtóbomba volt. Azonnal láttuk a hatást is. Először négy láng lobbant föl. Világosan láttuk, ahogy lángbaborult az arzenál egyik raktárja. Mikor már messze jártunk Velencétől, akkor is láttuk az éjszakában a lángok fényét.”

„Miután parancsunk volt, hogy a város műemlékeit és művészi épületeit kíméljük, csak a katonai objektumokra vetettünk le bombát: az arzenálra, a kikötőben álló hadihajókra és a közelében levő katonai sátoztáborra.”

„Gradónál az olasz repülőgépállomás hangárjai

közé vetettünk bombákat, azután az újonnan kiépített olasz állásoknál pusztítottunk el nehéz ágyúkat. Látta, ezeknek a bombáinknak hatásáról fényképfelvételeink is vannak. Itt látni az ép ütegsort és itt vannak a közbeékelt fekete foltok: a találatok jelzői.”

„Hidroplánjaink legszebb haditette Ancona bombázása volt. Egy egész hidroplán-rajt vezettem ekkor. Az én gépem haladt a flotta élén, néhány perccel a többi előtt. Az olasz városok nagyon fegyelmezettek a légi támadásokkal szemben. Abban a pillanatban, amikor gépem megjelent Ancona fölött, azonnal észrevették és azonnal elült az utcákon minden élet, minden forgalom. Láttam a kikötőben lévő hajók szírnáinak sívítását. Láttam — mondom — és nem hallottam, mert a motorom kattogásától semmit sem hallok odafönt, de a kitörő gőzt fentről is pontosan láthatam. Mint valami varázsütésre, úgy tűntek el a pályaudvarnál a lokomotívok az alagút alatt. Késedelem nélkül megszólaltak a védőágyúk. Én dobtam le elsőnek egy ötven kilogrammos bombát. Sokkal magabiztosabban repültem, mint a többiek és így pontosan megfigyelhettem mindent, ami alattam történt. A második gép látta, hogy hova repült az én bombám és eszerint korrigálhatta a maga bombavetését. A többi is sorra egymásután javított és pontosabbá tette az irányt és a távolságot. A pályaudvaron két rettentően pusztító hatású telitalálatot állapítottam meg. Az egyik telitalálat a villamossági műveket érte. Közben természetesen állandóan tüzeltek ránk az olasz védőágyúk, ame-

lyek igen jók és amelyekkel szemben igen óvatosaknak kell lennünk.”

Mialatt a repülőtiszt beszélt, egy hidroplánt toltak ki a hangárból. Kerekeken, lejtős deszkán a vízig csúsztatták. Kihúzták alóla a kerekeket és íme a vizén állt a gép. Nekifut a tengernek, vagy háromszáz métert szalad a kék vizen, aztán szépen, simán felszáll. Gyakorlatozik. Bombavetést tanul a pilótája. A bombák helyett köveket hajat le és Velence meg Ancona helyén egyelőre az a vizén úszó bója a célpont. Először négyszáz, azután hatszáz és végül nyolcszáz méterről hajt le egy-egy nagy követ. Ahogy repül a nehéz kő, nem látni, csak amikor a vízbe belezuhan. Mennél magasabbról hajt az ifjú kezdő pilóta, annál messzibb csap a hullámokba a kődarab. Azután leszáll a gép. Siklórepüléssel a vízre ereszkedik. Ott himbálódzik a tengeren a szép nagy vízimadár kiterjesztett szárnyakkal, azután odaúszik a kikötőjéhez, alátolják a kerekeket és újra befut a hangárba.

S láttam, hogy jobbról újabb kin nyavalygott,
új ostorozok, új ostorozottak,
akiktől az első bugyor kavargott.

Dante: A Pokol. Tizennyolcadik ének.

Mert a sírokat láng csapkodja, nyalja
s a követ általtüzesíti nyelve:
nincs tűz, mely a vasat izzóbbra marja.

Födele mindenikről leemelve
és vad kesergés zengvén mindenikből,
látszott, mily kínnal lehet öble lelve.

Dante: A Pokol. Kilencedik ének.

Tiszteljétek a közkatonákat!

Tiszteljétek a közkatonákat! ...

Petőfi, a glóriás, harsonázta ezt a kiáltást világgá. Ranggal, dísszel, aranysujtással szemben áll az egyszerű, szürke közlegény, az egyénnel, a vezérrel szemben a tömeg. Generálisok, hadvezérek nevéből hangos most a világ. Nagy nevek vésődnek a história érc-tábláira, De a milliók név nélkül vérzenek. A marsalbot messzire látszik, de a hátra nehezedő bornyú (amelyben most már sohasem hordja a közkatonája a marsalbotot) kicsire nyomja az embert. Pedig éppen a nagy hadvezérek mindig meglátták és elismerték a közkatonája jelentőségét. Hötzendorfi Conrad egyik könyve mottójául választotta azt a híres napóleoni mondást, hogy a háborút nem a hadvezérek, hanem a közkatonák nyerik meg. A közkatonája lába kinlódja végig a nagy erőltetett marsot — és megszületik az ellenség bekerítése. A közkatonája karja ássa hétszámra a dekkungot — és megszületik az áttörhetetlen defenzíva. A közkatonája indul vas- és ólomzivatarban bajonettel rohamra — és megszületik a diadalmas áttörés. A közkatonája izmai és idegei viszik, végzik és döntik a háborút.

De a közkatona nemcsak idegek és izmok szellemes szerkezetű gépe. A közkatona agyveleje csak oly jelentős ebben a háborúban, mint a hadvezér agyveleje. A hadvezér agyveleje terveli ki a nagy mozdulatok minden lépését, a közkatonának minden mozdulatnál új meg új apró haditervet kell kieszelnie. Ha a közkatona száz haditervet nem eszelne ki egyeden ütközet alatt, száz életének kellene lennie, hogy száz halált ne haljon egyetlen ütközet alatt.

De a közkatona több is tud lenni, mint közkatona. Amikor alkalma nyílik, amikor szükség van rá, abban a pillanatban vezérré tud emelkedni. A tömegek igazi kincsesházai minden nagy és zseniális tulajdonságnak. Termékeny méhük bármely pillanatban nagyot tud szülni. Öt nagy arany vitézségi érem történetében próbáljuk megmutatni, hogyan szikráznak ki a válságok pillanataiban a „legénységből”, a közkatonától a zászlósig terjedő rétegből a legragyogóbb vezéri és szervezői képességek. Parasztok, munkások és apró hivatalnokok meg kereskedősegédek a pillanat, a szükség, az extázis hevületében előttünk emelkednek a tömegekből vezérekké. Ahogy az odakünn, a harc-téren, a szűk földözékekben íródott fölterjesztések szó szerint sorra következnek, ez öt „jutalmazási javaslatból” egy pillanatra történelmi magyarázat lesz: megértjük, hogy válik az ajaccioi fiskális fia Napóleonná és elámulva látjuk, hogy a demokrácia ragyogó rakétázással milyen zseniáradást tudna dus ajándékolni a világ számára kiváltani a tömegekből.

Nem azért vettük ki sok száz más közül mutató,

ban ennek az öt arany vitézségi éremnek a történetét, hogy szaporítsuk a ma oly gyakori és sokszor oly hazug görögtűzbe állított „hősi” esetek számát. Akik odahaza vannak, el se tudják képzelni, hogy mennyire nem kivétel a fronton a „hősiesség”, mennyire természetes állapot a bátorság és mennyire kivételes valami a gyávaság.

Ennek az öt arany vitézségi éremnek azt a másikat, kevésbé észrevett oldalát akarjuk előrefordítani, amely arról tanúskodik, hogy milyen villámgyors ítélőképesség, milyen fáradhatatlan szervező talentum, milyen született vezéri készség van a közkatonatömegekben. Aki azt akarja, hogy a tömeg legyen a vezér az állam és társadalom életében, annak örömmel kell üdvözölnie azt a közkatonát, aki elsőül ugrik föl az ellenséges sánkra és azt a másikat és harmadikat, aki, ha kell, a veszedelem válságában, át tudja venni a szakaszparancsnokságot és, megint ha kell, a századparancsnokságot.

*

Miklós Dezső, honvéd szakaszvezető.

A Monte San Michelen, a november 29-iki és 30-iki harcokban tüntette ki magát. Az olaszok akkori tömegrohamainak visszaverésénél haláltmegvető, meg nem tántoruló bátorsággal küzdött. Soha el nem landadó éberséggel és éjjel-nappal serény tevékenységgel dolgozott. Jó példája a már kimerült katonákat új erővel és öntudattal töltötte el. Amikor a december 7-iki ellentámadás kezdetén szakaszparancsnokká megsebesült, *azonnal átvette a kommandót* és haláltmeg-

vető bátorsággal vezette szakaszát a rohamra. A rohamot siker koronázta. Az ellenség az állást föladta, de ő, hív kötelességteljesítése áldozataként elesett.

*

Krejszik László, dalmát káplár, címzetes szakaszvezető.

Hős a szó legigazibb értelmében. A Podgorán való viselt dolgaiért léptették elő fráterből szakaszvezetővé. A kritikus november 13-án, amikor *a század már tisztetek nélkül állott*, fölismerte a veszedelmet és elmondhatatlan fáradalmakkal, a leghevesebb ágyú- és aknátűzben, összekötetést kapcsolt a négy szakaszparancsnok között, *a maga kezdeéséből* informálta a szakaszparancsnokokat a helyzetről és a legénységet, amely a tisztetek eleste után már csüggedni kezdett, az egész vonalon kítartásra buzdította. Neki van benne főérdeme, hogy a szituációt meg lehetett menteni. Azonnal értesítette a zászlóaljparancsnokságot a helyzetről, úgy hogy még idején megfelelő intézkedéseket lehetett tenni.

De nemcsak vezetőnek kitűnő, hanem mint ember is a legnemesebb erényekkel ékes. Anélkül, hogy valaha is a legkisebbet törődött volna a maga életével, a leghevesebb tűzben is segítségére sietett bajbajutott vagy megsebesült bajtársainak. Nem egy-ketten, hanem sokan, nagyon sokan köszönhetik neki az életüket, akár úgy, hogy kézitusában testével védte őket, akár úgy, hogy sebesülésüknél első segítséggel mentette őket. Gyakran megtette, hogy — miközben jobbra-balra tőle gránátok csaptak be — pusztá kezével ka-

parta ki a közuhatagtól elborított bajtársait. A zászlóalj legénysége hozzá való ragaszkodását és csodálatát így szokta kifejezni: „Ő a mi junakunk (hősünk)!”

*

Klein Izsó honvédszászlós,
San Martinonál, a november 23—25-iki harcokban, az állásaink visszaszerzésére kezdett ellentámadásnál, nevezett rohamra vezette szakaszát, hátbakapta az ellenséget, *elsőül ugrott az olaszok állásaiba* és a kézitusája közben haslövést kapott.

A jelentés végén ez a megjegyzés: „*Megsebesült*”
Azután más kéz írásával a másik: „*Súlyosan.*”

*

Tomor Ferenc, honvéd népfőlkelő-örmester.

San Martinonál, a november 24-iki ellentámadásnál, amikor szakaszparancsnoki, elesett, *átvette a kommandót*, olyan rendkívüli bátorságra tüzelte embereit, hogy a legvadabb ágyú, gépfegyver és egyéb tüzelés ellenére rohammal bevették az olaszok állásait. De itt se álltak meg, hanem üldözték az ellenséget és kézigránátokkal további állásaiból is kivetették. Egy gyújtógránát a szó szoros értelmében elégette és széné hamvasztotta.

*

Vrabec József dalmát tartalékos szakaszvezető.

Miután 1915 november 20-án Oslavijánál szakaszparancsnoka elesett, oly *ügyesen vezette előre legénységét*, hogy munícióhiány ellenére, pusztán csak bajonettel és ásóval, tíz lépésnyire közelítették meg az ellenséget. Csapatát nagyobb veszteségek érték, megerő-

sítésére hat órai harc után egy gépfegyvert kapott, a gépfegyver legénységét azonban azonnal összelőtték. Ő erre a gépfegyvert muníciójával együtt biztonságba hozta. Amikor tartalék jött a segítségére, újból megpróbálta az ellenséget elkergetni állásaiból. Amikor megtudta, hogy századparancsnoka elesett, *átvette a századkommandót* és sikerrel folytatta a támadást. Az elfoglalt állásokat a leghevesebb ágyútűz és ismételt gyalogsági támadások ellenére is egy nap és két éjszaka tartotta. Személyesen próbált összeköttetést keresni a szomszédos csapatokkal, de egy ellenséges állásba tévedt és elfogták. Kemény ököllel kiszabadítja magát és visszatér társaihoz.

Petőfi Sándor, a negyvennyolcbeli katonatiszt írja:

Tiszteljétek a közkatonákat!

Nagyobbak ők, mint a hadvezérek.

Vak napjaik oly szürkén s lengve telnek
s halniok lehetetlen délibáb,
hogy bármilyen más sorsot irigyelnek.

Dante: A Pokol. Harmadik ének.

Hiába volt itt hallgatózni többé:
nem sírt hangos nyögés, csak gyenge sóhaj
reszketteté a levegőt örökké.

Kín nélküli fájdalom, csendes óhaj
s bár gyermek, asszony, férfi volt tömérdek,
e nagy tömegben semmi zokogó zaj.

Dante: A Pokol. Negyedik ének.

Beszélgetés

olasz szocialista foglyokkal

Először éjszaka láttam őket. Azon frissen (vagy inkább, azon nyűtten), ahogy a harcból kikerültek. Pellerinájukon rajtuk volt még a lövészárkok rőt agyaga, szemükben még ott ült az ágyúpokol minden: borziaima. A rettentő feszültség, az izmok és idegek élet-halál-feszülése után most ernyedtt bágyadtság ólomkölönce aggatódott rájuk. Övig sáros lábukat alig tudták vonszolni, sárálarcos, petyhüdt arcuk mintha megannyi halottas maszk lett volna, máskor eleven, csillogó, fekete, déli szemük tüze kihamvadt. Már nem gubbasztottak a lövészárkokban, már a fog-ság szalmája terült alájuk, de fülükben, mint kagylóban a tenger hullámozása, még bennezúgott az ágyúszó. Lázás álmaikban még felsüvített a róhatni „Avanti!” rikkantása. Már a purgatóriumban voltak, már messze mögöttük volt a Podgora, az Isonzó, a San Michèle, a Doberdo, de még tele volt arcuk az átszenvedett pokol minden kénkőszagával, némák, és tompák, vakok és süketek voltak még a kárhózzattól.

Nappal láttam őket másodszor. Nem volt már

közük harctérhez, lövészárokhöz. Nagy fogolytábor kerítette be az életüket. Lassan lekopott róluk minden sár, vér és lövészárokbeli szenny, de lekopott róluk minden hadias ékesség is. Senki se tudná már megmondani, melyik a bersagilieri és melyik az alpini, melyik a közember és melyik az altiszt. A fogolytábor — munkatábor. Kefét, seprűt kötnek az egyik teremben. Fafaragó munkák készülnek a másokban, köztük szinte művészi remekek. Vasmunka csattog és kalapál a harmadikban. A katonahadsereg átváltozott munkás-hadsereggé. Vagy intább: visszaváltozott. A katonazubbony már úgy hat, mintha munkászubbony volna. Ezek az emberek már nem a Cadorna katonabatalionjai, hanem sokkal inkább a Lasalle munkásbataillonjai. Végigmegyek köztük és sorra kérdezem őket: micsodák civilben. Kőműves, lakatos, asztalos, bádogos, földmunkás, kocsis, csiszoló, bútormunkás, mechanikus és megint kőfaragó, famunkás, megint földmunkás és kocsis . . . egytől-egyig csupa proletár, így ahogy itt áll kivágva a nagy testből az olasz hadsereg egy darabja, csattanóan kitűnik, hogy az olasz hadsereg proletárhadsereg. Alig néha, százból ha egyszer, hall az ember más mesterséget, csak így akad néha írnok vagy diák, vagy hivatalnok is.

Hát ezek az olasz katonák? És egyszerre világossá lesznek az olasz katona tulajdonságai. Az olasz katona bátor, nagy lendülettel tud előretörni, de hamar összeomlik, de a szívósságának nincs teherbírása. Igen, mindezek az olasz munkás jellemvonásai is. Magasra szökő rőzselánggal ég a lelkesedése, rokon-

szenvből végigfut a sztrájk húsz szakma, tíz város munkásain is, de állandó szervezet alkotásáig, harci pénzalap gyűjtéséig nem tudják lobogón tartani a lelkeséget:

Az egyik. San Michelenél fogták el. Földmunkás.
Kérdezem:

— Milyenek a tisztjeik?

— Fiatalok. Csupa gyerek. Csak tiszthelyettesek.

Bátrad.

— Hogy bánnak a legénységgel?

— Jól.

— Nem ütik az embereket?

Szinte kicsap a szikra a szemükből, ahogy föl-villannak és ahogy valamennyien egyszerre, keményen, megbotránkozón felelik:

— Nem!

— Hát mivel büntetnek?

— Kurtavassal meg haditörvényszék elé állítással.

— Más büntetés nincs is?

— Nincsen.

— Enni kaptak-e eleget?

— Igen., különösen az első időkben nagy bőség volt.

— Örül-e, hogy elfogták?

Most már, hogy itt vagyok, örülök, de meg is haltam volna, ha kellett volna.

A másik. Németországban dolgozott. Kőfaragó.
Meggkérdem, miért ment haza, miért vonult be:

— Hívtak. Mentem. Kötelességem volt.

— Milyen dolga volt a haborúban?

— Jó. Megtettem a kötelességemet.

— Hogy bánnak itt önnel?

— Jól. Miért bánnának rosszul, hisz megteszem a kötelességemet.

A harmadik. Kőműves. Széles vállú óriás. Gyanakvó, vad tekintet. Hihetetlenül nagy keze mereven lóg.

— Hol került fogságba?

— Oslavijánál. Január 24-én, a második rohamunknál. Köd volt. Elvágtak.

— Micsoda civilben?

— Kőműves vagyok. Évekig Svájcban is dolgoztam. Vareseből való vagyok.

— Hány éves?

— Huszonöt.

És tréfásan hadarva hozzát teszi:

— Termete magas. Arca hosszú. Haja fekete. Szeme fekete. Szája, orra nagy. Különös ismertetőjelei nincsenek.

Örülök, hogy ilyen jó kedve van, hogy olyan kevésbé viselte meg a háború, hogy néhány nap alatt így magához tért.

— Engem nem lehet olyan könnyen elnyűni. Én sokat bírok.

— Milyen sora volt odakünn? Igaz-e, hogy a tisztjeik ütnek. Magát ütötték-e?

— Engem?!

És ahogy kérdi, hatalmas öklével roppant mellkasára csap, hogy döng bele a boltozatos üreg és a

szeme forgása mutatja, hogy élve nem maradt volna, aki kezét mert volna emelni rá, ahogy kivágja:

— Soha!

— Van-e választójoga?

— Van, de nem szavaztam.

— Miért nem?

— Mert nem szavazok egyik politikai pártra se.

— Hát milyen párti?

Gyanakvón fölveti a szemét, hogy miért fűrkésem:

— S emilyen.

— Milyen újságokat olvas?

— Az Avantit és az Aveniret. Itt meg, a fogságban, a trieszti Lavoratoret.

— Nézze, ezek mind szocialista újságok. Én előttem nyugodtan beszélhet a legteljesebb nyíltsággal, én magam is szocialista vagyok.

— Igen, szocialista vagyok.

— Hát akkor, miért nem szavazott a szocialista pártra?

— Mert én szindikalista vagyok. Én a Turatit és a Trevest egy hajszállal se tartom jobbnak a Bissolatinál. Egyikük se tett komolyan a háború ellen semmit.

— Nem szívesen ment a háborúba?

Szenvedélyesen tör ki:

— Hát mim van nekem a háborúból?

— Mondja, hát mit gondol voltaképp az olasz nép?

— Semmit. Ma is úgy van, mint a háború elején.

A kisebbség a háború ellen, a nagy többség ina is az „intervenisták” pártján áll. Persze csak azok, akik

sohase voltak a fronton. A katonák persze most már nem „intervenisták”. Azok most már „neutralisták”.

— Mit gondol, ki csinálta a háborút?

— Olaszországban Salandra az oka. Az európai háborúnak az oka pedig, amennyire az olasz lapokból meg lehet ismerni, Németország és Ausztria.

— Otthon, Olaszországban, még mindig azt hiszik-e, hogy győzni fognak?

Azt hiszik, amit az újságban olvasnak. A lapok pedig telebőgik az országot világraszóló győzelmekkel. Az újságok mindennap azt írják, hogy előre megyünk. Ha annyit mentünk volna előre, mint amennyit az újságok jelentettek, akkor már az egész földet megkerülve jutottunk volna vissza arra a területdarabra, ahol a háború eleje óta állunk. De hiába minden, az otthonlevők nem akarnak kigyógyulni ebből a babonából. Nemrég voltak otthon szabadságon bajtársaim. Azok elmesélték otthon, hogy nem igaz semmi, hogy nincs győzelem, hogy nem megyünk egy lépést se előre és hogy milyen sok a szenvedés és a veszteség a lövészárokbán. De hiába volt minden. Mikor a szabadságról visszajöttek, kétségbeesve panaszolták, hogy otthon egy szavukat se akarták elhinni.

— Hát mit kellene tenni?

Szenvedélyes extázissal robban ki:

— Forradalmat kellene csinálni Olaszországban! Nem most, hanem a háború után. De nemcsak Olaszországban, hanem mindenütt a világon! És minden fegyvert egy halomba kellene hordani és elégetni!

És fájdalmas szomorúsággal teszi hozzá:

— Ha minden ember olyan volna, mint én, nem volna háború.

A negyedik. Bolognai diák. FÜRGE, fekete fiú. Hevesen felel, ahogy megkérdezem:

— Nem kár, hogy az olasz intellektuelek annyira a háború mellett voltak?

— Ki tudhatta, hogy így lesz. Mi úgy éreztük, hogy az egységes Itália történelmi problémáját meg kell oldani.

— Ki azok a „mi”?

— A reformszocialisták, a Bissolati hívei. Mi azért nem elleneztek teljes erővel a háborút, mert azt akartuk, hogy az olasz nemzeti egység kérdése egyszer-mindenkorra megoldódjék és eltávozzon útjából a szociális harcnak.

— Nos, és ez a megoldás útja?

— Most már sokan, legalább azok, akik a lövészárkokban vagyunk, beláttuk, hogy félrevezettek bennünket. Mert mért csak éppen az Ausztria ellen szegeződő nemzeti aspirációkat akarják kielégíteni? Vagy-vagy! Miért csak a Trentot és Triesztet, miért nem akarják Franciaországtól Nizzát és Korzikát, Svájcától Ticinot, Angliától Máltát?

Az ötödik. Novarából való. ASZ-TALOS. Apró, sápadt, aggódó szemű emberke. Sok csapás érhetne. Pislogva árja a kérdéseimet:

— Milyen újságot szokott olvasni?

— Az Avantit meg a torinói Gazetta del Popolo Szocialista vagyok.

— Van-e választójoga?

Huszoneyéves vagyok, hát már van. De még nem szavaztam és nem is fogok soha szavazni. Egyik pártra sem. Nem akarok én egyik párthoz se tartozni. Nem akarok én semmiféle közügybe beleavatkozni. Szegény testvéreimet épp a háború előtt csukták be, mert zavargás volt a sztrájkjuknál.

— Van-e családja?

— Feleségem nincs, csak apám és három testvérem.

— Levelet kap-e?

— Kapok.

— Mit írnak?

— Örülnek, hogy fogságba jutottam és élek.

— Volt-e demonstráció a háború ellen a maguk vidékén.

— A munkások ellene voltak, de nem tüntettek.

— Örül-e, hogy fogságba esett?

— Jobb végre is, mintha otthagytam volna a fogamat.

Hát nem akart meghalni az olasz hazáért?

Ha rögtön meghaltam volna, akkor nem bántham volna, de így nyitott szemmel, a halált várva meghalni, borzasztó lett volna.

— Miért, hogy fogták el?

— Támadás volt a Podgorán. Én nagyon is előrekerültem. Megsebesültem. Továbbmegyek és egyenesen belejutottam az ellenséges lövészárokba.

— Remélték-e a győzelmet?

Vállat von:

— Mentünk előre, mert kommandírozták.

— De hát hova mentek előre, mikor még se Triesztet, se Görzöt, se Trentot nem tudták elfoglalni.

— Hiába mégis előre kellett menni.

— Hiszik-e a katonák, hogy Ausztriából nagy területeket foglaltak el?

— Nem tudtuk, hogy csak kis földdarabokat. De arról beszéltek, hogy Görzöt elfoglaltuk.

— Volt sok veszteségük?

— Én keveset láttam. Az én századomból hetvenöt nap alatt csak tizenketten estek el és öten kerültek fogságba.

A hatodik. Római mechanikus. A San Michelen került fogságba. Leteszi a csajkát, mikor szólok hozzá:

— Meg van elégedve itt az ellátással?

— Igen.

— Mi van ma ebédre?

— Leves, hús és babfőzelék.

— Hát este mit szoktak kapni?

— Kávét meg valami főzeléket.

— Szervezett munkás?

— Egy darabig voltam, de aztán otthagytam a szervezetet.

Λ hetedik. Bútorasztalos. Élénk, magas, karcsú, vidám fiú. Huszonkét éves. Van választójoga. Mindemen nagyon jól mulat, azon is, amikor megkérdem:

— Ön is szocialista?

Rámutat a babfőzelékkal telt csajkára:

— Én babszocialista vagyok. Nekem nem kell

semmiféle párt, én csak dolgozni akarok, a gyomrom akarom megtölteni.

— Mennyit keres?

— Négy lírát naponta. De Rómában drága az élet.

— Ha szervezett volna, nem többet keresne?

— Csináltunk mi is szervezetet. De nagyon kevesen voltunk, pénzünk alig gyűlt és sohse tudtunk odáig fölvergődni, hogy egy sztrájkot próbálhattunk volna.

És ahogy végigmegyek a csoportokon, a bádogosokon, kőfaragókon, vasmunkásokon, asztalosokon, mindenütt ugyanazok a feleletek, ugyanazok a motívumok. Lassan kibontakozik az olasz munkásosztály egész lélektana. Mint a szívérvány színei, úgy jelennek meg sorra az olasz szocializmus különféle árnyalatai a szindikalizmustól a reformizmusig és a bab-szocializmusig. Világossá lesz, miért nem tudott győzni az olasz szociáldemokrata-párt oly elszánt és oly lendületesen bátor ellenállása a háborúval szemben. Szemünk elé kerülnek az olasz anarchizmus és szindikalizmus gyökerei: az olasz munkások szocialisták, csak éppen szervezetet nem tűnek és szavazni nem akarnak. A politikai akciót elvetik, de a gazdasági mozgalmat meg organizáció nélkül akarják. Ha az olasz munkásság úgy lett volna szervezve, mint a német, akkor annyi lánggal, tüzzel és lobogással győzőnően győzhetett volna harca a háborúcsinálók ellen. De szervezetlen volt és el kellett buknia. És, akármily paradoxonnak lássék is, éppen ezért nem tudnak

győzni az olaszok a háborúban sem. Azok a hiányosságok, amik megakadályozták, hogy az olasz munkásbataillonok győzelemre vigyék a maguk ügyét, megakadályozzák azt is, hogy az olasz katonabataillonok győzelemre vigyék Olaszország ügyét.

Hogy ez új dolgoknak jól értsd a sorját,
olt kezdem, hogy egy nagy pusziára szálllok,
amely meg nem tűr ágyán egy fű sarját.

Száraz és sűrű puszta ez, lapos, tág:
S a homok olyan (tán képzelni bírod),
ami ahol Cato lábai taposták.

És e homokra lassan egyre cseppen
tüzes lángokból hízott pelyhű zápor,
mint hó, ha szél nem fú, az Alpeseekben.

Úgy szállt a földre ez a tűz örökkön;
s mint acél alatt tapló, gyúlt ki lángra
a homok, hogy duplán lakója nyögjön.

Dante: A Pokol. Tizennegyedik ének.

A Karsztháború törvényei

Esztenedeje tart már a nagy viaskodás a Karszton. Tavasszal kezdődött, átélte a nyarat, az őszi, megérte a telet, az új tavaszt, de a világ még ma sem ismeri ennek a szörnyetegnek az igazi képét, az Isonzó-front igazában véve Karszt-front. Csak a csapatok tekintete nézhet le vágyódva az Isonzó szép, zöld völgyébe, a lábuk alatt a Karszt szürke, éles kövei meredeznek.

A Karszt-háború a legnagyobb stílű állóharc. Ha akár az orosz, akár a szerb harcokkal hasonlítja össze az ember, látszatra semmi sem történt az Isonzó-fronton. Az orosz harctéren négy hónap alatt Gorlicétől Brestlitovskig jutottak a szövetséges csapatok Galicián és Lengyelországon át kilométerek százain keresztül Oroszországig kergették az orosz hadseregeket. Szerbiában alig nyolc hét alatt egy egész országot söpörtek végig száguldó viharként az osztrák-magyar-német-bolgár hadak. Ha a tíz hónap előtti és a mai Isonzó-frontot a térképen összehasonlítjuk, akkor azt kell mondanunk, hogy itt semmi változás nem történt, hogy az Isonzó-front tíz hónap óta sza-

kadatlanul — Isonzo-front maradt. Ma csakúgy a Doberdoéért, a San Micheleért, a görzi hídfőért, a Podgoráért, Oslavijáért, a tolmeini hídfőért, a Krnért, a Mrzli Vrhért folyik a küzdelem, mint az olasz háború elején. Látszatra tehát nem történt semmi. Valósággal azonban a világháború egyik legnagyobb eseménye játszódott itt le. Látszólag nem történt semmi, — de az olasz hadsereg hatszázezer halottat és sebesültet veszített el az Isonzónál. Látszólag nem történt semmi — de az osztrák-magyar monarchia valóban egyik legfontosabb életérdekét: a tengerpartját, a világforgalommal való kapcsolatát védte meg ezekben a harcokban.

A Karszt-háború *állóharc*. A harcvonal tíz hónapja ugyanaz. Csak apró lövészárokkarabok cseréltek (Zagoránál, Oslavijánál, a Monte San Michelen, San Martino alatt) időről-időre gazdát. Látszatra minden mozdulatlan itt. De valósággal mindkét fél megfeszített izomerővel áll szemközt. Ha csak egy pillanatra is elernyedne valamelyik, ez végzetessé válhatna a számára. Mint a kötélhúzás. Ha csak egyetlen lépést is kimozdul az egyik, már végkép elrántja a másik.

Négy nagy csatában, a négy Isonzó-csatában játszódott le a nagy mérkőzés. Minden harc *áttörési kísérlet* ebben a háborúban. Ellentétben a mozgó háborúval, itt nem a *gyöngé* pontok ellen szegeződtek a támadások. Itt különben sincsenek gyöngé pontok. A front elég kicsi ahhoz és elég gazdag a vasút- és országvíz-idegze, hogy mindenüvé, akármely túlerő-

vel megtámadott pontra azonnal lehessen elegendő tartalékot küldeni. A hadvezér feladata itt éppen a jó adagolás. Azt kell pontosan tudnia, hogy mennyi csapatot állítson az első vonalba, mennyit helyezzen el közvetlen a front mögött a kavernákban, mennyit állítson tartalékba, mennyit pihenőtáborokba. Ezen a fronton éppen az erős pontokért folyik a viaskodás. N t-m a szárnyakat, hanem a centrumot, a görzi hídfőt, támadja az olasz. Nem a síkságon próbálkozik, hanem a síkság urát: a Doberdo-fensíket és itt is a legmagasabb csúcsot: a Monte San Michele rohamozza szakadatlanul. Az erős, az uralkodó pontok birtoka jelenti egyben az egész vonal birtokát is. Az egész harc *a védelem meglepő fölényét mutatja a támadással szemben*. Az olaszok mind a négy áttörési kísérletükben többszörös tűzérési és gyalogsági túlerővel próbálták sikertelenül megingatni az osztrák-magyar védelmet.

Az *állóharc* szabja meg itt az egész küzdelem karakterét. Az állóharc taktikája: az áttörés. A támadó legfőbb törekvése az, hogy a védő állásait tűzérési tüzellel szétrombolja és azután csapatait gyalogsági rohammal kikergesse. Ehhez a taktikához maga az állóharc adja meg a szükséges eszközöket. A hónapokig tartó egyhelybenállás teszi lehetővé, hogy a támadó igen nagy mennyiségű tűzérést és muníciót halmozzon föl. Az olaszok a harmadik és negyedik Isonzó-csatában vagy másfélezer ágyút szőlaltattak meg és jó félmillió ágyúlövést tettek. Egy Isonzó-

csatanap több gránátot lát, mint a szerb harc hosszú hetei. Mintha a muníció- és vérbőség miatt valósággal gutaüféstől félnének és szándékkal eret vágnának önmagukon az olaszok: egészen szükségtelenül is töméntelen muníciót tékoznak. A nem harcoló Görzre több mint tízezer gránátjuk hullott le. A tüzérségi tüzelés a csaták kríziseiben tombolásig fokozódik. Oly sűrűn csapnak le a lövedékek, hogy már nem lehet egyik lövést a másiktól megkülönböztetni. *Dobpergésnek* nevezi ezt az osztrák-magyar és a német hadsereg, *orkánnak* keresztelték el az olasz és a francia katonák.

Az állóharcból következik az Isonzo-menti küzdelem másik formája is: a *közelharc*. Oly hosszú ideig állanak egyazon helyen egymással szemben az ellenfelek, hogy van idejük a mindinkább közelítő árokásásra. Homokzsákok vagy acélpaizsok védelme alatt ássák magukat a támadók egyre közelebb és közelebb az ellenséges svarmléniához. Ez a szakadatlan vakondmunka sok helyt egy-két száz, sőt egyes pontokon alig húsz méternyi közelségbe hozta a harcosokat egymáshoz. Minden mozdulatot látnak itt az ellenfelek. Aki csak a fejbűbját kidugja a földözékből, — a halál fia. Gyakori itt nemcsak a fegyverek, hanem a szavak harca is. A homéroszi szóviadalokkal együtt föltámadtak a homéroszi fegyverek is: mindenféle acélpáncéllal védekeznek a csapatok. Az olaszoknak még acélsisakjaik is vannak.

Az orkánig fokozódó ágyútűz arra szolgál, hogy

szétrombolja a védő fél drótkadályait, szétzúzza földzékeiket, megakadályozza tartalékainak a gyülekezését és összetörje a katonái idegeit. Nem egyszer napokig egyfolytában tombol a pergő tűz. Amikor aztán már úgy véli az olasz hadvezetőség, hogy kő nem maradt kövön és ideg nem maradt épen, akkor indítja meg gyalogsapatai rohamát. Ezekben a *rohamsorozatokban*, amelyekben úgy követik egymást szakadatlanul, vég nélkül az új meg új katonasorok, mint az épülő ház Paternoster-fölvonóján a téglasorok, a régi *tömegtaktikához* tért vissza az olasz hadvezetőség. Egészen kicsi helyre zsúfol össze nagy katonatömegeket. Egy ezred arcvonalának a szélessége támadás alkalmával nem több, mint két század. Nyolc egymásután következő sort alkot tehát egy rohamozó olasz regiment. A sorok oly sűrűn követik egymást, hogy bár mindegyik sor laza rajvonalra bontva közeledik, a gyakorlatban mégis összetorlódó nagy masszává csomósodnak. Az olasz hadvezetőség egészen tudatosan alkalmazza ezt a mai tűzfegyverek példátlan hatásával szemben elavult tömegrohamtaktikát. Elfogott olasz tisztnél megtalálták Cadorna elvi jelentőségű utasítását, amely különben minden alapelvében teljesen egyezik Joffrenak azzal a parancsával, amelyet elfogott francia tisztéknél találtak meg a németek. Egyetlen fontos különbség van csak a Joffre- és a Cadorna-taktika között: Cadorna még sem sűríti annyira a robamoszlopait, mint a franciák. Joffre utasítása sze-

rint egy divízió rohamfrontja egy kilométer, az olaszok gyakorlata szerint körülbelül másfél kilométer.

Az Isonzo-menti küzdelmek karakterét az állóharcon kívül még egy tényező szabja meg: maiga a terep, a *Karszt*. A szikla, a kegyetlen, az irgalmat nem ismerő kő teszi ezt a frontot a világháború legkínosabb frontjává. Itt nem lehet dekkungot ásni, úgy, mint Oroszországban vagy Szerbiában vagy a francia fronton. Itt nincs föld, itt csak szikla van. Itt nem beásnia, hanem valósággal belevésnie és belerobbantania kell magát a katonának a kőbe. Legtöbbször szó sem lehet arról, hogy más harcterek mintájára a föld *alá* ássa a dekkungját, hanem a föld *fölé* kell emelnie. A legtöbb fődözék itt a Karszton egyszerűen szikladarabokból összerakott kőfal. Oroszországban, ha kellett, percek alatt valami kis halmot összekapart a feje elé a katona, néhány óra alatt teljes srapelbiztos fődözék lehetett ásni, itt a Doberdon hosszú hetek keserves, emberfölötti munkája minden dekkungdarab kivájása. A Karszt-terep még fokozza az állóharc csökönységét. Itt minden árokdarabot a végsőig tartanak, a legnagyobb szívóssággal Védenek, mert mindegyik hetek értékes mimikáját foglalja magába. A Karszt szikijai természetesen lehetlenné testük, hogy akár lovasok, akár kerékpárosok végezhesék a földérintés munkáját. Itt csak a gyalogos tud mozogni. De az se mindig. Az éles kő leszaggatja a bakancs talpát és letépi a tenyér bőrét. Különösen, ha még a száz kilométeres sebességig fokozódó bórá is szövetkezik a Karsztal, akkor még apró gyalogos patrul se tud előreha-

ladni az éles sziklák között. A bóra egyszerűen lehajítja az embert, a Karszt kövei pedig halálra marcangolják. Egy katona mondta: „A Kárpátokban is nagy úrral küzdöttünk: *Tél* generálissal, de itt még nagyobb úr áll velünk szemben: *Bóra* tábornagy.” Mindehhez járul még, hogy a Karszton nem él növényzet és nincsen víz. A vízhiány a legszörnyűbb gyötrelmeket okozta az első időkben, Ma nagy arányú organizáció dolgozik, hogy bőséges vízzel lássa el a Karszton harcoló csapatokat. A Karszt gonosz és rosszindulatú ellenség és nagyon meg lehet érteni annak a magyar népfelkelőnek a keserű sóhajtását, aki azt írta haza a feleségének: „Dobd ki az udvar közepéről azt a nagy követ. Soha életemben nem akarok többet követ látni.” Az orkánló ágyútűz és a Karszt-terep összehatása teremtette meg a *kavernákat*. A rettentő ágyútűzzel szemben nem áll meg a földözékkőfal. Amikor napokig bömböl az ágyúsereglet, összeomlik minden fölemelt fedezék. Ha a védőcsapatok nem akartak elpusztulni, hathatósabb védelmet kellett teremteniük. Nagy szikla-barlangokat vájtak a kőbe. Sok méternyire a szikla ailatt nyúlnak el ezek a kavennák. Hihetetlen emberi munka vetődött bele ezekbe a sziklaüregekbe. Egész éjszaka szakadatlanul hallja odakünn az ember ezeknek a szorgalmas emherharkályoknak a kopácsolását. Amit más harctereken az *ásó*, azt jelenti itt a *véső*. A fölületes frázis még mindig nem akarja meglátni, hogy a harctéren nemcsak a vér, hanem a verejték is fontos és hogy a harcokat nemcsak fegyverrel, hanem szerszámmal is vívják.

A pergőtűz szabja meg azután a közelharcok természetét. Az ágyúőrjöngés nagyon erős hatással van az idegekre. Nem egyszer súlyos pszichozis okozója. A pokol minden kínjával vetekszik, almikor csapatoknak órákig és napokig mozdulatlanul kell tűrniök, hogy rájuk záporozzon a gránátéső. A Karszt az, ágyúzás hatását is fokozza. Más harctereken egy gránátlövés egyetlen dekkungot semmisít meg, itt azonban száz méternyire tágítja hatását a Karszt. Ahová a gránát esik, tömérdek fölcsapó kődarab, sziklatörmelék sokszorozza az ártását.

Amikor az előkészítő ágyútűz után végre rohamra indul az olasz, almikor végre nem tépi már az idegeket a gránátüvöltés, valósággal megváltás a csapatokra az ember-ember ellen való harc. Ami más harcterén a küzdelem legnehezebb mozzanata: a roham, — az itt megkönnyebbülés. A pergőtűznek napokig való tűrése aranyi idegességet és keserűséget gyűjt föl a katonákban, hogy amikor azután *szemtől-szembe* kerülnek szenvedésük okozóival, a legvadabb, a leggyilkosabb kedv szabadul föl bennük. Példátlanul vad kézitusák folynak az Isonzó-fronton. A csapatok sokhelyt hosszú, kardszerű bajonettel vámnak fölszerelve a kéziharcra. Nagy szerepe van a kézigránátnek. A katonák hatásosabb fegyvernek tartják a puskánál. De sokszor csak pusztá kézzel mennek egymásnak az ellenfelek, sokszor tépik, marják, harapják egymást. Sok keserűséget és szilaj kétségbeesést marnak bele ezek az emberek egymás testébe.

Tíz hónapja folyik így ez az elkeperedett, vad harc

és az olasz hadsereg még egyetlen komoly lépést sem tudott előretenni. Mi az oka a sokszoros és, úgy látzik, állandósuló olasz kudarcnak? Első és azonnal szembetűnő oka az, hogy a legfontosabb magaslati állások a mi kezünkben vannak. Du végső és legmélyebb oka *a védelem nagy fölénye a támadással szemben*. A tűzfegyverek mai roppant hatásánál a támadás mindig hátrányban van a védelemmel szemben. A védelem egy helyben marad és ezért szakadatlanul tüzelhet, a támadás kénytelen előrehaladása közben tüzelésével szünetelni. Fokozza még a védelem tűz fölényét az olasz roham tömegformája. Az osztrák-magyar csapatok kitűnő tűzfegyelemmel egészen a drótakadályokig hagyják nyomulni az olasz rohamot, hogy ekkor zúdítsanak rá gyilkos tüzelésit. Az olaszoknak azért vannak oly nagy veszteségeik, mert kétszer kell elszenvedniök ezt a megsemmisítő fegyvertüzet. Először, amikor előre özönlenek, amikor támadnak és másodszor, amikor — támadásuk összeomoltan — visszafelé futnak. Ha pedig sikerül is az olasz roham, nagyon rövidéletű a sikere. Ha behatolnak is valami lövészárokbba, a legtöbbször az első éjszakai ellentámadás kiveti őket onnan. Ez természetes is, miért a Karszton néhány óra alatt nem tudnak kellő védelemre berendezkedni és mert a nagy iram után végsőkéig kimerülten jönnek meg a csapaltak. Ostoba előítélet az, hogy az olasz rossz és gyáva katona. Boroevics, az Isonzo-front hadseregének a parancsnoka és József főherceg, a Doberdo legexponáltabb részének a kommandánsa, egy-

formán kijelentette nekem, hogy az olaszok bátran és lendülettel harcolnak. Nem az olaszok hitványságában kell keresni az osztrák-magyar sikerek okait, hanem a magaslati állásokban, a védelem általános fölényében és utoljára, de nem utolsósul — az Isonzo-front védőinek a példátlan szívósságában, emberfölötti mindenttűrésében és megható önfeláldozásában.

TARTALOM

	Oldal
Előszó	5
Páncélvonaton, a frontig	11
Egy éjszaka a Doberdón	21
Ä harmadik Isonzo-csata	35
Csatatér-panoráma	45
A halálrabombázott Görz	59
A földalatti Görzben.....	67
A hamvaiból éledő Görzben	77
Oslavija, dráma 3 felvonásban, szatírijátékkal.....	85
Oslavija véres, sáros földje	93
A tábor	105
A frontmögötti világváros	117
Tengerészek a lövészárokban.....	127
A tengeralattjáró szeme.....	137
A villámszóró Zeus	143
Tiszteljétek a közkatonaikat.....	151
Beszélgetés olasz szocialista foglyokkal.....	159
A Karsztháború törvényei	173

Valamennyi- Dante-idézet Babits Mihály fordítása.